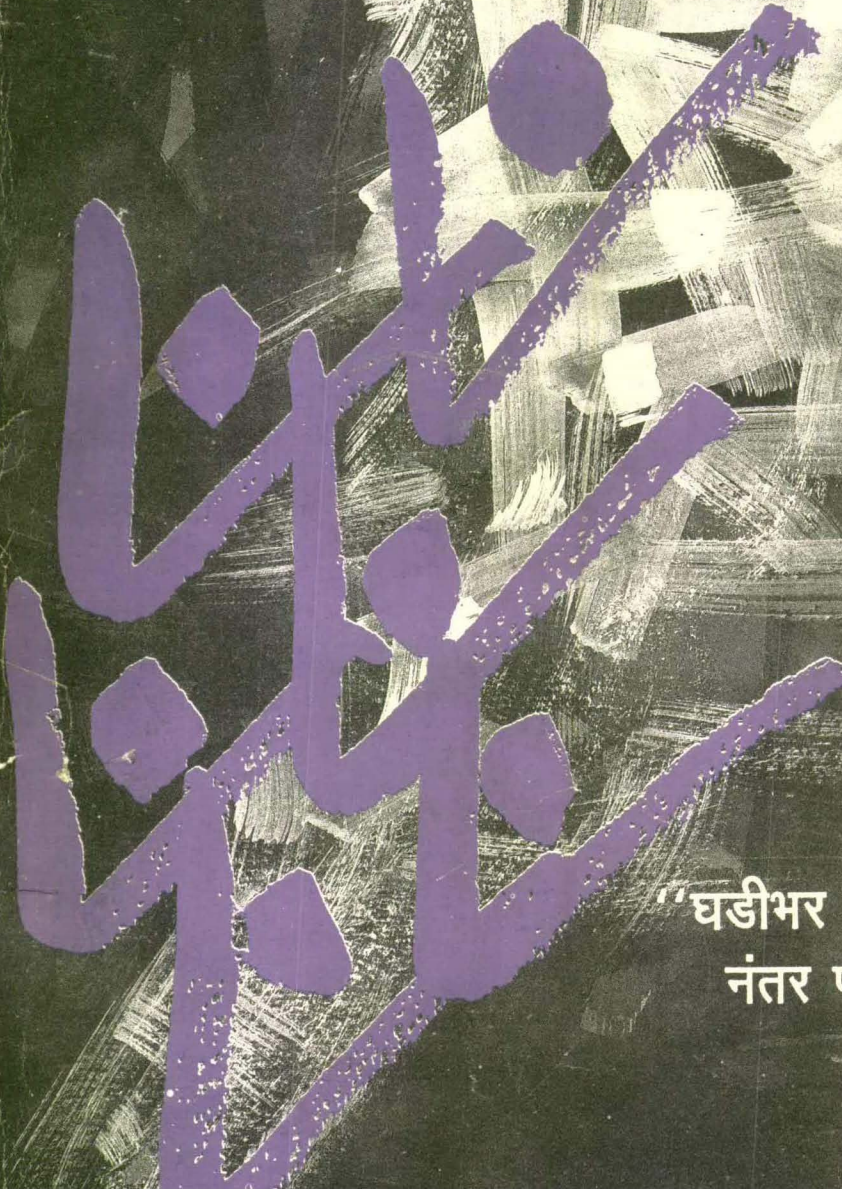
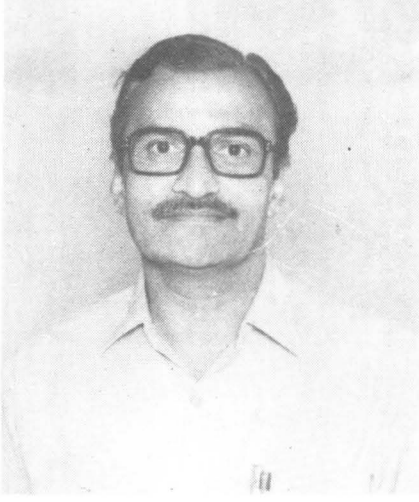

परशुरामीय

१९९४-९५

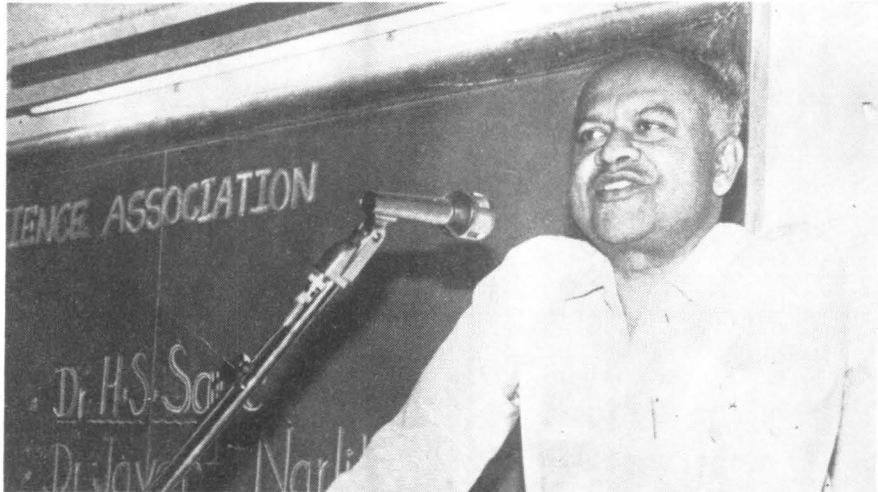

"घडीभर अंधार राहिल
नंतर पहाटच आहे"
नारायण सुर्वे

मा. प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने,
मे १९९४ पासून प्राचार्यपदी नियुक्ती.

केन्द्रीय (हिंदी) निदेशनालय तर्फे 'जखों के हशिऐ'
च्या काव्यसंग्रहाला मिळालेला पुरस्कार.
मा. राष्ट्रपती डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यांच्या हस्ते
स्वीकारताना प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे.

शास्त्र मंडळ आयोजित 'विज्ञान दिवस' कार्यक्रमांतर्गत व्याख्यान देताना डॉ. जयंत नारळीकर.

परशुरामीय

१९९४ - ९५

सर परशुरामभाऊ महाविद्यालयाचे वार्षिक नियतकालिक

संपादक मंडळ

प्रा. शोभा पवार (संपादक)
प्रा. विनय र. र. (उपसंपादक)
प्रा. निलीमा गुंडी
प्रा. डॉ. कांचन मांडे
प्रा. तारा थोरात
प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे
प्रा. डॉ. छाया आबनावे
प्रा. डॉ. एम. आर. मोडक
प्रा. सी. जे. कुलकर्णी
प्रा. नी. अं. गुरव
श्री. वसंत गाडगीळ

सल्लागार मंडळ

प्राचार्य : डॉ. ह. श्री. साने
उपप्राचार्य : डॉ. न. रा. शेठे
उपप्राचार्य : आ. गो. मोडक
उपप्राचार्य : चं. रा. अरगडे
कनिष्ठ महाविद्यालय प्रमुख : प्रा. उ. नी. किवळकर
उपप्रमुख : प्रा. आर. पी. गायकवाड

विद्यार्थी प्रतिनिधी

नीलम ओसवाल : तृ. व. साहित्य
राहूल शेलार : तृ. व. वाणिज्य
पल्लवी कडू : द्वि. व. साहित्य
तेजस्विनी गांगोडकर : तृ. व. साहित्य

- संपादकीय -

महाविद्यालयीन विश्वातील वेचक आणि वेधक घटनांचा गुणात्मक आलेख दर्शविणारा आणि महाविद्यालयाच्या इतिहासात नोंद करण्यासारख्या काही क्षणांना अनंत काळासाठी अक्षरबद्ध करणारा 'परशुरामीय'चा वार्षिकांक प्रकाशित करताना आम्हांला साभिमान आनंद वाटतो.

सन १९९४-९५ हे वर्ष स. प. महाविद्यालयाच्या जीवनात अनेक सुखद घटनांची मालिका निर्माण करणारं ठरलं. कलामंडळांच्या विद्यार्थ्यांचं प्रतिष्ठित स्पर्धांमधील उत्तुंग यश असो वा खेळाडूंची मैदानावरील मर्दुमकी असो, महाविद्यालयानं सातत्यानं आघाडी राखली. महाविद्यालयीन जीवनाचा केंद्रबिंदू असलेल्या शैक्षणिक गुणवत्तेची आपली परंपरा विद्यार्थ्यांनी कायम तर राखलीच, परंतु ती वृद्धिंगत करण्यात आमच्या या विद्यार्थ्यांचे व शिक्षकांचे योगदान मोलाचे आहे. स्थानिक, राज्यस्तरीय आणि राष्ट्रीय पातळीवर विविध पुरस्कार मिळविणाऱ्या आमच्या विद्यार्थी आणि प्राध्यापकांचे यश नक्कीच कौतुकास्पद आहे.

नियतकालिकासाठी मागविलेल्या साहित्यातील विविधता उल्लेखनीय आहे. संख्यात्मक प्रतिसादही दरवर्षीप्रमाणेच प्रोत्साहित करणारा आहे. तथापि सर्वच मानवी व्यवहारांवर बंधने घालणारी अर्थशक्ती मर्यादित असल्यामुळे अंकात समाविष्ट करण्यासाठी साहित्याची निवड काही निकषांच्या आधारे करणं क्रमप्राप्त होतं. विद्यार्थी लेखकांच्या अभिव्यक्तीची विविध रूपे, त्यांच्या जाणीवा, सुप्त क्षमता आणि प्रतिभेची झलक दाखविणारी आहेत.

या वर्षीच्या अंकाचे ठळक वैशिष्ट्य म्हणून मुखपृष्ठाचा निर्देश करता येईल. मुखपृष्ठाची संकल्पना, रंग योजना, ले-आऊट व प्रत्यक्ष चित्र तयार करण्याचे काम महाविद्यालयात द्वितीय वर्ष साहित्य या वर्गात शिकत असलेली विद्यार्थीनी कु. पल्लवी कडू हिने समर्थपणे पेलले आहे. आजच्या युवकांना भेडसावणाऱ्या असंख्य समस्यारूपी काळोखाला छेद देताना अंतर्दामी कुठेतरी प्रकाशाची तीव्र ओढ असावी लागते या सत्याची प्रचिती चित्रातील रंगसंगती क्षणार्धात देऊन जाते आणि याच रंगांनी शब्दरूप घ्यायचं ठरवलं तर ते कविवर्य नारायण सुर्व्यांच्या शब्दांपेक्षा खचितच वेगळं असेल. या सधन आणि समर्पक काव्यपंक्तीची निव्वड प्रा. डॉ. निलीमा गुंडी यांनी केली आहे. तसेच मलपृष्ठावरील सजावट संकल्पना श्री. वसंत गाडगीळ यांची आहे.

- संपादक

प्रकाशक : प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने, स. प. महाविद्यालय, पुणे - ३०.

मुद्रक : सु. व. कडुसकर, कल्पना आर्ट प्रेस, ५५, शुक्रवार पेठ, पुणे - २.

प्राचार्यांचे मनोगत

मित्र हो!

पदावर आल्यानंतर प्रथमच आपल्याशी मनोगत व्यक्त करताना मला आनंद होत आहे. सात हजार इतकी प्रचंड विद्यार्थीसंख्या असलेल्या आपल्या या महाविद्यालयातील प्रत्येक व्यक्तीचा आपापला एक एक प्रश्न आहे आणि त्याचे उत्तर त्वरित आणि अनुकूल मिळणे अपेक्षित असते. प्राप्त परिस्थितीत अन्य पर्याय नसल्याने प्रत्येकाची बाब खास बाब म्हणून सोडवली जावी; अशी अपेक्षा असते, परंतु व्यक्ति-हित बाजूला सारून आपण महाविद्यालयासाठी काय केले, हा मुद्दा महत्त्वाचा मानला पाहिजे.

यंत्राच्या प्रत्येक चाकाचे दाते एकमेकाशी सुसंवाद साधून फिरले तरच यंत्र व्यवस्थित चालते. अशीच बाब आपल्या महाविद्यालयाच्या यंत्राची आहे. आपल्या यंत्राची मुख्य चाके तीन-शिक्षक, विद्यार्थी आणि शिक्षकेतर सहकारी. प्रत्येक चाकाला जसे आपले एक उद्दिष्ट आहे तसेच विद्यापीठ, सरकारी प्रशासन आणि व्यापक अर्थाने समाज यांच्या संदर्भातही एक एक उद्दिष्ट आहे. यासाठी समन्वित आणि व्यापक शिस्तीचे सुसंवादित वागणे अगत्याचे आहे. या दृष्टीने महाविद्यालयात केले जाणारे संस्कार आणि पुढे असणारे आदर्श लक्षात घेणे अगत्याचे वाटते.

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा प्रवेश असो, वर्गातील त्यांची उपस्थिती असो किंवा विद्यापीठ व सरकारी पातळीवर विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि प्राध्यापकेतर यांच्या समस्या असोत, दर ठिकाणी शिस्त, संयम, सहनशीलता, एकमेकांची भूमिका समजून घेणे इत्यादींची गरज असतेच आणि यासाठी परस्पर संवाद हा सुसंवाद असावा लागतो. सामाजिक सुधारणा नेहमीच हळू-हळू होत आलेल्या आहेत, त्यातून शैक्षणिक क्षेत्रातील सामाजिक सुधारणा आणखीनच हळूहळू होतात, परंतु आपण "त्वरित"चे आकांक्षी असायलाच हवे.

या सर्वांचा विचार आपण तिघांनीच-विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि प्राध्यापकेतर यांनीच करायला हवा. कारण आत्तापर्यंत स. प. म. "उत्तम" म्हणून प्रस्थापित आहे ते "अधिक उत्तम" बनविण्याचे आपले प्रयत्न आहेत. गुणवत्तेची आपली परंपरा सातत्याने अधिकाधिक उंचावत जाताना दिसते. गुणवत्तेचा एक निकष परीक्षेतील यश आहे. आपले विद्यार्थी बोर्डाच्या आणि विद्यापीठाच्या परीक्षेत नेहमीच उच्चतम श्रेणीत आहेत. आपले सर्व शैक्षणिक विभाग अभ्यासक्रमांना पूरक उपक्रमांचे आयोजन करीत करीत शिक्षणाच्या सामाजिक बांधिलकीचे भान विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्वांगीण विकासासाठी करून देत असतात. माजी विद्यार्थी मंडळाच्या वतीने १२वी च्या विद्यार्थ्यांच्या केल्या गेलेल्या अभिनंदनासारख्या उपक्रमातून आपण 'व्यक्ती' म्हणून अधिक उत्तम होऊ शकतो हे दाखवून दिले आहे. "अधिक उत्तम"च्या दिशेने वाटचाल सुकर व्हावी म्हणून यावर्षी आपण प्रथम वर्षासाठी 'अभिभाषणा'ची परंपरा नव्याने सुरु केली. 'विद्यार्थी संपर्क योजना' पुनः सुरु केली, विद्यापीठ वर्धापन दिनाचा उपक्रम आपण नव्याने सुरु केला आहे. अर्थात या सर्व उपक्रमांचे आणि योजनांचे रसाळ गोमटे फळ येत्या काही वर्षात निश्चितच मिळेल; याची मनोमन जाणीव आपणा सर्वांना आहे.

हा गावगाडा उत्तुंग आदर्शांच्या दिशेने चालला आहे. पण...! या रस्त्यावरील एक मोठी अडचण म्हणजे "पैसा-परब्रह्म" सगुण साकार न होणे ही आहे. यासाठी "परशुरामीय निधी" संकलित करूया, आजी-माजी विद्यार्थ्यांची एकाच लयीत होणारी हृदय स्पंदने; हेच आपले बळ आहे. दोन डोळ्यांची एक दृष्टी, दोन हातांचे एक काम आणि दोन पायांची एक चाल! जिथे जिथे द्वैत असेल तिथे तिथे उद्दिष्टाच्या एकतेत ते अद्वैत होईल, असे पाहू!

मित्र हो! अनुशासनात सौंदर्य आहे. सौंदर्यात संतुलन आहे आणि संतुलनात सामाजिक सामूहिक मांगल्य अर्थात शिवेच्छा विहित आहे आणि यातच जीवनाचे सत्य आहे. नवीन रचनेचे कौशल्य यातच आहे, विध्वंसक प्रवृत्तीत नक्कीच नाही. उच्च आदर्शांचा पाठपुरावा करूयात आणि अंगीकारलेले कार्य निष्ठेने संपन्न करूयात.

- अंतरंग -

अभिनंदन	१	गुलाबराणी - शिरीष मा.म्हेंत्रे, समझनेकी कोशिश -	
धर्म दण्डं विदुः बुधाः ।	२	मंजूषा देशमुख, दिल्ली - स्वरूपा जयाड	
गौरी ज. वैद्य		The Beauty of Cricket	३४
सर्वेऽपि लघुतां यान्ति । प्राप्ते निर्वाचनेऽधुना ।	३	Ahilya Kulkarni	
अर्चना दीक्षित		John Keats :	
शिक्षाटोपो भयङ्करः ।	४	The High Priest Of Beauty	३६
कु. अपर्णा अ. नेने		Miss. Dhanashree M. Tartey	
'हिन्दी भाषा के विकास में हिन्दी पत्रकारिता का योगदान'	६	The Chip	३८
मेघना पंडित, रेश्मा ओझा		Ratnavali Vijay Kadkol	
पार्टनर्स - एक चर्चा	१०	The Enron Issue	४०
प्राची सोमण, मिनोती दाते, स्वानंदी कुटे		Gunesh G. Deosthali	
न मोजलेली प्रेयसी	१२	World Trade Organisation (WTO)	४२
कु. गौरी अनंत कुलकर्णी.		Rupa Kamat	
चार्वाक दर्शन	१४	Konkan Railway	४३
अंजली आठवले		Salil Vaidya	
पुण्याची प्रमुख पर्यावरण समस्या व त्यावरील माझी उपाय योजना	१८	Catalan Numbers	४५
कु. जास्वंदी प्रकाश वांबूरकर		Vaishali Kulkarni	
स्वदेशी -		A visit to Rehabilitation Centre	४९
लोकमान्यांपासून ते २१व्या शतकापर्यंत योगेश देसाई	२१	Ruta Pathak, Prajakta Godbole, Prajakta Gangal, Uma Namjoshi, Dipti Talvalkar.	
निवडणूक प्रक्रिया - एक प्रतिक्रिया	२५	उच्च शिक्षण - चर्चासत्र अहवाल	५०
तेजस्विनी गांगोडकर		उप प्रा. चं. रा. अरगडे	
स्मरणशक्ती असलेले विलक्षण धातू	२७	भारतीय आणि पाश्चिमात्य नाट्यविचार	५३
जान्हवी प्रभाकर जोशी		व्याख्यानमाला वृत्तान्त	
महाविस्फोटाची पहिली तीन मिनिटे	२९	प्रा. डॉ. कांचन मांडे	
दीपाली माधव आगाशे		कलारंग	५४
काव्यकुंज	३१	शास्त्र मंडळ	५५
स्वानंदी - देविका देशपांडे,		अभिरूप न्यायालय	५५
मला काय काय कराव्यचंयं ? - पद्मिनी पाटणकर,		राष्ट्रीय सेवा योजना	५६
अस्तित्व - राहुल एस. शेलार,		जगदीश रणदिवे	
प्रवाह - अतुल बी. अहिरे, रुसवा - विक्रमसिंह खोत,		A Statistical Song	५७
कळते का ? - स्मिता दुधाळ,		Aparna Kulkarni	
		Stock Bargain '95	५८
		उत्तुंग हिमालयाचा कडा कोसळला	५८
		प्रा. अ. मु. देवकुळे	
		महाविद्यालयीन वार्ता	६०

कै. प्राचार्य सोनोपंत दांडेकर

जन्मशब्दी वर्ष (२०-४-९५ ते २०-४-९६)

स. प. महाविद्यालयाच्या आजपर्यंतच्या यशस्वी वाटचालीत ज्या थोड्या ध्येयवेड्या माणसांनी मोलाचे योगदान दिले त्यांत परमपूज्य सोनोपंत दांडेकर ऊर्फ शंकर वामन दांडेकर यांचे नाव अग्रभागी आहे. त्यांच्या जन्मशताब्दी वर्षाच्या सुरुवातीस त्यांचे पुण्यस्मरण करताना त्यांच्या ठायी एकवटलेल्या अनेक गुणांची आज प्रकर्षाने आठवण होत आहे. स. प. महाविद्यालयात तत्त्वज्ञानाचे प्राध्यापक, प्राचार्य, शि. प्र. मंडळीचे आजीव सदस्य या जबाबदाऱ्या पेलताना, तसेच विद्यापीठात विविध पदांवर कामे करताना त्यांच्या ठायी असलेल्या सचोटी, आत्मीयता, गाढा व्यासंग, तत्परता इ. गुणांचे दर्शन अनेकांना घडलेले आहे. परंतु ठळकपणे मनावर कोरले गेले ते त्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाचे आणखी काही अविभाज्य घटक! ज्ञान आणि भक्ति, प्रखर बुद्धिमत्ता आणि अंतःकरणाची ऋजुता, उपजत सात्विकता आणि करारीपणा, पारमार्थिकता आणि व्यवहारीपणा इ. परस्पर विरोधी गुणांचा त्यांच्या ठायी झालेला सुंदर मिलाफ आजही सर्वांना चकित करणारा आहे. 'ज्ञानेश्वरी'चे त्यांनी केलेले सुबोध संपादन, तसेच प्रवचने आणि कीर्तने यातील रसाळ विवेचन पाहता, जनसामान्यांच्या नैतिक उन्नतीविषयी त्यांना वाटणारी कळकळ आणि समाजाभिमुख वृत्ती यांचाच प्रत्यय येतो. सत्ताभिलाषेचा पूर्ण अभाव, अहंकारविरहित ज्ञानोपासना, आत्मप्रचीतीच्या कसोटीवर पारखलेले तत्त्वचिंतन या त्यांच्या गुणांचे मूल्य सद्य परिस्थितीत विशेषकरून जाणविल्याशिवाय रहात नाही.

शतदा नतमस्तक व्हावे अशा या थोर विभूतीचे स्मरण आणि चिंतन आपण पुन्हा एकदा करूया!

कै. श्रीमंत जगन्नाथ महाराज पंडित

जन्म : १९-१०-१८९५

मृत्यु : ८-११-१९६५

जन्मशताब्दी वर्ष

मूर्तिमंत औदार्य असे ज्यांचे वर्णन करता येईल ते आदरणीय कै. श्रीमंत जगन्नाथ महाराज पंडित यांचे हे जन्मशताब्दी वर्ष. आज स. प. महाविद्यालयाची ही भव्य वास्तू ज्या भूमीवर अभिमानाने उभी आहे, ती उपलब्ध करून देण्याचे महान कार्य श्रीमंत जगन्नाथ पंडितांनी केले. त्यांच्या शिक्षण प्रेमाचे शतदा स्मरण करताना सर्व परशुरामीय परिवाराचे मन कृतज्ञतेने भरून गेले आहे. स्वतः कर्जबाजारी असताना त्यांनी ज्या नाममात्र भाड्याने २५ एकरांची ही जागा लोकमान्य टिळकांच्या एका शब्दाखातर शि. प्र. मंडळीस दीर्घ करारावर दिली; त्यामागचा त्यांचा उत्स्फूर्त स्वार्थत्याग आजच्या युगात तर निःसंशय परम आदरणीय आहे. त्याही पलीकडे, या करारात महाराजांनी कोणत्याही अटी लादल्या नाहीत; हे त्यांचे मोठेपण अनुकरणीय आहे. डोळे दिपविणारे खूप काही असू शकते परंतु अंतर्मुख करणारा एखादा प्रकाशकिरण दुर्मिळच. श्रीमंत जगन्नाथ महाराजांच्या रुपाने या प्रकाशकिरणाचा परीसस्पर्श स. प. महाविद्यालयाच्या या विस्तीर्ण परिसराला झाला हे आमचे सौभाग्य होय.

या अतुलनीय स्वार्थत्यागाचे पुण्यस्मरण आम्हा सर्वांना निश्चितच स्फूर्तिदायक आहे.

प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने - महाराष्ट्र हिन्दी परिषद की ओर से डॉ. बाबासाहब आंबेडकर महाठवाडा विद्यापीठ हिन्दी विभाग, अनुवाद पुरस्कार प्राप्त.

प्रा. श्याम मनोहर आफळे - वासंती गंगाधर गाडगीळ प्रतिष्ठानतर्फे प्रथमच दिला जाणारा 'गंगाधर गाडगीळ साहित्य पुरस्कार', ३० आक्टोबर १९९४ रोजी औरंगाबाद येथे देण्यात आला.

प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे - केंद्रीय निदेशालयद्वारा काव्यसंग्रहासाठी दिला जाणारा पुरस्कार "जखों के हाशिए" या काव्यसंग्रहासाठी राष्ट्रपतींच्या हस्ते प्रदान.

प्रा. डॉ. चंद्रशेखर बर्वे - राष्ट्रीय एकात्मता परिषद, पुणे तर्फे १९९४ च्या राधाकृष्णन पुरस्कारसाठी निवड.

प्रा. डॉ. नीलिमा गुंडी - 'आभाळाचा फळा' या काव्यसंग्रहाला १९९२-९३ साठीचा महाराष्ट्र राज्य पुरस्कार प्राप्त.

परशुरामीय ९३-९४ मधील उत्कृष्ट लेखनासाठी असलेले कै. लक्ष्मीनारायण साठे पारितोषिक खालील विद्यार्थ्यांना देण्यात आले.

निरुपमा करंदीकर - Toni Morrison
निनाद शिंदे - Nobel Timekeeper

आमच्या सर्व पुरस्कार विजेत्यांचे साभिमान अभिनंदन

धर्म दण्डं विदुः बुधाः ।

गौरी ज. वैद्य
तृतीय वर्ष साहित्य

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ।

इति आश्वासनं यद् भगवता श्रीकृष्णेन दत्तं तत्तु सुवि-
दितमेव । अत्र अयं प्रश्नः, धर्मः धर्मः इति सर्वे वदन्ति, परं
धर्मस्य व्याख्या का ? कोऽयं धर्मः ? अस्मिन् विषये
नैकान् विचारान् नैकेषु ग्रंथेषु वर्तन्ते । 'धारणात् धर्ममि-
त्याहुः धर्मो धारयते प्रजाः' इति वचनं महाभारते वर्तते ।

धर्म इति शब्दस्य संस्कृतभाषायां अनेकाः अर्थाः ।
तथैव सर्वेषां कृते विविधाः धर्माः अपि वर्तन्ते । यथा
पितृधर्मः, पुत्रधर्मः, आचार्यधर्मः, छात्रधर्मः । अत्र, कर्तव्यं
इत्येव वर्तते धर्म शब्दस्य अर्थः ।

अपरः अर्थः तु स्वभावः अथवा वृत्तिः । अत्र एका
कथा स्मर्यते । एकदा एकः मुनिः सूर्याय अध्यप्रदानार्थं
नदीमगच्छत् । तत्र नदीपात्रे स एकं वृश्चिकम् अपश्यत् ।
तस्य जीवितमिच्छन् स मुनिः तं नद्याः तीरे अस्थापयत् ।
परं स वृश्चिकः तं उपकारकर्तारमेव अदंशत् । पुनरेव
नदीपात्रे अपतत् । तदा तेन साधुना अपि पुनः तं नदीपा-
त्रात् उत्थाप्य तीरे स्थापितः । पुनरपि स वृश्चिकः मुनिम्
अदंशत् । एतद् दृश्यम् एकेन ब्राह्मणेन दृष्टम् । मुनिम्
पुष्टवान्, "अयं वृश्चिकः भवन्तं दशति तर्हि किमर्थं भवान्
तं जीवन्तमिच्छति ?" तदा प्रहसन् स मुनिः प्रत्यवदत्
"अयि ब्राह्मण, दंशनं इत्येव अस्य धर्मः । मम धर्मः तु
परोपकारकरणम् । अयं अस्य धर्मानुसारं चलति, अहमपि
मम धर्मं पालयामि ।" एवं सृष्टा दुष्टा वा या प्रवृत्तिः स
एव धर्मः । यथा मधुर इति शर्करायाः धर्मः । बुधाः
एतमेव धर्मं दण्डं मन्यन्ते ।

दण्ड इत्यस्यापि द्वौ अर्थो संभवतः । प्रथमः तु धर्म
एव शासनं भवति बुद्धिमताम् । पुरातनकाले राजा
राज्याभिषेकसमये 'अदण्डयोऽस्मि' इति वदति स्म ।
तदा तं दर्भदण्डेन ताडयन्तं कुलगुरुः वदति स्म 'धर्म-
दण्डयोऽसि' । अस्य अयमेव अर्थः यत् राजा प्रजादण्डने
समर्थः परं धर्मः तु राजानं अपि शासयितुं समर्थः ।
राजधर्मः प्रधानधर्मो राज्ञाम् । यदि राजा तस्मात् भ्रष्टः तर्हि

धर्मः तं शासनं करोति इति दृढविश्वासः जनानां मनसि ।
अतः राज्ञां कृते धर्मः दण्डः एव ।

मानदण्डः इति तु भवेत् दण्ड शब्दस्य अपरः अर्थः ।
अत्र धर्म इति शब्दस्य अर्थः अपि चिन्त्यः । धर्म शब्दे
उच्चार्यमाणे एव हिन्दुधर्मः, मुस्लिमधर्मः, ख्रिश्चनधर्मः इत्यादयः
नैकाः शब्दाः स्मर्यन्ते । ते तु जीवनविषये या विशिष्टा
जीवनप्रणाली जनैः स्वीक्रियते, तस्या एव निदर्शकाः ।
तथैव राष्ट्रधर्मः मानवताधर्मः इत्यादयोऽपि वर्तन्ते शब्दाः
ये धर्मशब्दस्य व्यापकतां प्रदर्शयन्ति । एतेषां यं कमपि
धर्मशब्दस्य अर्थः स्वीकुर्वन्तु भवन्तः । स धर्मः मानवस्य
कृते प्रमाणमेव भवति । हिन्दुधर्मे धर्म इति वर्णाश्रमविहिताः
ये नियमाः, समाजजीवने व्यक्तिजीवने च ते आवश्यकता
एव । तेषां पालनं सर्वैः अवश्यं कर्तव्यम् एतदर्थं तेषां
धर्म इति विस्तृता संज्ञा दत्ता । इहलोके तु धर्मपालनस्य
लाभाः भवन्ति एव, परं परलोके मोक्षप्राप्त्यर्थं तस्य सह-
कार्यं अवश्यं भवति ।

हिन्दुधर्मे चत्वारः पुरुषार्थाः अपि मन्यन्ते । सर्वे जनाः
तान् साधुयितुं व्यवहरन्ति । न कोऽपि मानवव्यापारः
पुरुषार्थविहीनः । ते सर्वे पुरुषार्थाः धर्ममूलकाः एव ।
अतैव भगवता श्रीकृष्णेन उक्तं 'धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽ-
स्मि भरतर्षभ' । एवं सर्वे जनाः यदि धर्मानुसारेण व्यवह-
रेयुः तर्हि आदर्शसमाजस्य निर्मितिः भवेत् । पुरातनकाले
एवम् आदर्शरचना वसिष्ठऋषिणा कृता-

न राज्यं न च राजासीत् न दण्डयो न च दाण्डिकः ।
स्वधर्मेण प्रजास्तावत् रक्षन्ति स्म परस्परम् ॥

अस्मिन् समाजे न कोऽपि कमपि उपदिशति । दण्ड-
भयेन विना एव सर्वे व्यवहाराः सुष्ठुतया प्रभवन्ति स्म ।
यतः जनाः धर्मं दण्डं न मन्यन्ते परं मानदण्डमेव मन्यन्ते
स्म । न केवलं सादरम् अवदन् अपि तु धर्माचरणमपि
अकुर्वन् । अतः एव धर्मं दण्डं विदुः बुधाः इति वदन्ति ।

किंतु पुरातनकालेऽपि न सर्वे जनाः धर्मप्रवणाः । तत्रापि
चार्वाकाः अभवन् एव, ये सामान्यजनैः स्वीकृतान् निय-
मान् न अन्वमन्यन्त । परं तेषामपि धर्मः भवेदेव । ते तमेव

मानदण्डं मत्वा तदनुसारं व्यवहरन्ति स्म । परं ते अपवादरूपाः । अधुनाऽपि यंत्रशास्त्राधीने अस्माकमेकविंशति-
तमेऽपि शतके जनाः सामान्यतः धर्मपरायणाः । के हिन्दु-
धर्मं मन्यन्ते के ख्रिश्चनधर्मम् । अपरे के मानवताधर्ममेव
मन्यन्ते । परं तेषां कृते तु तेषां धर्मः दण्डमेव । अधुनाऽपि
भारते जनाः धर्माज्ञाम् न अन्वमन्यन्ते । यत् पापपुण्ययोः
प्रभावः अद्यपि वर्तते तेषाम् मनसि । अतः वयं पश्यामः
यत् धार्मिकमहोत्सवे यत्र बहवः जनाः सम्मीलन्ति, तत्र

ते धर्मप्रेरिताः स्वयमेव सत्कृत्यान् आचरन्ति । यद् कार्यं
न्यायदण्डः अथवा विधिरपि कर्तुं न शक्नोति तत् कार्यं
धर्मः करोति । अत्र धर्मशब्दः द्वाभ्यामेव अर्थाभ्याम् ।
अतः एव वदन्ति 'गृहीतइव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत्' ।
इत्येव धर्माचरणविषये भावना अद्यापि दृढमूला । अतः
एव 'धर्मं दण्डं विदुः बुधाः' इति सत्यम् । नात्र मनागपि
संदेहः ।

☆☆☆

सर्वेऽपि लघुतां यान्ति । प्राप्ते निर्वाचनेऽधुना ।

अर्चना दीक्षित

तृतीय वर्ष साहित्य

'मम देशः भारतः । सर्वे भारतीयाः मे बान्धवः ।
देशेऽस्मिन् मे प्रेम ।' मनोः मम भगिन्याः स्नेहसंमेलने
एकः कनिष्ठः नायकः अतिस्वरेण अकथयत् समानतास-
न्देशं च अयच्छत् । तद् विनोदं दृष्ट्वा पञ्चवार्षिकं
निर्वाचनं दृष्टिपथम् आगतम् । सः प्रचारः तानि भित्तिचि-
त्राणि, "भवतां मतानि केभ्यः अस्मभ्यम्" एतादृशाः उद्घो-
षणाः, मध्याह्नाद् ऊर्ध्वा वर्तमानां, वामकुक्षिम् उज्झाप-
यित्वा ध्वनिवर्धकसाहाय्येन कृतः कोलाहलः, तस्मिन्नेव
समये, दूरचित्रवाण्यां दृश्यमानाः चित्रपटाः एतानि सर्ववि-
लोचनपथम् अगच्छत्, अरमत मनः तत्र ।

परम् एतस्मिन् निर्वाचने परमा शान्तिः । न किमपि
आश्वासनम् । जनान् प्रति न समृद्धस्य भारतस्य आशा ।
अहो, न सन्ति भित्तिचित्राणि अपि । एतादृशम् वर्तमानम्
निर्वाचनम् इति जानन्ति तु भवन्तः । कोऽयं राजकीय-
पक्षाणाम् आत्मसंयमः अथवा शेषन महाभागानाम् आयो-
गस्य प्रभावः ?

विना गृहस्वामिनः अनुमतिं भित्तिचित्राणि न स्थापनि-
यानि न वा सार्वजनिकस्थाने अनुमतिं विना भित्तिचित्रस्था-
पनम् । तर्हि मन्ये प्रचारस्य प्रमुखं साधनमेव नास्ति ।
भित्तिचित्रेण नायकस्य जनमानसप्रतिमायाः स्थिरीकरणं भवति ।
'क्रियान् साधुः अस्माकं नायकः' इति भित्तिचित्रसाहाय्येन
प्रदर्शनाधिकारः एव शेषनमहाभागैः अपहृतः ।

अस्तु तावत् भित्तिचित्राणां कथा । परं प्रचारार्थं ग्रामा-
दग्रामं गन्तव्यं वर्तते । तदर्थं चतुष्चक्रयः अपि अपरि-
हार्याः । परन्तु अधुना सरकारात् प्राप्ताः तादृश्यः चतुष्च-
क्रयः अपि प्रतिगृहीताः । अधुना मन्त्रिमहाभागैः पदाधिका-
रिभिश्च चतुष्चक्रयः न उपयोक्तव्याः । कस्मात् कारणाद्
इति पृच्छति चेत् । न लोकशासनमहत्त्वं जनान् ज्ञापयितुं
न वा पदस्यार्थं । किमर्थं तर्हि । निर्वाचनायोगस्य निर्बन्ध-
त्वात् । नैतावत् पर्याप्तम् अतः निर्वाचनव्ययेऽपि मर्यादा
आगता । किद्गु इदं व्यसनम् । अहो, इदं तु स्पष्टमेव यत्
व्ययमर्यादा नाम मतमर्यादा अपि ।

ननु निर्वाचनं नाम पञ्चवार्षिकी मानसी चिन्ता । कीदृशः
ज्येष्ठः कार्यकर्ता अहम् इति विचारेणैव सा चिन्ता प्रार-
भते । तदनंतरं पक्षनेतुः व्यसने अस्माकम् अल्पीयसं साहा-
य्यम्, लोकसभायां निर्वाचनार्थं कीदृशः अहमेवाधिकारी,
अधिकारसिद्ध्यर्थं कर्तव्याः प्रयत्नाः एतत् सर्वं कृत्वाऽपि
यदि निर्वाचनपत्रं न लब्धं तर्हि अपक्षप्रतिनिधिः इति उद्घोष्य
निर्वाचने स्वशक्त्या स्थातव्यम् इति निश्चयः, मा मा पृच्छतु
अन्यत् । अस्मिन् निर्वाचनसंमर्दे, विकलजनताजनार्दनार्थं
विचारयितुं कः समयः । ननु कस्मात् कारणाद् इदम्
आसनम् आप्तव्यम् । मातृपितृस्थानीयजनतायाः कृते नु ?

अस्तु तावत्, परं निर्वाचनसमये निर्वाचनस्थानं स्वात्मीयं
कर्णीयं, तथापि यदि तत्रापि दृग्गोचरीकरणं नाम साक्षात्

कारस्थानमेव । एषा परिचयप्रतिमा, एतत् दृग्गोचरीकरणं सर्वं नूतनम् आश्चर्यवच्च । यद्यपि एतादृशानि बन्धनानि, एतादृशः न्यायः तथापि लोकप्रतिनिधयः निर्वाचिताः भवन्त्येव ।

ननु अद्य विकसनशीले भारते अष्टचत्वारिंशत्वर्षाणि जनाः जनार्थं जनसाहाय्येन शासनं कुर्वन्ति । किमर्थं तदर्थं एतादृशानि बन्धनानि । यथार्थतया एतत् लोकानुशासनम् अथवा जनैः कृता जनवञ्चना एषा । लोकानाम् अज्ञानात् निरक्षरतायाः अन्यानां लाभः इयमेव लोकानुशासनस्य व्याख्या । लोकसंख्यायाम् अप्रेसराः वयमेव अत्र कारण-भूताः अथरा अस्मासु वर्तमानाः केचित् ईर्ष्यायुक्ताः मत्सरप्रस्ताः जनाः । यदि निर्वाचने एतादृशानि बन्धनानि कोऽर्थः अस्माकमेव शासने ।

अस्माभिरेव स्वीकृतया भिक्षावृत्त्या अस्माभिरेव वृद्धि-गमितेन भ्रष्टाचारेण किम् एतत् निरस्तं स्यात् ? नष्टं वा भवेत् ? अस्य प्रश्नस्य उत्तरं तु आशादायकम् । वयम् एतस्य तथाकथितस्य लोकशासनस्य विरुद्धं उदघोषयितुं शक्नुमः । तदर्थं एक एव राजमार्गः निर्वाचनस्य । सोऽपि मतप्रदानेन एव । स्वतंत्रभारतस्य नागरिकस्य मतप्रदानाधिकारः अस्ति एव । तस्य उपयोगः अवश्यं कर्तव्यः । निर्वाचनद्वारेणैव अस्माकं प्रतिनिधिः लोकसभां गच्छति । अधुना तु परिचयप्रतिमाः अपि सन्ति । पुनश्च दृग्गोचरीकरणं मिथ्याव्यवहारः अपि न्यूनः भवेत् । अधिकं महत्त्वपूर्णम् एतत् यत् मूल्यवद् अस्माकं मतम् । न कोऽपि मतं क्रेतुं शक्नुयात् ।

आशाङ्कुरिताः नैके विचाराः मनसि आयान्ति । परं किं यथार्थतया एतत् सर्वं भवेद् अथवा आवर्तपूर्ववर्ती इयं शांतता ? यतः शेषनमहाभागैः या आचारसंहिता उदघोषिता तथा निष्प्रभावाः लोकप्रतिनिधयः । न ते कंचित् मिथ्या व्यवहर्तुं शक्नुवन्ति । अद्यतनीयं तु राजकारणं नाम मिथ्याव्यवहारः ईदृगेव समीकरणं जातम् । मन्ये तस्मात् कारणादेव जनाः लघुतां यान्ति । इयं लघुता तु वैचारिकं लाघवं हीनत्वं वा इति मे मतिः । यतः विचारप्रभवाणि कर्माणि । यदि विचाराः एव दुष्टाः दूषिताः वा कथं कर्माणि उन्नतानि भवेयुः । अतः लघुतां यान्ति इत्यस्य एकः अर्थः ईदृशः यत् सर्वे नीचकर्माणि रताः भवन्ति । अपरश्च अर्थः सर्वे स्वात्मानं लघुः हीनं इति वा मन्यन्ते । यस्मात् निराधिकारिणः ते । न ते चतुश्चक्रीम् उपयोक्तुं शक्नुवन्ति । न वा भित्तिचित्राणि स्थापयितुं प्रभवन्ति । 'किं कर्म किमकर्मात्' तेषामपि द्विधा स्थितिः । अतः अनेन अर्थेन लघुतां यान्ति ते जनाः । मन्ये सामान्यजनविषये तु प्रश्न एव नास्ति । अतः आज्ञापालनकर्तारः ते । परं पुनरेकवारं या मम मनसि आगता आशा तां प्रकटयित्वा विरमामि । यत् सर्वे स्वात्मानः मूल्यं ज्ञात्वा, आचारसंहिताम् अनुसृत्य कदाचित् यथार्थतया लघुतां यान्ति नाम न वयं राज्यकर्तारः अपितु जनसेवकाः इति मन्येरन् इति आशासे ।

☆☆☆

शिक्षाटोपो भयङ्करः ।

कु. अपर्णा अ. नेने
प्रथम वर्ष साहित्य

“शिक्षाटोपो भयङ्करः” इत्यत्र प्रथमः शब्दः शिक्षा, नाम शिक्षणम् । व्यवहारकुशलता, निपुणता, श्रेष्ठता, योग्यता, ग्रहणक्षमता इत्येषां सर्वेषां गुणानां वर्धनं नाम शिक्षणम् । शिक्षणस्य विस्तरः, गर्वः, स एव आटोपः । स आटोपः भयङ्करः, न वा, इत्येव चर्चायाः विषयः ।

सुविदितमेव यत्शिक्षणक्षेत्रे बाल्यात्प्रभृति महाविद्यालयपर्यन्तं प्रवेशार्थं धनदानं - 'डोनेशन' इति भाषायां, तत्रापि

कौटिल्यम् । प्रवेशानन्तरम् अध्ययने अध्यापने च अरुचिः, परीक्षासमये अध्ययनमकृत्वा 'कॉपीम्' अवलम्ब्य उत्तीर्णता, एतादृशाम् उत्तीर्णानां पदवीधराणां विविधक्षेत्रेषु उच्चस्थानेषु विचरणं, तेन देशस्य उत्कर्षविरोधः, श्रेष्ठताविषये अनादरः, तस्मात्पुनः भ्रष्टाचारमवलम्ब्य शिक्षणम्, इदं तावत् दुष्टचक्रमेव ।

यदा हि बालकः प्रथमवारं शिशुशालां प्रविशति तत्पूर्वं

पालकानामेव महती परीक्षा । प्रवेशार्थं धनदानं, तदर्थं धनसंग्रहः, बालकेन साक्षात्कारसमये किं वक्तव्यम् ? किं न वक्तव्यम् ? इत्यस्य अभ्यासः, पालकानां च साक्षात्कारेण बालकस्य प्रवेशः कथं सुकरः भवेत् ? इत्यस्य चिन्तनम्, एवंविधं यत्नप्रकर्षं विधाय बालकः कथमपि शालां प्रविशति । तत्र कीदृशं ज्ञानं प्राप्नोति इति तु अपरः विषयः । एवमेव कर्तव्यता आपतति महाविद्यालये शालान्तपरीक्षानन्तरम् ।

वर्षान्ते परीक्षासमये 'कॉपीम्' अवलम्ब्य परीक्षकाय धनं दत्त्वा, अथवा भ्रष्टमार्गान्तरेण छात्रः उत्तीर्णतां लाभते । केचन छात्राः अध्ययनं कृत्वा योग्यतानुसारं सन्मार्गेण दैववशात् च उत्तीर्णाः भवन्ति । छात्राणामाधिक्येन योग्यतायां विद्यमानायामपि संगणकयंत्रस्य कारणात् विपरीततया अनुत्तीर्णाः अपि भवन्ति । अन्येऽपि केचन योग्यताभावादपि संगणकस्यैव कारणात् योग्यताभावं प्राप्नुवन्ति । परमेषां पदवीधराणां शिक्षणस्य, जीवनव्यवहारे उपयोगः भवति वा ? इति चिन्तयन्तु भवन्तः एव ।

शालासु पाठ्यक्रमे इतिहासः भूगोलः, विज्ञानं, गणितं, विविधाः भाषाश्च समाविष्टाः । तत्र, देशस्य प्राचीनपरम्परायाः ज्ञानं, परम्पराविषये आदरनिर्माणं, जीवने आदर्शस्थापनम्, इत्येते प्रमुखोद्देशाः इतिहासाध्ययनस्य । परमधुना भारतीयेतिहासस्य न्यूनतया अध्ययनं भवति । परकीयानाम् इतिहासस्य च अधिकतया भवति । शिवभूपतिचाणक्यादयाः राजनीतिज्ञाः, विक्रमादित्यराणाप्रतापादयः वीरवराः, शङ्कराचार्यादयः तत्त्वज्ञाः, आर्यभट्टभास्कराचार्यादयः गणितज्ञाः, एतादृशाः, नैके, नैकेषु विषयेषु श्रेष्ठां परम्परां निर्मितवन्तः एते ऐतिहासिकाः । तेषां चरित्राध्ययनेन अद्यतनीयः कोऽपि छात्रः एतान् आदर्शान् मत्वा अध्ययने निरतः भवितुर्महति । परमेषां उच्चतरजीवनपरिचयः, श्रेष्ठविचाराः, उच्चतमं संशोधनं, तत्त्वज्ञानम्, इत्यस्य अध्ययनमेव न सुशकम् । कथं तर्हि आदर्शस्थापनम् ? अधुना छात्राणां - नूतननागरिकाणां मनसि एक एव विचारः यत् पाश्चात्यजीवनं नाम आदर्शजीवनम् । भारतीयविचारणां परिचयाभावाद् भारतीयपरम्पराविषये तेषाम् अनास्था एवं विद्यते । तस्मात् तेषां जीवनं व्यवहारश्च भारतस्य सम्मानार्थं नैव प्रथते ।

अपि च गणिताध्ययनेन छात्राः अंकान् लभन्ते परं व्यवहारे अंकान् अपि गणयितुमक्षमाः । क्रयणविक्रयणे, वित्तकोषे, अन्येषु विविधेषु आर्थिकव्यवहारेषु यत् गणितज्ञानं साहाय्यकरं न भवति तद् अध्ययनक्रमे आवश्यकम् ? उत अनावश्यकम् ? अथवा तत्रापि परिवर्तनमावश्यकम् ? चिन्तनीयमिदम् ।

शालान्तपरीक्षानन्तरं विशेषाध्ययनस्य प्रारंभः भवति । पृथक् पृथक् शाखामवलम्ब्य विशेषाध्ययने रताः भवन्ति छात्राः । तेनैव विशेषाविषयाध्ययनेन प्रत्यक्षव्यवहारयोग्यतामाप्तुमर्हन्ति इति विश्वस्यते । परं न तत्रापि तादृशः अनुभवः दृष्टिपथम् आयाति । कदाचित् कृषिक्षेत्रपदवीधरः वृक्षमपि सुष्ठुतया परीक्षितुं न शक्नोति, वैद्यकपदवीधरः रोगपरीक्षामपि कर्तुम् असमर्थः, कदाचित् अभियन्त्रज्ञः यंत्रविषये नैव जानाति, वाणिज्यपदवीधरः गणनमपि न जानाति, किंबहुना शिक्षाविद् शिक्षायितुमपि न पारयति । तर्हि किमनेन शिक्षणेन ?

एवं हि ज्ञानस्य व्यवहारव्यर्थता स्पष्टा । अस्याः व्यर्थतयाः अपरमपि कारणं दृग्गोचरं भवति अनायासम् । प्रतिदिनं वयं पश्यामः यत् बालकाः पूर्ववयसि एव शिक्षार्थं बृहत्पुस्तकभारं वहन्ति । परं किं ज्ञानभारं वोढुं शक्ताः ? अधुना अर्हन्ति ते लघुतरे काले विपुलं ज्ञानमात्मसात्कर्तुम् । परमस्मिन् प्रयत्ने किं ग्राह्यम् ? किमर्थं ग्राह्यम् ? इत्यपि ज्ञानुमक्षमाः ते विद्यार्थिदशां त्यजन्तः परीक्षार्थिनः जायन्ते । इत्थं शिक्षाभारः शिक्षाटोपश्च उद्देश्यघातकः अत एव भयङ्करः ।

अतएव लिखितुकामये-

भवतात् शिक्षणं योग्यं न तत् स्याद्ब्रह्मनान्वितम् ।

दायित्वं जनरीतिं च तथा नैतिकतां भजेत् ॥

शिक्षयानुरूपया नैवोत्कर्षस्य सिद्धता ।

राष्ट्रस्य पतनं तत्र शिक्षाटोपो भयङ्करः ॥

☆☆☆

‘हिन्दी भाषा के विकास में हिन्दी पत्रकारिता का योगदान’

मेघना पंडित तृतीय वर्ष साहित्य
रेश्मा ओझा द्वितीय वर्ष साहित्य

हिन्दी पत्रकारिता के आरम्भ होने से पूर्व हिन्दी भाषा की स्थिति :

भारत में ब्रिटिश राज्य के प्रारंभिक वर्षों में हिन्दी भाषा की स्थिति अच्छी नहीं थी। देश पर बाहरी आक्रमणों ने पुरानी शिक्षा-संस्कृति नष्ट कर दी थी शेष गौरव भी अंग्रेजी सरकार की कूटनीति के कारण समाप्त समाप्त हो गया था। मैकाले के जोर देने पर कंपनी सरकार ने १८३५ में अंग्रेजी शिक्षा प्रचार का प्रस्ताव पास कर दिया था तथा देश में यत्र-तत्र अंग्रेजी के स्कूल खुल गये तथा शिक्षा का माध्यम अंग्रेजी भाषा बनी और भारतीयों के लिए अंग्रेजी भाषा बनी और भारतीयों के लिए अंग्रेजी भाषा और साहित्य का अध्ययन अनिवार्य हो गया था। इधर अदालती भाषा तथा स्कूलों में हिन्दी को एक अनिवार्य विषय के रूप के रूप में रखने के प्रश्न भी खड़े हो गये थे। पर इन दोनों बातों में हिन्दी का घोर विरोध अंग्रेजों तथा मुसलमानों के द्वारा हुआ तथा उसके स्थान पर उर्दू प्रतिष्ठित हो गई। इस प्रकार हिन्दी प्रदेशों में ही मान-मर्यादा तथा आजीविका की दृष्टि से सबके लिए उर्दू सिखना आवश्यक हो गया और देश भाषा के नाम पर स्कूल के छात्रवर्ग को उर्दू पढ़ाई जाने लगी। इस प्रकार हिन्दी पढ़ने वालों की संख्या अत्यंत कम हो गई। हिन्दी के पुराने साहित्य अर्थात् सूर, तुलसी आदि की रचनाओं के प्रति जो थोड़ी बहुत रुची बनी हुई थी, वह धर्म भाव के कारण। उस समय वस्तुतः हिन्दी उस भाषा का नाम रहा जो टूटी-फूटी चाल पर देवनागरी अक्षरों में लिखी जाती थी।

अंग्रेजों की कूटनीति का एक भयंकर दुष्परिणाम यह भी हो गया था कि भारतवासियों में दासता तथा हीनता की भावना उत्पन्न हुई। वे अंग्रेजी सभ्यता का अनुकरण करने में गौरवान्वित होने लगे तथा अपने देश की संस्कृति एवं भाषा से घृणा करने लगे। स्वाभाविक है कि ऐसी स्थिति में हिन्दी पिछड़ती गयी तथा अंग्रेजी का प्रसार-

प्रचार बढ़ता गया।

हिन्दी भाषा के विकास में हिन्दी पत्रकारिता का योगदान :

उपरोक्त स्थितियों में हिन्दी भाषा को पुनः प्रतिष्ठित करने का जो आंदोलनकारी कार्य हिन्दी पत्रकारिताओं ने किया, वह चिरस्मरणीय है। हिन्दी पत्रकारिता के आरंभिक दौर का केन्द्र कलकत्ता नगर था। यहीं से हिन्दी का पहला समाचार पत्र ‘उदन्त मार्तण्ड’ (१८२६) प्रकाशित हुआ। इसी के साथ अन्य पत्र-पत्रिकाएँ जैसे साप्ताहिक, कलकत्ता, बंगदूत, प्रजामित्र आदि अस्तित्व में आये। इसी समय राजा शिवप्रसाद का इस क्षेत्र में आगमन हुआ। उनका ध्यान हिन्दी की ओर गया और ‘बनारस’ अखबार निकाला। इस पत्र की भाषा प्रायः उर्दू थी। पर लिपि देवनागरी। इसी समय बाबू तारामोहन मित्र आदि कई सज्जनों के उद्योग से काशी से ‘सुधाकर’ नाम का एक दूसरा पत्र निकला, जिसकी भाषा बहुत सुधरी हुई हिन्दी थी। मुंशी सदासुखलाल के सम्पादन में आगरे से ‘बुद्धि-प्रकाश’ नामक पत्र निकला, जिसकी हिन्दी अनेक पत्रों की पेशा परिष्कृत थी। इस प्रकार में जनता में जागरण तथा सुधार की भावना से प्रेरित आरंभिक काल की इन पत्रिकाओं ने, अपनी सीमाओं में ही, अंग्रेजों तथा मुसलमानों की हिन्दी भाषा के प्रयोग की परम्परा को सुदृढ़ आधार दिया। यद्यपि इनमें प्रयुक्त हिन्दी भाषा टूटी-फूटी तथा अपरिमार्जित होती थी।

हिन्दी भाषा के प्रत्येक अभाव को दूर करने की भरपूर चेष्टा की तो भारतेन्दुजी ने उनका स्थान हिन्दी पत्रकारिता के क्षेत्र में अन्यतम है। उन्होंने जब पत्रकारों का नेतृत्व सम्भाला तो हिन्दी भाषा जन जागरण की संवाहिका बन गई। भारतेन्दु ने अपनी पत्रिकाओं में स्पष्ट घोषणा की-

निजभाषा उन्नति अहै, सब उन्नति को मूल।

बिन निजभाषा ज्ञान के, मिटै न हिय को सूल

उन्होंने हिन्दी भाषा को परम्परागत ब्रजभाषा, संस्कृत तथा उर्दू, फारसी के शब्द बाहुल्य से मुक्ति दिलाकर ऐसे व्यवस्थित एवं परिनिष्ठित रूप में प्रस्तुत किया, जो जन सामान्य से लेकर विद्वानों तथा कलकत्ता से लेकर कश्मीर तक सभी को मान्य हो। आचार्य शुक्ल के अनुसार "जिस प्यारी हिन्दी को देश ने अपनी विभूति समझा, जिसको जनता ने उत्कण्ठापूर्वक दौड़कर अपनाया उसका दर्शन भारतेन्दु की 'हरिश्चन्द्र चन्द्रिका' में हुआ।" राष्ट्रीय भावनाओं की अभिवृद्धि हेतु भाषा तथा साहित्य का उन्मेष भी उनकी पत्रकारिता का लक्ष्य था। 'कवि वचन सुधा', 'हरिश्चन्द्र-चन्द्रिका', 'बाला-बोधिनी' आदि पत्रिकाओं द्वारा विविध विषयों की विवेचना होने के कारण हिन्दी भाषा की प्रयोग बाहुल्य के साथ होने लगा। भारतेन्दु हरिश्चन्द्र के प्रभाव से प्रभावित होकर बहुत से लेखकों ने हिन्दी साहित्य में योग देना आरम्भ किया, जिससे हिन्दी भाषा में निखार आने लगा। भारतेन्दु की तरह बालकृष्ण भट्ट ने 'हिन्दी प्रदीप' तथा हिन्दी प्रदेश के प्रथम दैनिक पत्र 'हिन्दोस्थान' (१८८५-कालाकांकर) में पं. मदनमोहन मालवीय ने हिन्दी भाषा तथा देवनागरी लिपि का सबल समर्थन किया। पर्वतीय आंचल में अनेक साहित्यिक प्रतिमाओं को प्रोत्साहित करने का काम 'अल्मोडा' अखबार ने किया। १९ वीं शती के अंत तक हिन्दी के प्रचार-प्रसार के साथ देश की भाषात्मक एकता तथा राष्ट्रीयता के लिए उस युग की अन्य पत्रिकाओं जैसे- 'काशी', 'जगत्', 'समाचार साप्ताहिक', 'आगरा', 'सुलभ समाचार', 'बिहार बन्धु', 'मासिक बाँकीपूर', 'चरणान्द्रि चन्द्रिका', 'मासिक बनारस' आदि ने महत्वपूर्ण योगदान दिया।

बीसवीं सदी के साथ ही हिन्दी भाषा का स्वर्णीम युग आरंभ होता है। अब महावीर प्रसाद द्विवेदी की छत्रछाया में लेखकों ने भाषा के स्वरूप को स्थिरता देनेवाले कार्य को चुनौती के रूप में स्वीकार किया। इसलिए द्विवेदी युग की पत्रकारिता में हिन्दी भाषा के परिष्कार तथा परिमार्जन पर अपेक्षाकृत अधिक बल दिया गया। 'सरस्वती' उस युग के साहित्य तथा भाषा की प्रतिनिधि पत्रिका थी। उस समय हिन्दी भाषा के स्वरूप को स्थिर करने में सबसे बड़ी बाधा थी, हिन्दी लेखकों का व्याकरण

के नियमों के प्रति अवहेलना का भाव। वाक्य विन्यास, शब्द चयन, लिंग भेद, विराम चिह्न कारक चिह्न आदि पर इन लेखकों का विशेष ध्यान नहीं गया। द्विवेदी युग के प्रथम दशक में सचेत साहित्यकारों तथा पत्र संपादकों ने हिन्दी भाषा के क्षेत्र में फैली इस अव्यवस्था को तीव्रता के साथ महसूस किया। पं. द्विवेदी ने 'भाषा और व्याकरण' नाम से एक स्वतंत्र लेख 'सरस्वती' में लिखा। इस लेख में हिन्दी भाषा के प्रयोगों में एकरूपता लाने पर बल दिया गया तथा हिन्दी में किसी सर्वमान्य व्याकरण के अभाव पर खेद व्यक्त किया।

भाषा के लिए व्याकरण की महत्ता को स्थापित करने के पश्चात् पं. द्विवेदी ने अपने समकालीन तथा पूर्ववर्ती रचनाकारों में व्याकरण संबंधी अनेक दोष दिखाकर हिन्दी के लेखकों का ध्यान भाषा की शुद्धता की ओर खींचा। 'सरस्वती' के संपादन के रूप उन्होंने प्रकाशनार्थ आयी रचनाओं की भाषा का संशोधन किया तथा दूसरों से भी कराया। अपने भाषणों, भूमिकाओं तथा संपादकीय निवेदनों द्वारा रचनाकारों को व्याकरण संबंधी दोषों के प्रति सावधान करके हिन्दी भाषा के स्वरूप में एकरूपता लाने का प्रयास किया, जिससे राष्ट्रीय एकीकरण में मदद मिल सके। इस तरह भाषा की शुद्धता उस समय की साहित्य समीक्षा का प्रमुख प्रतिमान बन गई।

हिन्दी भाषा में तत्सम शब्दावली का प्रयोग किस सीमा तक हो, इस पर भी इस काल के पत्रकारों का ध्यान गया। द्विवेदीजी का मत था "हिन्दी चूंकि बहुसंख्यक जनता की भाषा है अतः हिन्दी भाषा के माध्यम से ही हिन्दी भाषी जनता में सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक जागरण की भावना विकसित की जा सकती है।" जनशिक्षा के लिये सीधी सरल भाषा जरूरी होती है इसलिए उन्होंने अपने समकालीन रचनाकारों से बार-बार सरल हिन्दी लिखने की अपील की ताकि हिन्दी भाषा को कठिन तथा अप्रचलित संस्कृत शब्दों से बचाया जा सके।

इसी के साथ हिन्दी उर्दू के भेद को यथासंभव कम करने के लिए द्विवेदीने उर्दू को हिन्दी भाषा की शाखा बताया तथा दोनों में बुनियादी एकता दिखाकर राष्ट्रीय

महत्त्व का कार्य किया। वे हिन्दी में ठेठ, अरबी, फारसी के अप्रचलित शब्द भर देने के विरोधी थे, दूसरी ओर हिन्दी के जातीय स्वरूप की रक्षा करते हुए आम जनता में प्रचलित अरबी फारसी के शब्द ले लेने के समर्थक थे।

द्विवेदी युग से पूर्व गद्य पद्य की भाषा में प्रकृतिगत भेद था। गद्य की भाषा तो पूर्णरूप से खड़ी बोली निश्चित हो चुकी थी परन्तु पद्य की भाषा खड़ी बोली में कविता के छिटपुट प्रयास को छोड़कर ब्रज ही बनी रही। द्विवेदी युगीन पत्रकारों ने इस समस्या को चुनौती के रूप में लिया। द्विवेदीजी ने 'कवि कर्तव्य' नाम से एक लेख लिखा जिसमें उन्होंने हिन्दी कवियों को ललकारते हुए कहा था कि, "कवियों को चाहिए की वे क्रम-क्रम से गद्य की भाषा में भी कविता करना आरंभ करें।" 'सरस्वती' के सम्पादक की हैसियत से उन्होंने खड़ी बोली में कविता लिखने के लिए कई नवीन प्रतिमाओं को प्रोत्साहित किया। स्वयं भी खड़ी बोली में कविता लिखी। कविता में खड़ी बोली को प्रतिष्ठित करने के लिए उन्होंने कई वर्षों तक संघर्ष किया। इस प्रकार उस समय के पत्रकार-लेखकों ने ब्रजभाषा के काव्य की जड़े खोदकर जनभाषा में रची कविता की नींव डालकर उसे पल्लवीत किया। द्विवेदी जी तथा उनके सहयोगियों का यह कार्य हिन्दी के स्वरूप निर्माण में महत्वपूर्ण समझा जाता है।

हिन्दी को ज्ञान-विज्ञान तथा चिन्तन की भाषा बनाने के प्रयास उस युग में हुए। यही कारण है कि साहित्य के अतिरिक्त नवीन ज्ञान-विज्ञान से संबंधित अनेक लेख भी पत्र-पत्रिकाओं में छपने लगे। कुछ मौलिक और कुछ अनुदित रूप में। इस प्रयास से द्विवेदी युग की भाषा के स्वरूप में भी परिवर्तन आया। अब निश्चित अर्थवाले शब्दों के प्रयोग के कारण भाषा तथ्यात्मक तथा अभिधात्मक होती चली गई। शब्दों के अर्थ में निश्चितता लाने के लिए व्याकरण के नियमों पर बल दिया गया। शब्दों को लेकर कई वाद-विवाद हुए। हिन्दी भाषा की शब्द संपदा में वृद्धि हुई। आधुनिक भावबोध वाले अनेक शब्दों का निर्माण हुआ इस तरह ज्ञान-विज्ञान तथा चिन्तन की भाषा के रूप में हिन्दी की प्रतिष्ठापना हुई।

द्विवेदी युग का राष्ट्रीय मुक्ति आंदोलन भारतीय राष्ट्रीय जागरण का मुख्य अंग था। उस समय की पत्रिकाएँ विभिन्न स्तरों पर जनता में जागृति की भावना पैदा करके राष्ट्रीय आंदोलन की गति को और तेज कर रही थी। इस युग में सबसे बड़ी बाधा थी, भारतीय जनता में धर्म, सम्प्रदाय, जाति तथा प्रान्तीयता की भावना जो हिन्दुस्थान की अखंडता को खंडित कर रही थी। इसलिए हिन्दुस्थान की एकता को बनाए रखने के लिए यहां की जनता के हृदय में परस्पर प्रेम, सहानुभूति, एकता तथा भाईचारे के भाव को पैदा करने के लिए जरूरी था कि हिन्दुस्थान की एक राष्ट्रभाषा हो, जिसके आधार पर भारतीय जनता भावात्मक स्तर पर परस्पर जुड़कर राष्ट्रीय समस्याओं पर विचार कर सके तथा उन्हें सुलझा सके। आचार्य द्विवेदी ने एक देशव्यापक भाषा की आवश्यकता तथा उसके प्रभाव को स्पष्ट करते हुए 'देशव्यापक भाषा' नामक लेख लिखा। इसी तरह माधवराव सप्रे ने अहिन्दी भाषा होने के बावजूद हिन्दी भाषा को राष्ट्रभाषा का पद दिलाने के लिए संघर्ष किया तथा "महाराष्ट्रों में हिन्दी की चर्चा" शीर्षक से एक लेख लिखा इसमें उन्होंने हिन्दी को राष्ट्रभाषा के रूप में स्वीकार करने के लिए हिन्दी भाषा जनता से अपील की। हिन्दी भाषा को ही राष्ट्रभाषा के रूप में प्रतिष्ठित करने के प्रयासों के साथ-साथ देश की एकता तथा अखंडता को बनाए रखने के लिए एक राष्ट्रव्यापक लिपि भी जरूरी होती है। आचार्य द्विवेदी तथा उनके सहयोगी लेखकों ने देवनागरी लिपि को निर्दोष, सरल तथा पूर्ण बताकर अहिन्दी भाषी विद्वानों से राग द्वेष मुक्त होकर इसे अपनाने की अपील की। इस प्रकार इन लेखकों ने बिखरी हुई भारतीय जनता की शक्ति को देश व्यापक भाषा और लिपि के आधार पर एकत्र करके राष्ट्रीय जागरण को और अधिक तीव्र लिया। हिन्दी तथा हिन्दोस्तान का समीकरण दिखाकर भारतीय जनता के मन में हिन्दी भाषा के प्रति आदर भाव पैदा किया।

इस दौर में हिन्दी भाषा के विकास में हिन्दी पत्रकारिता का योगदान यही तक सीमित नहीं रहा बल्कि कच-हरियों में हिन्दी को स्थान दिलाना तथा शिक्षा के माध्यम के रूप में देशी भाषाओं को अपनाने के लिए भी संघर्ष किया गया। इसका परिणाम यह हुआ की १८ अप्रैल

१९०० में कानूनी अमलों तथा मौलवियों के विरोध के बावजूद, सरकार को बाध्य होकर उर्दू के साथ-साथ हिन्दी भाषा को भी कचहरी में स्थान देने की घोषणा करनी पड़ी। इस घोषणा को अदालत के कर्मचारियों ने सिद्धान्त रूप में स्वीकार कर लिया, लेकिन व्यवहार में यह कार्यान्वित न हो सकी। हिन्दी के नाम पर उर्दू भाषा का ही प्रयोग होता था। इस दोगली नीति की कूट आलोचना करते हुए कामता प्रसाद गुरु ने “कानूनी-हिन्दी” शीर्षक से लेख लिखा तथा हिन्दोस्तानी पंचों से अपील की थी कि वे अंग्रेजी से हिन्दी की कानूनी पुस्तकों के अनुवादकार्य की जाँच करें क्योंकि अनुवाद ऐसी भाषा में न हो जो केवल मौलवी लोग ही समझ सकें। इस प्रकार विभिन्न लेखों के माध्यम से कानूनी हिन्दी की दशा सुधारने का प्रयास तत्कालीन लेखकों ने किया। इसके अतिरिक्त इन लेखकों ने अनेक लेख तथा टिप्पणियाँ लिखाकर देशी भाषाओं द्वारा शिक्षा देने पर बल दिया। हिन्दी भाषा तथा साहित्य को उच्च स्तरीय पाठ्यक्रम में स्थान दिलाने के लिए विश्वविद्यालयों के अधिकारियों को सचेत किया। इन पत्र-पत्रिकाओं का यह कार्य भारतीय भाषाओं के साथ हिन्दी के विकास तथा प्रचार में महत्त्वपूर्ण योगदान था।

हिन्दी भाषा के प्रचार, प्रसार तथा विकास से जुड़ी एक ओर समस्या द्विवेदीजी तथा उनके लेखक मंडल के सामने थी वह थी हिन्दी पाठकों की वृद्धि करना, अंग्रेजी रंग में रंगे भारतीयों द्वारा हिन्दी को ‘गंवारू’ समझने की मानसिकता का परिष्कार करना तथा अधिक से अधिक हिन्दी में ही लिखने के लिए प्रेरित करना। द्विवेदी जी बार-बार पढ़े लिखे लोगों से अपील करते थे कि अगर वे मातृभाषा हिन्दी की उन्नति करना चाहते हैं, उसे राष्ट्रभाषा के पद पर आसीन देखना चाहते हैं तो उन्हें हिन्दी में कुछ न कुछ अवश्य लिखना चाहिए। उन्होंने कितने ही लोगों की ठोक-पीटकर लेखक बना दिया गया था। इस प्रकार इस युग की पत्रिकाओं ने हिन्दी लेखकों के निर्माण में सक्रिय योग देकर हिन्दी भाषा तथा उसके साहित्य के प्रचार और विकास में महत्त्वपूर्ण कार्य किया। इसमें संदेह नहीं कि द्विवेदी युगीन पत्रिकाओं में विशेषकर ‘सरस्वती’ ने भाषा और साहित्य दोनों क्षेत्रों में नये युग का निर्माण किया।

प्रथम महायुद्ध के बाद भारतीय राजनीति में महात्मा गांधी का प्रभाव पड़ा। १९१७ में जब महात्मा गांधी ने गुजरात में हिन्दी प्रचार का कार्य प्रारंभ किया, उस समय अनेक पत्रों ने हिन्दी का समर्थन किया। गुजरात में हिन्दी प्रचार शीर्षक संपादकीय में ‘ज्ञानशक्ति’ ने गांधीजी के इस प्रयत्न की काफी सराहना की। सन् १९२० ई. में लाला लजपतराय की अध्यक्षता में काँग्रेस का एक विशेष अधिवेशन आयोजित हुआ था, जिससे गांधीजी के नेतृत्व में हिन्दी को राष्ट्रभाषा माना गया। इसी भावना से प्रेरित होकर शिवप्रसाद गुप्त ने ‘आज’ का प्रकाशन प्रारंभ किया। दैनिक ‘वर्तमान’ और ‘प्रताप’ भी इसके बाद निकले। काँग्रेस ने सामान्य जनता तक पहुंचने के लिए हिन्दी भाषा को अपनाया। फलतः हिन्दी भाषा पत्रकारिता का सबल पाकर द्रुतगति से आगे बढ़ी। जैसे-जैसे राष्ट्रीय आंदोलन तीव्र होता गया, हिन्दी पत्रकारिता सशक्त होती गयी।

महात्मा गांधी की तरह गणेश शंकर विद्यार्थी तथा उस युग के अन्य पत्रकारों ने भी राष्ट्रीय आंदोलन में हिन्दी को प्रमुख अस्त्र के रूप में स्वीकार किया। इन्हीं पत्रकारों के प्रयत्नों से हिन्दी को राष्ट्रभाषा का पद प्राप्त हुआ तथा गुजरात, महाराष्ट्र, बंगाल आदि अनेक प्रान्तों में भी हिन्दी का व्यवहार होने लगा। पराडकर जी, सप्रे जी, गर्देजी, श्री बनारसीदास चतुर्वेदी आदि पत्रकारों का उत्कर्ष, लगन तथा सेवाभाव इस दिशा में चिरस्मरणीय रहेगा।

आज स्वाधीन भारत में हिन्दी राष्ट्रभाषा, राजभाषा तथा सम्पर्क भाषा के पद पर आसीन है। समस्त ज्ञान-विज्ञान तथा ललित साहित्य की अभिव्यक्ति से उसका भंडार समृद्ध है। संसार की किसी भी भाषा के सामने सिर उठाकर चलने की जो क्षमता आज हिन्दी भाषा में है, उसका श्रेय हिन्दी पत्रकारिता को ही जाता है।

स्वतंत्र भारत में हिन्दी पत्रों का ज्वार-सा आ गया। कई अंग्रेजी पत्रों ने भी अपने हिन्दी संस्मरण निकाले। कुछ तो समय की गीत पहचानकर पहले ही अस्तित्व में आए थे जैसे- ‘आर्यावर्त’, ‘प्रदीप’, ‘हिन्दुस्तान टाइम्स’ से ‘हिन्दोस्तान’, ‘नवभारत टाइम्स’, ‘स्वतंत्र भारत’, ‘नव-

जीवन' आदि पत्र। विशिष्टीकरण के इस युग में भाषा से संबंधित स्वतंत्र रूप से पत्रिकाएँ प्रकाशित होने लगी हैं। हिन्दी संसदीय हिन्दी-परिषद का मुख्य पत्र 'देवनागर' बहुभाषिकता के माध्यम से भारतीय से भारतीय भाषाओं एवं उनके साहित्य को समन्वित समंजित करने का प्रयत्न रहा पर आर्थिक संकटों से ग्रस्त होकर १९६४ इ. में अस्त हो गया। इसके अभाव को 'भाषा' (केन्द्रीय हिन्दी निदेशालय) तथा 'अनुवाद' ने बहुत हद तक पूरा किया। भाषा पत्रिका का मुख्य उद्देश्य शिक्षा, कला, विज्ञान, अनुसंधान, कानून और शासन आदि के लिए अन्य भारतीय भाषाओं से शब्द ग्रहण कर हिन्दी को समृद्ध करना, हिन्दी को सब प्रकार की अभिव्यक्ति का सशक्त और प्रभावशाली साधन बनाने के उद्देश्य से उसकी

प्रकृति के अनुकूल प्रदेशिक भाषाओं का सहयोग लेना तथा समस्त भारतीय भाषाओं के बीच समानता की खोज करना और आदान-प्रदान का द्वार मुक्त करना है। इन उद्देश्यों की पूर्ति के लिए इन पत्रिकाओं में हिन्दी तथा हिन्दीतर भारतीय भाषाओं के प्रतिष्ठित विद्वानों के चुने हुए लेख, कविताएँ, कहानियाँ आदि प्रकाशित की जाती हैं। साथ ही सुप्रसिद्ध भाषाविदों के व्याकरण तथा भाषा-विज्ञान संबंधी लेख भी प्रकाशित होते हैं।

निष्कर्षतः हिन्दी पत्रकारिता की एक लम्बी परम्परा ने हिन्दी भाषा के विकास, प्रचार तथा प्रसार में महत्वपूर्ण योगदान दिया है तथा उसके प्रयास अभी भी जारी हैं।

☆☆☆

पार्टनर्स - एक चर्चा

प्राची सोमण, मिनोती दाते, स्वानंदी कुटे

१२ वी अ, साहित्य.

महाविद्यालयीन जीवनात मानाचे स्थान असलेल्या पुरुषोत्तम करंडक स्पर्धेत स. प. महाविद्यालयाच्या 'पार्टनर्स' या एकांकिकेस प्रथम पारितोषिक मिळाले. सर्वार्थाने सरस ठरलेल्या या एकांकिकेवर मराठी वाङ्मय मंडळात चर्चा केली गेली. या चर्चेमागचा मुख्य उद्देश म्हणजे 'एकांकिकेचे सर्वांगाने आकलन' हाच होय. जळगाव वासनाकांडाच्या पार्श्वभूमीवर 'पार्टनर्स' या एकांकिकेचा विषय गाजला. स्त्रियांवर झालेला हा अत्याचार धक्का-दायक होता. 'पार्टनर्स' या एकांकिकेचा विषयही या घटनेशी समांतर होता. महाविद्यालयीन तरुण-तरुणींच्या प्रतिक्रिया व्यक्त करण्यासाठी ही चर्चा एक माध्यम ठरली. या चर्चेस विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचा उत्तम प्रतिसाद मिळाला. या प्रतिसादावरूनच विद्यार्थ्यांची या विषयाबाबतची जागरूकता दिसून येते. स्त्रियांवरील अत्याचाराबाबत काहीसा तिरस्कार, झालेल्या प्रकाराबद्दल चीड पण कदाचित ही वेळ आपल्यावरही येऊ शकेल या असुरक्षित भावनेतून निर्माण झालेली भीती-अशा संमिश्र प्रतिक्रिया विद्यार्थ्यांनी व्यक्त केल्या.

प्रस्तुत एकांकिकेचा प्रमुख दोन अंगानी विचार केला गेला. एक म्हणजे साहित्यिक आविष्कार आणि दुसरा म्हणजे प्रायोगिक आविष्कार. प्रियांका, वृषाली आणि माधवी या गेली दीड वर्षे एकाच रुममध्ये राहणाऱ्या मैत्रिणी स्वप्नाळू प्रियांका, काहीशी बेदरकार वृत्तीची माधवी आणि शांत पण स्वाभिमानी वृषाली अशा ३ मुली सह-वासाने जवळ आल्या आहेत. सरळ, साधे जीवन जगणाऱ्या या मुलींच्या आयुष्यात वृषालीवरील बलात्कार, ही एक वादळी घटना उरते. आत्तापर्यंत केवळ एकमेकींच्या छोट्या-मोठ्या सुखदुःखात भागीदार असणाऱ्या या मुली वृषालीवरील अत्याचाराविरुद्धही एकत्र येऊन संघर्षास तयार होतात. तेव्हा त्यांचे नाते फक्त 'रुम पार्टनर्स' इतके मर्यादित राहत नाही, तर त्या खऱ्या अर्थाने एकमेकींच्या 'पार्टनर्स' होतात.

धगधगीत विषयाची भडकपणा सोडून साधी, हळुवार पण प्रभावी मांडणी हे लेखनाचे वैशिष्ट्य. एकांकिकेतील व्यक्तिरेखा समाजातील चांगल्या-वाईट प्रवृत्तींच्या व्यक्तींचे प्रतिनिधित्व करतात. अन्याय झाल्याने मानसिक दृष्ट्या दुर्बल झालेली 'वृषाली', अन्यायाला वाचा न फुटल्याने

निर्ढावलेला 'काका', अन्यायपीडित स्त्रियांबाबत काहीशी नकारात्मक मूमिका असणारा 'संजू' आणि त्यांना सम-जून घेऊन मदत करणारा 'विवेक' या अशा इतर काही व्यक्तिरेखा. अन्यायपीडित वृषालीला लढण्याचे सामर्थ्य देणारी 'माधवी' तर लेखकाचा 'माऊथपीसच' वाटते.

वाङ्मय मंडळाच्या या चर्चेला एकांकिकेत सहभागी झालेल्या कलाकारांची उपस्थिती हे एक वैशिष्ट्य ठरले. एकांकिकेवर या चर्चेत काही प्रश्न उपस्थित करण्यात आले. या प्रश्नांची उत्तरे अमृता, मृणालिनी आणि मानसी या कलाकारांनी स्वतःच दिली.

वृषालीला समाजातील अन्यायाचा प्रतिकार करण्यासाठी 'विवेक'च्या आधाराची गरज आहे का? सध्या स्त्री-मुक्ती आंदोलनातून स्त्री स्वयंपूर्ण असून ती स्वतंत्रपणे विविध आघाड्यांवर विजय मिळवू शकते असे सांगितले जाते. मग वृषालीला विवेकची खरंच गरज आहे का? प्रत्येक 'वृषाली'ला एक विवेक भेटेलच का?

या शंकेचं निराकरण करताना अमृता म्हणाली की वृषालीमध्ये लढण्याची वृत्ती जागी करणाऱ्या अनेक कारणांपैकी विवेक हे एक कारण होते. 'विवेक' हे तिच्या बदलाचे एकमेव कारण नव्हते. यात प्रत्येक स्त्रीच्या मागे पुरुष असावाच लागतो; असे अजिबात सांगितलेले नाही. म्हणूनच प्रत्येक वृषालीला विवेक भेटला तर उत्तमच पण त्याशिवायही ती लढू शकते. विवेक हा एक समतोल विचार करणारा माणूस आहे. यातून असेही पुरुष अजून समाजात आहेत यावर विश्वास ठेवायला हरकत नाही. सामान्य पुरुषीप्रवृत्तीप्रमाणे आपण लग्न करून एका मुलीवर उपकार केले असे तो मानत नसून संपूर्ण विचारांनंतर तो तिला स्वीकारण्यास तयार आहे. म्हणूनच 'विवेक' हे प्रतिकात्मक नाव आहे.

एकांकिकेत प्रियांकाचा 'काका' ही पडद्यावर न आलेली व्यक्तिरेखा समाजातील अपप्रवृत्तीचे प्रतीक आहे. पण काका हे रक्ताचे नाते असल्याने हे प्रतीक भडक वाटते; असा आक्षेप घेण्यात आला. तेव्हा ही समाजातील छुपी वास्तवता आहे असे स्पष्टीकरण देण्यात आले. यात कोठेही अतिरंजकता नसून ही एक सत्य परिस्थिती आहे. पण इतक्या जवळच्या नात्यात हे घडलं असल्याने त्या

मुलीची कोडी होते. तिला तोंड दाबून बुक्क्यांचा मार सहन करावा लागतो. अशी छुपी वास्तवता भडकपणा न दाखवता उघड केली आहे यातून लोकांना सावध करण्याचाही हेतू दिसून येतो.

एकांकिकेत 'टेडी बेअर' वापरण्यात आला आहे. या तिन्ही मुलींचे त्याच्यावर प्रेम आहे. त्या सगळ्या गोष्टी त्यालाच सांगताना दिसतात. इथे 'टेडी बेअर'चे प्रयोजन काय? या प्रश्नाचे उत्तर दिले गेले. तिन्ही मुली महाविद्यालयीन जीवन जगत आहेत. या वयात आपल्या सगळ्या गोष्टी एकून घेणारं कोणीतरी लागतं. मग अगदी त्याने काहीही प्रतिक्रिया दिल्या नाहीत तरी चालेल. अशाच प्रकारे 'टेडी बेअर' ही एक भावनांना गुंफणारी वस्तू आहे. या तिघी होस्टेलवर राहत असल्याने आई, ताई यांच्याशी त्या बोलू शकत नाहीत. तेव्हा टेडी बेअर हे एक त्यांना गुंफणारे खेळणे आहे.

यानंतर एकांकिकेच्या शेवटच्या दृश्याबद्दल विचारण्यात आले की वृषालीला माधवी लढण्यासाठी आधार देते आणि अखेर वृषाली त्याला तयार होते. यावेळी या तिघीही एकमेकींना जवळ घेऊन रडतात. तेथे त्यांचे रडणे खटकत नाही का?

याला उत्तर देताना अमृता म्हणाली की यात असा शेवट करण्याचे त्यांच्या अजिबात मनात नव्हते. त्या तिघीही जिद्दीने तयार झालेल्या त्यांना प्रकाशयोजनेने मागील पडद्यावर दाखवायच्या होत्या. परंतु काही तांत्रिक अडचणीमुळे हे शक्य झाले नाही. अमृता पुढे म्हणाली की तांत्रिक अडचणी कमी झाल्यानंतर हे त्या नक्कीच बदलतील. तसेच या रडण्यामध्ये त्या हतबल झाल्या आहेत; असं सूचित करायचे नाही. म्हणूनच वृषाली घरी येते तेव्हाचे रडणे आणि हे रडणे यात फरक आहे. शेवट बदलून त्या तिघी हात उचलून संघर्षाला तयार आहेत; असे दाखवणार असल्याचे अमृता म्हणाली.

या एकांकिकेत कोठेही भडकपणा नाही. पूर्ण एकांकिका बलात्कार झालेल्या मुलीवर अवलंबून असूनही बलात्काराचे दृश्य अजिबात दाखवलेले नाही. 'बलात्कार' हा शब्दसुद्धा उच्चारलेला नाही. वृषाली माधवीला 'मी संपले ग' इतक्याच साध्या शब्दात सगळाच प्रसंग

सांगते. हे शब्द सुद्धा मार्मिक असल्याने गामान्य प्रेक्षकांना सुद्धा तो अर्थ समजतो. व्यक्तिरेखा कशा बदलत जातात याचेही उत्तम चित्रण केले आहे. प्रियांका सुरुवातीला स्वप्नाळू, सगळ्या गोष्टी वरवर पाहणारी असते. परंतु वृषालीवरील प्रसंगानंतर तिला आठवणारा 'काका'चा स्पर्श, तिने यावर केलेला विचार यातून तिची व्यक्तिरेखा बदलत गेल्याचे प्रकर्षाने जाणवते.

चर्चेत अशा प्रकारे साहित्यिक आणि प्रायोगिक अशा दोन पातळ्यांवर झालेला विचार आणि मनात आलेल्या प्रश्नांचे प्रत्यक्ष कलाकारांकडून होणारे निराकरण; यामुळे विद्यार्थी-विद्यार्थिनी भारावून गेले.

☆☆☆

न मोजलेली प्रेयसी

(हार्डनरीश ब्योल यांच्या कथेचा अनुवाद)

कु. गौरी अनंत कुलकर्णी

तृ. व साहित्य, (जर्मन)

त्यांनी आधी माझे पाय तोडले, आणि आता मला एक नोकरी दिली की जिथे मी नुसताच बसू शकतो. तिचे मी पुलावरून येणारी जाणारी माणसं मोजत असतो. अशाप्रकारे त्यांनाही आनंद होत होता आणि त्या पुलाची उपयुक्तताही सिद्ध होत होती. अशा तऱ्हेने दिवसन् दिवस केवळ त्यांना मोठी संख्या देण्याकरता निःशब्द चेहऱ्यानी घड्याळाच्या काट्याप्रमाणे काम करत मोठ्यात मोठी संख्या मोजण्याचा मी प्रयत्न करत असतो. जेव्हा मी त्यांच्या समोर माझ्या या कामाचा हिशोब मांडत असतो, तेव्हा त्यांचा चेहरा आनंदाने फुलतो आणि प्रत्येक मोठ्या संख्येगणिक त्यांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद द्विगुणितच होत असतो. अशातऱ्हेने रात्री शांतपणाने झोपण्यासाठी एवढसं एक छोटं कारण त्यांना पुरेस असत. कारण हजारो लोक त्या पुलावरून जात-येत असतात आणि....

पण आकडेवारीचा ताळमेळ कधीच बरोबर बसला नाही. क्षमा करा! पण खरंच त्यांची आकडेवारी कधीच बरोबर येणार नाही. कारण मी जरी प्रामाणिकपणाचा आव आणत असलो तरी सुद्धा खरं पहायला गेलं तर मी बेभरवशाचा माणूस आहे.

आता तुम्हाला एक गुपित सांगतो, की कधी कधी मी माणसं गाळून सुद्धा टाकतो किंवा कधी कधी त्यांच्या वरच्या दयेपोटी दोर चार संख्यांचा हिशोब जास्त सुद्धा देतो. अशा प्रकारे त्यांचं भवितव्य किंवा नशीब म्हणा

हवं तर, पण ते माझ्या हातात असतं. जेव्हा मी संतापतो किंवा माझ्या जवळ ओढायला एखादी सिगारेट सुद्धा नसते तेव्हा मी सरासरी आकडेवारी देऊन रिकामा होतो आणि जेव्हा मी खूप आनंदी असतो आणि माझ हृदयही धडधडत असतं तेव्हा मात्र मी त्यांना पाच आकडी संख्या सुद्धा देऊन टाकतो. मग ते खरोखरच खूपच आनंदी होतात. आणि त्या आकडेवारीच्या कपात जणू ते तो आनंद माझ्या हातातून हिसकावूनच घेतात आणि त्या आनंदाने त्यांचे डोळे चकाकत असतानाच नकळत ते माझ्या पाठीवर शाबासकीची थाप देतात. मग पुढच मला माहीत नाही! पण मग तिकडे गुणाकार, भागाकार आणि टक्केवारी काढायला सुरुवात होते. आणि मग प्रत्येक क्षणाला किती माणसं त्या पुलावरून जात असतील आणि येत्या दहा वर्षात किती त्यावरून गेलेली असतील. अशा प्रकारे त्यांची खासियत अशी की त्यांना नेहमीच त्या काल्पनिक भविष्यकाळामध्ये रस असतो. आणि हो, माफ करा! पण त्यांच्या आकडेवारीचा हिशोब कधीच जमणार नाही.

अशातच जेव्हा माझी छोटी प्रेयसी त्या पुलावर दिवसातून दोनदा येते, त्यावेळेला माझं हृदय नकळतच गतिशून्य होतं. आणि ती त्या गर्द झाडीच्या रस्त्यावरून दिसेनाशी होईपर्यंत या कधीही न थकणाऱ्या माझ्या हृदयाची धड् धड् आपोआप थांबते. आणि या एवढ्या

क्षणांमध्ये त्या पुलावरून गेलेली माणसे माझ्याकडून मोजायची राहून जातात, हे दोन क्षण फक्त माझे आणि माझेच असतात. आणि ते मी कोणालाही माझ्याकडून हिरावून घेऊ देणार नाही. जेव्हा पुन्हा संध्याकाळी ती आईस्क्रीम पार्लर मधून परत येत असते, आणि हे मलाही माहीत आहे की ती एका आईस्क्रीम पार्लरमध्ये काम करते. पण पुन्हा या वेळी जेव्हा ती दुसऱ्या बाजूने, माझ्या निर्विकार आणि फक्त मोजणी आणि मोजणीच करणाऱ्या तोंडासमोरून जाते तेव्हा पुन्हा एकदा माझ्या हृदयाची धडधड थांबलेली मला जाणवते. आणि मग पुन्हा एकदा ती दिसेनाशी झाल्यावर मोजणीला मी सुरुवात करतो. पण या काही क्षणात जे नशिबवान लोक या काळात माझ्या समोरून जातात ते काही त्या अनंत आकडेवारीत मोजले जात नाहीत.

हे खरंच आहे की माझं तिच्यावर प्रेम आहे. पण तिला हे माहीत नाही, आणि तिला ते कळावं अस मलाही वाटत नाही. आणि तिला हे ही कळायला नको की तिच्यामुळे माझ्या कामामध्ये काही भयंकर अडथळा येतोय! ती अशीच अजाण आणि निरागस रहावी आणि त्या तपकिरी केसांनी आणि नाजूक पावलांनी आईस्क्रीम पार्लरमध्ये जात रहावी आणि अशीच तिला भरपूर टिप मिळावी. माझं तिचावर प्रेम आहे. खरंच माझं तिचावर प्रेम आहे!

अगदी अलीकडेच त्यांनी माझ्या कामाची पहाणी केली. रस्त्याच्या दुसऱ्या बाजूला गाड्या मोजणाऱ्या माझ्या सहकाऱ्यांनी मला वेळीच जागं केले हे बरं. आणि मग मी डोळ्यात तेल घालून काम केलं. किलोमीटर मोजणार यंत्र सुद्धा माझ्या इतकं चांगलं मोजू शकणार नाही; इतकं सखोल आणि सावधानतेनं मी मोजलं होतं. दुसऱ्या बाजूला स्वतः मुख्य संख्याशास्त्रज्ञ बसले, आणि मग एका तासानंतर त्यांनी त्यांच्या हिशोबाशी माझ्या हिशोबाची तुलना

केली. त्यावेळी माझ्या हिशोबात त्यांच्यापेक्षा फक्त एकच आकडा कमी होता. याचवेळला माझी छोटी प्रेयसी समोरून येत होती. पण माझ्या आयुष्यात मी कधीच त्या पोरीला त्या पुढच्या काल्पनिक भविष्यकाळात पाठवलं नसतं, तिचा गुणाकार, भागाकार आणि टक्केवारी सुद्धा मला होऊ द्यायची नव्हती. एकीकडे तिला बघायचं सोडून, मला मोजणी करावी लागत होती म्हणून माझ्या हृदयाचं पाणीपाणी होत होतं. पण दुसरीकडे ज्यांनी मला वेळीच सावध केले त्या सहकाऱ्यांचा सुद्धा मी ऋणी होतो.

वरील संख्या-शास्त्रज्ञांनी माझी पाठ थोपटली आणि मला म्हणाले की तू खूप प्रामाणिक आणि विश्वासू आहेस. एका तासात फक्त एकच चूक म्हणजे काहीच नाही. तसं तर आम्ही प्रत्येक माणसाच्या काही विशिष्ट टक्केवारी पर्यंत सरासरी चुका या गृहीत धरतो. तुझी घोडागाड्या मोजण्यासाठी नेमणूक व्हावी यासाठी मी शिफारस करीन.

घोडागाड्या म्हणजे अगदी सोन्याहून पिवळं. घोडागाड्या म्हणजे आधीच्या पेक्षा अगदी छानचं होतं. दिवसभरात अगदी जास्तीत जास्त म्हणजे पंचवीस घोडागाड्या जायच्या. अर्ध्यातासांत एखादा नंबर डोळ्यात ठेवणं म्हणजे काहीच अवघड नव्हतं.

घोडागाड्या म्हणजे चांगलेपणाचा कळसचं होता. कारण चार ते आठच्या दरम्यान एकही घोडागाडी त्या पुलावरून जायची नाही, मग मी फिरायला जाऊ शकलो असतो किंवा त्या आईस्क्रीम-पार्लरमध्ये सुद्धा जाऊ शकलो असतो, तिला डोळेभरून खूप वेळ पाहिलं असतं किंवा तिला घरापर्यंत थोडीशी सोबत सुद्धा केली असती, अशी माझी न मोजलेली छोटी प्रेयसी ...

☆☆☆

चार्वाक दर्शन

अंजली आठवले
द्वितीय वर्ष (साहित्य)

सर्वप्रथम मी 'चार्वाक' वाचले ते अकरावीत, तत्त्वज्ञानाच्या अभ्यासात! आणि का कुणास ठाऊक ते मला खूप भावले, एकदम वेगळे वाटले नि साहजिकच मी त्यांच्या उपलब्ध साहित्याकडे ओढले गेले. 'चार्वाक' म्हणजे नेमके काय? त्यांचे दर्शन, त्यांचा इतिहास, त्यांचे तत्त्वज्ञान सगळ्याच गोष्टी एकदम नवीन वाटू लागल्या, कुठेतरी अंतर्मुख करणाऱ्या, विचार करण्यास भाग पाडणाऱ्या ठरल्या.

पण शेवटी ज्याच्या नावाने हे भौतिक नास्तिकवादी दर्शन सुप्रसिद्ध आहे तो चार्वाक कोण?— असा प्रश्न पडतो. चार्वाकांचा मूळ ग्रंथ कोणता? त्यांच्यावर सर्व दर्शनांनी टीका का केली? त्यांना वेदनिंदक का म्हणतात? त्यांच्यावर (ते सुखवादी, भोगवादी, स्वैरचारी आहेत); असा आरोप का केला जातो? त्यांनी ईश्वर-का मानला नाही? ते केवळ प्रत्यक्ष प्रमाणच का मानतात?— अशा-सारख्या असंख्य प्रश्नांची गर्दी मनात उसळते. पुष्कळशा नव्या, जुन्या ग्रंथकारांनी चार्वाक शब्दावर कोट्या करून स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो. "चर्वान्ति, भक्षयन्ति तत्त्वतो मन्यन्ते" "पुष्पपापादिकं परोक्ष वस्तुजातं इति चार्वाकः।" पापपुण्य न मानणारे, चर्वणावर, भक्षणावर ज्यांची श्रद्धा ते चार्वाक. किंवा चारू + वाक - गोड बोलणारे ते चार्वाक. किंवा विशेषनाम म्हणून आचार्यनाम म्हणूनही चार्वाकांचा उल्लेख आढळतो.

चार्वाकानां अभिप्रेत असलेली जीवनपद्धती अतिशय सरळ, साधी आहे. चार्वाकांचे तत्त्वज्ञान समजून घेतांना त्यात पाच महत्त्वाच्या अशा विचारधारा दिसून येतात.

- १) प्रत्यक्षप्रमाणनिष्ठ चार्वाक
- २) वेदनिंदक चार्वाक
- ३) शास्त्राभ्यासक चार्वाक
- ४) मोक्षमुक्त चार्वाक
- ५) जीवन मार्गदर्शक चार्वाक

अगदी अलीकडेच प्रसिद्ध चार्वाक जयराशिभट्टाचा 'तत्त्वोपल्लवसिंह' हा ग्रंथ सापडला आहे. इ. स. ७ व्या शतकात चार्वाक नव्या नेतृत्वाखाली संघटित झाले. याच सुमारास चार्वाकांनी आपल्या तर्कशास्त्राची नीट फेरमांडणी केलेली आढळते. चार्वाकवादाचा इतिहास म्हणजे सुरुवातीपासून अखेरपर्यंत बौद्धिक स्वातंत्र्य, विचार-स्वातंत्र्य, उच्चारस्वातंत्र्याचा इतिहास.

प्रत्यक्षप्रमाणनिष्ठ चार्वाक -

चार्वाकांनी कोणताही धर्मग्रंथ, आप्तवाक्य, शब्दप्रामाण्य मान्य नाही ते स्वतःशी अत्यंत प्रामाणिक आहेत ते श्रुती, स्मृती, तीर्थंकर, तथागत कोणासही मानत नाहीत. इतरांशी वाद घालतांनाही कोणा विशिष्टास नमस्कार करून सुरुवात करीत नाहीत. नैय्यायिक दर्शनांनी मानलेले उपमानप्रमाणही मानत नाहीत. चार्वाकांनी 'प्रत्यक्ष' व 'अनुमान' ही दोन प्रमाणे मात्र गंभीरपणे विचारात घेतली आहेत.

'प्रत्यक्षमेवप्रमाणम्।' म्हणजे पंचेंद्रियांनी होईल ते ज्ञानच सत्य. शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध यांनी होणारे इंद्रिय-जन्य ज्ञानच योग्य होय. असे आणि केवळ हेच प्रत्यक्ष ज्ञान प्रमाण म्हटले पाहिजे यासाठी त्यांनी अगदी साधी-साधी उदाहरणे घेतली आहेत. 'गुलबकावलीचे फूल' जर दिसत नाही, त्याचा वास त्यांचा स्पर्श जर अनुभवास येत नाही तर ते अस्तित्व आहे असे का मानावे? असा स्पष्ट व परखड प्रश्न चार्वाक करतात. लांब पर्वतावर धूर दिसला म्हणजे तेथे अग्नि असेल याचे अनुमान होऊ शकते. अनुमानाने प्रत्यंतर होऊ शकते, प्रचिती होऊ शकते.

या प्रमाण्याच्या सिद्धांतावर अनेक आक्षेप घेतले जातात. उदा. मृगजळ, आंधळा. परंतु प्रत्यक्षाच्या मर्यादा चार्वाकांनाही माहित आहेत. टीकाकारांनी केवळ प्रत्यक्षावर जगण्याच्या मर्यादा सांगितल्यावर नि अनुमान वाचून पावलोपावली कसे अडते हे दाखवल्यावर मग पुरंदर या

एका चार्वाक पंथीयाने, “लोकप्रसिद्ध असे अनुमान चार्वाकांनाही मान्य आहे. पण ‘लौकिक मार्ग उल्लंघून जे अनुमान केले जाते त्याचा चार्वाक निषेध करतात’”; असे म्हटले आहे. अनुमानप्रमाणाविषयीही चार्वाकांची भूमिका अत्यंत स्पष्ट आहे. त्यांनी या अनुमानाचे दोन प्रकार सांगितले आहेत. एक म्हणजे लोकप्रसिद्ध अनुमान की जे, पंचेंद्रियांना समजणाऱ्या अशा इहलोकीच्या व्यवहारासाठी उपयुक्त ठरू शकते. हे अनुमान ते एका विशिष्ट मर्यादे पर्यंत मान्य करतात, परंतु ज्याचा अनुभव आलेला नाही अशा स्वर्ग, नरक ईश्वर, कर्मफल या संकल्पनांवर ते टीकास्र सोडतात. हा अनुमान प्रकार ते पूर्णतः अमान्य करतात.

कोणतेही अनुमान हे केवळ एक शक्यता म्हणून घ्यावयाचे, या चार्वाकांच्या संभावनासिद्धांताने चार्वाकांवर; टीका करणाऱ्यांना सडेतोड उत्तर दिलेले आढळते. बुद्धिनिष्ठ, सत्यवादी अभ्यासक म्हणून चार्वाकांकडे पाहता येईल. सत्याच्या शोधात असणाऱ्या जिज्ञासूने प्रत्येक गोष्टीकडे संशयाने पाहिले पाहिजे. स्वातंत्र्य हा या विचारपद्धतीचा मूलमंत्र आहे. निष्कर्ष हे केवळ संभाव्य व पुढच्या संशोधनाला मार्गदर्शक म्हणून घेतले जावेत; असे या सिद्धान्तात सांगितलेले दिसते.

वेदनिंदक चार्वाक -

चार्वाकांना वेदप्रामाण्य मान्य नाही. परलोक, यज्ञयाग, आत्मक्लेश, मोक्ष, निर्वाण, तीर्थयात्रा, वर्ण-जातिभेद या जंजाळातून बाहेर पडून माणसाने शेती, व्यापार, वगैरे चांगले उद्योग करून सुखासमाधानाने रहावे; हाच मार्ग सर्वांच्या हिताचा आहे—अशी चार्वाकांची भूमिका दिसून येते. वेदकालीन लोकही निरनिराळी स्तोत्रे, यज्ञयाग यांद्वारे मोक्ष न मागता इहलोकीची सुखसमृद्धीच मागत होते; हे चार्वाकांनी दाखवून दिले.

वेद हे अपौरुषेय, नित्य आहेत हे मानण्यास ते तयार नाहीत. वेद जर मानवाने निर्माण केलेले आणि माणूस चुका करतो तर मग वेद निर्दोष, बिनचूक प्रमाण असणे शक्यच नाही; असे चार्वाक म्हणतात. यावरून चार्वाकांची वेदटीका स्पष्ट, मुद्देसूद व मार्मिक आहे असे आढळते. प्रत्यक्ष वेदातही अर्थशून्य मंत्रपठणाचा निषेध

केलेला दिसतो. प्रसिद्ध बंगाली संशोधक देविप्रसाद चट्टोपाध्याय यांच्या ‘लोकायत’ या ग्रंथात तुलनात्मक पद्धतीने विचार केलेला आढळतो. भारतीय लोकजीवनाच्या निरनिराळ्या अवस्था पाहिल्यावर वैदिक आर्यांचे प्रारंभिक जीवनही लोकायतिक परंपरेला जवळचे होते; हे दाखवून दिले आहे.

चार्वाकांचा कर्मकांडास विरोध होता. धार्मिक श्रद्धेच्या आणि वेदप्रामाण्याच्या नावाखाली यज्ञसंस्थेत अनेक अश्लील, विकृत स्वरूपाचे विधी केले जात असत. यज्ञामुळे सामाजिक विषमता निर्माण झाली. पुरोहितांची हितसंबंध जपण्याची वृत्ती, ढोंगीपणा वाढून ते त्यांच्या उपजिविकेचे साधन झाले. मांसाची चटक लागलेल्या ब्राह्मणांचे जिह्वालौल्य त्यांनी त्याद्वारे जाहीर केले. यज्ञात होणारी पशुहत्या त्यांना मान्य नव्हती. श्राद्धात दिलेले पिंडदान जर स्वर्गात पोहोचते तर मग प्रवासाला गेलेलाया माणसाला शिदोरी कशाला द्यायची? त्याला अशाचतऱ्हेने अन्न का पोहोचवू नये? असे मिस्कल प्रश्न विचारून वेदोक्त कर्मकांड किती पोरकटपणाचे व उथळ विचारांचे आहे—ते त्यांनी दाखवून दिले. चार्वाकांची धर्मटीका उथळ वा बेजबाबदारपणाची नव्हती; तर त्यामागे समाजधारणेचेच गंभीर चिंतन होते. यज्ञ हे पारलौकिक संकल्पनांवर आधारलेले असल्यामुळे चार्वाक ते अमान्य करतात. बौद्ध, जैन, उपनिषदे, गीता यातूनही यज्ञसंस्थेवर कंडाडून टीका केलेली दिसते. चार्वाकांनी सांगितलेला जीवनमार्ग अत्यंत साधा आहे. त्यात संदिग्धता नाही. मायावीपणा नाही, लोकांना फसवण्याचा हेतू नाही. त्याचा दृष्टिकोन हा भावात्मक आहे.

शास्त्राभ्यासक चार्वाक -

उपनिषद काळात अध्यात्मवादास सुरुवात झाली आणि सृष्टी, विश्वस्वरूप समजून घेण्याच्या नादात माणूस दैनंदिन व्यवहार विसरू लागला. चार्वाकांनी मानवाला पडलेल्या या कूट प्रश्नांची दखल घेतली पण ती एकदम झेप घेऊन नव्हे; तर पायरीपायरीने त्यांनी त्याचा विचार करण्यास सुरुवात केली. त्यामुळे चार्वाकांची प्रत्यक्षनिष्ठ, तर्कशास्त्रीय उत्तरे अधिक स्पष्ट आहेत. पारलौकिकाची कल्पना करून त्याचे कोडे सोडवयापेक्षा त्यांनी मानवापुढे स्वतःचे जीवन व भोवतालची सृष्टी यांचा अभ्यास कर-

ण्याची नवीन दृष्टी दिली त्यामुळे इतरापेक्षा चार्वाकांचे निष्कर्ष वेगळे निघाले.

ईश्वर मानणाऱ्या इतर दार्शनिकांची चांगलीच सोय होती. ज्या प्रश्नांची समाधानकारक, अंतिम उत्तरे मिळाली नाहीत ते प्रश्न त्यांनी ईश्वरावर सोडले हा एक प्रकारचा पलायनवाद ठरला. चार्वाकांचा मूळ सिद्धान्त हा प्रत्यक्ष-मूल असे जे विषय आहेत त्यांचा समाधानकारक अभ्यास करणे; हा होय. इंद्रियजन्य ज्ञानाच्या प्रत्यक्षनिष्ठतेच्या कसावर त्यांनी ईश्वरकल्पनेचीही चिकित्सा केली. अतिनैसर्गिक किंवा अनुभवातील सत्तेविषयीच्या सर्व श्रद्धा त्याज्य ठरवल्या. त्यामुळे चार्वाक हे निरीश्वरवादी ठरवले गेले. ईश्वर, मोक्ष कौर जे सशाच्या शिगाप्रमाणे नेहमीच अदृष्ट आहेत ते कसे मान्य करावयाचे? निरनिराळ्या भावना, वासना, वस्तु या ईश्वरामुळे नाही तर त्यांच्या गुणधर्मांमुळे अस्तित्वात येतात. चार्वाकांनी स्वभाववादास महत्त्व दिले.

चार्वाकांनी जीवशास्त्र मारून नवीन वैज्ञानिक दृष्टिकोन दिला. आत्मा, पुनर्जन्म या गोष्टी ते मानत नाहीत. पृथ्वी, जल वगैरे भूतांच्या विशिष्ट संयोगाने जीवनिर्मिती होते परंतु ते 'भूतेभ्यः चैतन्यम्।' यातून निराळे काही मानत नाहीत. चार्वाक चैतन्य व जड वेगळे मानत नाहीत. चैतन्यविशिष्ट देहाव्यतिरिक्त आत्मा त्यांना मान्य नाही. मी तरुण, वृद्ध, स्थूल, बारीक, स्त्री-पुरुष आहे; अशा जाणीवेसकट जो माझा देह आहे तोच आत्मा होय असे ते मानतात. जाणीव असलेले मीत्व खरे, इतर शब्द वापरायचे ते व्यवहाराच्या सोयीसाठी.

आत्मा जर अमर मानला देह गेल्यावरही तो शिल्लक राहतो व दुसऱ्याच्या शरीरात प्रवेश करतो. तर त्याला पूर्वजन्मीच्या लहानपणीच्या आठवणी का सांगता येऊ नयेत? त्या त्याला कधीच सांगता येत नाहीत. परलोकी जाणारा, परलोकी राहणारा जीव कधी कुणी पाहिला आहे काय? मग पुनर्जन्म कसा मानायचा? अशा तऱ्हेची उदाहरणे देऊन चार्वाकांनी पुनर्जन्माच्या कल्पनेतील फोलपणा दाखवून दिला. अत्यंत काटेकोर पद्धतीने सत्यनिष्ठ, बुद्धिनिष्ठपणे त्यांनी या सर्व प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न केला. चार्वाक हे सत्यनिष्ठ व बुद्धिनिष्ठ शास्त्रीय विचारसरणीचे आद्यप्रणेते होते; हे यावरून सिद्ध होते.

मोक्षमुक्त चार्वाक -

प्राचीन भारतीय तत्त्वज्ञानी मानवी जीवनाचा व जीवनध्येयांचा विचार केला. जीवनाची इतिकर्तव्यता सांगतांना त्यांनी पुरुषार्थवाद सांगितला. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष हे ४ पुरुषार्थ सांगून मोक्ष हे सर्वोच्च, निःश्रेयस अंतिम साध्य सांगितले. दुःखापासून, जन्ममृत्यूचा फेऱ्यातून मुक्ती देणाऱ्या मोक्षाचे स्वरूप त्यांना अभिप्रेत होते. या मोक्षनामक अवस्थेची अनेक न पटणारी वर्णने दार्शनिकांनी दिलेली आहेत. सर्व मोक्षवादी पुनर्जन्मावर विश्वास ठेवतात. जन्म दुःखदायक आहे व पुढील सर्व जन्म दुःखदायक आहे म्हणून दुःखे संपवण्यासाठी विद्येच्या आश्रयाने जगून ज्ञान मिळवावे. ही विद्या म्हणजेच मोक्ष.

चार्वाकांच्या प्रत्यक्षप्रमाणावर व प्रत्यक्षनिष्ठ अनुमानावर आधारलेल्या! तर्कशास्त्रात पूर्वजन्म व पुनर्जन्म बसत नाहीत. जो विचार करावयाचा तो या जन्मापुरता! त्यांनी आपल्या सम्यग्ज्ञान सिद्धान्ताद्वारे मोक्षावर टीका केली आहे. ते म्हणतात की दुःख आहेत पण ती शक्य तितकी टाळा आणि अगदीच टाळता येणारी नसतील तर सहन करा. ही वस्तुस्थिती स्वीकारली तर मानसिक समाधान मिळेल. दुःखावर मात करून त्याला इहलोकीही सुखी होता येईल. अंती सगळे दुःखच म्हणून सुख झिडकारणे मूर्खपणाचे ठरेल.

चार्वाकांनी मानवी मनाचे लक्ष अनुभवविश्वावर केंद्रित केले म्हणून त्यांना सुखवादी, भोगवादी ठरवले जाते. चार्वाकांचा सिद्धान्त सुखवादाचा आहे परंतु भोगवादी स्वैराचारी नाही. या जीवनातील सुख तेही एका व्यक्तीचे सुख; हे मानवाचे एकमेव उद्दिष्ट आहे. समूहाच्या सुखाचा विचार करतांना व्यक्तीचे सुख म्हणजेच त्या व्यक्तीच्या समूहाचे सुख होय. व्यक्तीने स्वतःच्या सुखापेक्षा समूहाचे सुख मोठे मानावे, असे जरी त्यांनी सांगितले नाही. तरी त्यांनी मोक्षाची जी कल्पना मांडली त्यात हे स्पष्ट केले आहे. त्यांच्या मते संस्कृतातील 'मोक्ष' या शब्दाचा वापर करण्यास काहीच हरकत नाही. त्यांच्या मते स्वातंत्र्य हाच मोक्ष व पारतंत्र्य हे बंधन होय. माणसाने आपल्या इच्छा आकांक्षाची पूर्ती करत जगावे. हे स्वातंत्र्य म्हणजेच अत्युच्च सुखावस्था परमानंद, उच्चतम ध्येय आणि मोक्ष. मोक्षाचा दैहिक जीवनाशी असलेला अर्थ चार्वाकांनी दिला.

चार्वाकांनी धर्म नाकारला तो केवळ कर्मकाण्डाधिष्ठित वर्णाश्रमरूपधर्म नको होता म्हणून. चार्वाकांनी ऐंद्रिय सुखांना महत्त्व दिले. सुखाबरोबर दुःखाचाही स्वीकार केला. पण दुःखच आहे म्हणून सुखाचा त्याग केला नाही. त्यांनी अर्थ व काम हेच पुरुषार्थ मानले म्हणून ते स्वैराचारी ठरत नाहीत. 'अर्थार्जन करा म्हणजेच कष्ट करा आणि मग सुखोपभोग घ्या' अशी साधी, स्वच्छ विचारसरणी त्यांनी अनुसरली होती. मानवी हित हे मूल्य महत्त्वाचे मानले. राजनीती मानली. कायदेशीर कृत्यांचा पुरस्कार केला व बेकायदेशीर कृत्यांचा धिक्कार केला. त्या कृत्यांची इहलोकी याग्यफळे देणारी समाजव्यवस्था अभिप्रेत होती.

जीवनमार्गदर्शक चार्वाक -

चार्वाक दर्शनाचा रोकडा सुखवाद कायम सलत आला आहे. अगदी प्राचीन कालापासून सर्व टीकाकारांनी त्यांच्या सुखवादाला स्वैराचारी ठरवले. कोणत्याही मार्गाने शरीरसुखे मिळवावीत आणि आयुष्यभर नुसते भोगीत रहावे. नीति-अनीतीची बंधने नाहीत. 'कोणतेही नियंत्रण मान्य नाही, उद्योग मंजूर नाही' असे सांगणारे, आचरण करणारे ते चार्वाक; असे टीकाकार सांगतात. 'ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्।' यासारखा बिनबुडाचा आरोप त्यांच्यावर केला जातो. पण 'तूप खाण्याइतके समर्थ व्हा' अशी चार्वाकांची भूमिका आहे. आणि ऋणव्यवस्था ही तर भारतीय सामाजिक अर्थकारणाचा एक अविभाज्य घटक होता.

चार्वाक दर्शनाला स्वतःची अशी मूल्ये होती. त्या जीवनमूल्यांशी ऋण काढून सण साजरा करण्याची वृत्ती सुसंगत दिसत नाही. प्रथमतः चार्वाकांनी धर्मसमीक्षा केली. वेदांचा उपयोग करून उदरनिर्वाह करणाऱ्या, समाजाला फसवणाऱ्या, कर्मकांडाच्या विळख्यात सामान्याला अडकवणाऱ्या धर्ममार्तंडावर कडाडून हल्ला चढवला. स्वर्गनरकादी काल्पनिक गोष्टींनी पछाडलेल्या दुर्दैवी जीवांना सुखदुःखाचे, स्वर्ग-नरकाचे खरे स्वरूप याच इहलोकात आहे, हे दाखवून दिले.

चार्वाकांनी सुखवादाचा हिरीरीने प्रचार केला व त्यावरील आरोपांचे खंडनही केले. सुख प्राप्त करणे ही सहजप्रवृत्ती आहे. ते म्हणतात की उगाच का शोक करता. जेवढे सुख

पदरात पाडून घेणे शक्य आहे तेवढे घ्या. शोक करत बसण्याने का ते जास्त लाभणार आहे. पैसा, यौवन या गोष्टी क्षणिक आहेत असे म्हणत बसलात तर काहीच साधणार नाही. अपचन होईल म्हणून जेवायचे नाही. प्राणी नाश करतील म्हणून धान्यच लावायचे नाही, केव्हातरी मरायचे म्हणून जगायचे नाही म्हणजे काय? हे बरोबर नव्हे. साधी राहणी व विचारसरणी असावी असे सांगताना चार्वाक म्हणतात,

कृषिगोरक्षवणिज्यं दण्डनीत्यादिभिः बुधः।

दृष्टैरेव सदोपायैः भोगाननुभवेद् भुवि॥

शहाण्या, जाणत्या माणसाने शेतीभाती, गोपालन, व्यापारउदीम, सरकारी कामकाज वगैरे सरळ मार्गाचा अवलंब करून धनार्जन करावे आणि सुखोपभोग घ्यावा.

शेती, व्यापार या सर्वांचा विचार करणारे लोक संघटीत समाज गृहीत धरतात मग ते व्यक्तिवादी सुखवाद कसे सांगतील? सुखोपभोग घेतांना स्वैराचाराचे समर्थन वा पुरस्कार सांगितलेला नाही, तर संयमाचे महत्त्व सांगितले आहे. त्यांची मूळ प्रेरणाच 'बहुजनसुखाय बहुजनहिताय' अशी आहे. बहुजनांचे सुख मानणाऱ्या त्यांनी समाजातील अन्यायाला वाचा फोडली. ब्राह्मणांच्या फसवेगिरीवर सडकून टीका केली. वर्णभेद, जातिभेद हे अशास्त्रीय कसे ते सोदाहरण पटवून दिले. सर्वानाच जर सारखे हातपाय, नाकडोळे असतात तर माणसामाणसांत भेद कशावरून करता?— असा साधा पण अर्थपूर्ण सवाल ते करतात. समाजातील स्त्रियांविषयीही चार्वाक जागरूक आहेत. कुल-शीलाच्या नावाखाली स्त्रीला बंदिस्त ठेवणाऱ्यांचा व पुरुषांना स्वैर वर्तणुकीची मुभा देणाऱ्यांचा ते धिक्कार करतात.

या सर्व गोष्टींचा विचार केल्यावर एक गोष्ट प्रकट दिसेल येते ती म्हणजे चार्वाक दर्शनात, सुसंघटित सामाजिक जीवनाचे एक समतोल तत्त्वज्ञान आहे की जे अत्यंत साधे, सरळ परंतु बुद्धिनिष्ठ असे, सर्व काळात अखिल मानवी समाजास मार्गदर्शन करणारे आहे.

आधुनिक युगातील जीवनमान, वैचारिक जडणघडण सामाजिक स्थिती या सर्वांना चार्वाकदर्शन अत्यंत जवळचे आहे. चार्वाकांनी मांडलेले सर्व सिद्धान्त बारकाईने

पाहिले तर एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवते ती म्हणजे त्यामध्ये दिसून येणारी सुसंगती. पारलौकिक संकल्पना नाकारतांना त्यांनी केवळ नकारात्मक वा वितंडवादाची वृत्ती स्वीकारली नव्हती. त्यांनी नैरात्म्यवाद स्वीकारतांना देहात्मवाद व भौतिकवाद मांडला. पुनर्जन्म नाकारतांना वर्तमान जीवनावर प्रेम करावयास सांगितले. कर्मसिद्धान्त नाकारतांना प्रयत्नवादाचा पुरस्कार केला. परलोक नाकारतांना इहलोकवादाचा गौरव केला. मोक्ष नाकारतांना स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. ईश्वर नाकारतांना स्वभाववाद सांगितला, राजाचे महत्त्व सांगितले. पारलौकिक सुखे नाकारतांना इहलोकीच्या सुखाचा स्वीकार करण्याची प्रेरणा दिली.

आधुनिक युगात झालेल्या सामाजिक, राजकीय, धार्मिक

क्रांत्यांनी आपल्याला जो प्रयत्नवाद सांगितला, तो चार्वाकांनी कित्येक वर्षांपूर्वी सांगितला होता. चार्वाकांनी जीवनाचा जो सर्वांगीण अभ्यास केला तो आजही आपल्याला मार्गदर्शक ठरतांना दिसतो. तेव्हा या उपेक्षित राहिलेल्या दर्शनाकडे आपण डोळसपणे बघितले पाहिजे, त्याचा अभ्यास केला गेला पाहिजे. या अभ्यासातून आपल्याला एक निश्चित तर्कनिष्ठ, बुद्धिनिष्ठ अशा जीवनाची दिशा मिळू शकेल आणि हेच चार्वाकदर्शनाचे उत्तम फलित असू शकेल.

☆☆☆

पुण्याची प्रमुख पर्यावरण समस्या व त्यावरील माझी उपाय योजना

कु. जास्वंदी प्रकाश वांबूरकर
द्वितीय वर्ष (साहित्य).

“यावत् भूमंडलात धत्ते,
सशैलवनकाननम् ।
तावत् तिष्ठान्ति मेदिन्यां
संततिः पुत्र पौत्रकी॥
देहन्ते परमं स्थानम्,
यतसुरैरपित दुर्लभम्।
प्राप्नोति पुरुषो नित्यं,
महामायाप्रसादतः॥”
वराहपुराण

‘जोपर्यंत या भूतलावर पर्वत, वन, सरोवरे आहेत तोपर्यंतच तुम्ही तुमची मुले व भावी पिढ्या सुखाने जगतील, ज्यांना ही गोष्ट कळते त्यांना महामायेच्या म्हणजेच निसर्गाच्या प्रसादाने देवदुर्लभ असे परमस्थान प्राप्त होईलच.

अगदी या शतकाच्या सुरवातीला आपल पुणे शहर होतं एक छोटसं गावं. मुठा नदीच्या रम्य परिसरात वसलेलं. नारळी पोफळीच्या बागा आणि आमराया यांच्यात विसावलेले, चहुबाजूंनी लहान मोठ्या हिरवागार टेकड्यांनी वेढलेलं.

जसजशी पुण्याची औद्योगिक प्रगती होत गेली, नागरीकरणाच्या प्रक्रियेला चालना मिळाली. पुण्याच्या आसपासच्या खेड्यांपाड्यातून माणसांचे लोंढे येऊन वास करू लागले. घरांचे व झोपडपट्ट्यांचे अतिक्रमण टेकड्यावर होऊ लागले, त्या उजाड होत गेल्या. पुण्याच्या शेजारीच ‘पिंपरी-चिंचवड’ हे जुळे शहर निर्माण झाली. या काळात पुण्याची लोकसंख्या २५ लाखाच्या वर गेली, आणि पुण्यात हवा-प्रदूषणाची समस्या गंभीर स्वरूप धारण करू लागली.

पुण्यात कारखाने व वाहने ह्यांमधून बाहेर सोडले जाणारे CO, CO₂, NO, NO₂, SO₂ हे विषारी वायू

ह्याचबरोबर क्लोरोफ्ल्युरोकार्बन यांसारखे वायू प्रदूषणास कारणीभूत ठरत आहेत. कारखानदारीमुळे वायुरूप अपद्रव्यांबरोबर अँटिमनी, अर्सेनिक, कोबाल्ट, निकेल, पारा, शिसे, यांसारखी विषारी अपद्रव्ये वातावरणात विखुरलेली आहेत. त्यामुळे आज पुण्यात कर्करोग, क्षय, अवयवांची दुर्बलता यांसारखे दुर्धर आजार होऊ शकतात, तसेच CO मुळे रक्तदाब हृदयविकार, फुफ्फुसांचे आजार व अनारोग्यात वाढ झाली आहे.

हवेच्या प्रदूषणात जी अपद्रव्ये हवेत सोडली जातात, त्यांचे प्रमाण किती असावे यासाठी ज्या प्रमाणित मर्यादा (permissible limit) ठरविण्यात आल्या आहेत, त्या कारखानदार, उद्योजक, वाहनचालक यांनी धाब्यावर बसविल्या आहेत.

याखेरीज नागरीकरणाने ज्या नवीन समस्या निर्माण केल्या आहेत त्या वेगळ्याच! १. निवास समस्या २. पाणी समस्या ३. कचरा समस्या ४. उर्जा समस्या ५. वाहतूक समस्या. ह्यांपैकी कचरा समस्या व वाहतूक समस्यांनी पुण्यात फार गंभीर स्वरूप धारण केले आहे.

वाहतूक समस्या व ध्वनी प्रदूषण :

संपूर्ण आशियात, पुण्यात दुचाकी वाहनांची संख्या सर्वाधिक आहे. प्रा. वाल्मीकी अहिरराव व प्रा. विलासराव आल्हाद यांनी जानेवारी १८८८ मध्ये केलेल्या अभ्यासावरून हे सिद्ध झाले आहे की, गर्दीच्यावेळी मुख्य रस्त्यांवर सतत दोन ते तीन तास ध्वनी प्रदूषणाची तीव्रता बऱ्याच ठिकाणी ७५ dB पेक्षा जास्त आढळून आली आहे. पुण्यात आज ५ लाख वाहने आहेत. आणि विनाकारण भोंगे वाजविण्याचे प्रमाण ६८% आहे. नोबेल पारितोषिक विजेते रॉबर्टकॉक यांच्या मते येत्या पन्नास वर्षात ध्वनिप्रदूषण हा मानवाचा सर्वात महान शत्रू असेल. साधारणतः ८० dB तीव्रतेचा ध्वनी मानव सहन करू शकतो. परंतु त्यानंतर मात्र निद्रानाश बहिरेपण, हृदयविकार, Tinnitus, चिडकेपणा, लहरीपणा, मानसिक विकृती इ. भयंकर स्वरूपात दुष्परिणाम दिसू शकतात.

पुण्यातील ध्वनि-प्रदूषणाची समस्या :

विद्येचे व संस्कृतीचे माहेरघर असलेले पुणे ज्या मुळामुळा

नदीच्या साक्षीने मोठे झाले, ज्ञानेश्वरांपासून छत्रपती शिवाजी महाराज तसेच टिळकांसारखे क्रांतिकारक, संत, वीरपुरुष ज्या मुठा नदीच्या कुशीत घडले, त्या मुळा मुठानदीला आज गटारापेक्षा वेगळ रूप नाही.

पुण्यातील वाढती लोकसंख्या, तिला लागणारी ड्रेनेज-व्यवस्था व जलशुद्धीकरण केंद्रे अपुरी असल्याने तसेच अंबिलओढा, नागझरी, गणेश नाला, एरंडवण्याजवळील नाला या काठच्या झोपडपट्ट्यामधून मोठ्या प्रमाणावर सोडले जाणारे मलमूत्र-कचरा शेवटी वाहत नदीत येतो. याखेरीज गाई-म्हशी पाण्यात धुणे, वाहने धुणे, हॉस्पिटलमधील कपडे धुणे मोठ्या प्रमाणावर कचरा निर्मल्य नदीत टाकणे, गणेश मूर्तीचे विसर्जन या सर्व गोष्टींमधून अनेक नागरिक नदी प्रदूषित करायला हातभार लावतात.

विठ्ठलवाडीजवळील अनेक कारखान्यांचे रसायने, ऑईलामिश्रित पाणी नदीत सोडले जाते. वैकुंठस्मशानभूमीतून अस्थींचे राहिलेले भाग व राख नदीत सोडली जाते. यासर्वांचा एकत्रित परिणाम म्हणजे नटराज टॉकीजमागे, गरवारे कॉलेजवर नव्या पुलाखाली म्हात्रे पुलाखाली कुठेही नजर टाकली तर मुठा नदी ही नदी न राहता उघड्यावर वाहणारे एक मोठे गटार झाले आहे.

नदीला 'जीवनदायिनी' म्हणतात, पण आज या मुठेचा मात्र 'मृत्यू' झाला आहे.

अशा प्रकारच्या प्रदूषणामुळे मासे नष्ट झाले, पर्यायाने मासेमारी नष्ट झाली. माशांसाठी येणारे (करकोचा, बगळे, खंड्या) हे पक्षी येईनासे झाले. कातडीचे रोग, आव, कावीळ, त्वचारोग यांचा प्रादुर्भाव पुण्यात झाल्याचे १९८७च्या एका अभ्यासपाहणीत सिद्ध झाले आहे की, पुण्याच्या परिसरातील सर्व मोठ्या कारखान्यात तेथील सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्याची सोय आहे. याउलट महापालिका जे सांडपाणी नद्यांमध्ये सोडते, त्याचा धोका मात्र गंभीर आहे.

घरगुती हवा प्रदूषण:

पुण्यात ज्या घरांमध्ये कोळसा, लाकूड, रॉकेल, गोवऱ्या हे इंधन म्हणून वापरले जाते तेथे डोळ्यांचे व फुफ्फुसांचे विकार आहेत. आज आपण कल्पना करू शकणार नाही

की चकचकीत टाईल्स सुंदर रंग असलेली पॉश घरे म्हणजे दूषितकांची खाणच होय. फर्निचर, सुगंधी फवारे, तंबाखू खाणे (किंवा कुठेही थुंकणे), सिगारेट ओढणे यामुळे फुफ्फुसांचे आजार, कर्करोग, हृदयक्रिया, श्वसन संस्था यांवर घातक परिणाम आढळू आले आहे.

तेव्हा आज मानवी हस्तक्षेपाचा परिणाम इतका तीव्र आहे की प्रदूषणाच्या प्रश्नाने मानवसहित सर्व सजीवांना अस्तित्त्व अथवा अंत ह्या उंबरठ्यावर जाणून उभे केले आहे. आणि या प्रदूषणाशी लढण्यासाठी आपल्याकडे जे एक नैसर्गिक हत्यार होते, ते आपण गमवत चाललो आहोत. तेव्हा पर्यावरणाच्या या हासाविषयी व त्याने नागरी आरोग्याला निर्माण झालेल्या धोक्याविषयी अनेक वर्षे गेल्यानंतर गेल्या दहा वर्षात वृक्षलागवडीच्या कार्यक्रमांनी जोर धरला, त्यात पुण्याच्या दृष्टिकोनातून प्रामुख्याने शासनाने, वनखाते व सामाजिक वनीकरण विभाग, पुणे महानगरपालिकेचा उद्यान विभाग व वनराई सारख्या खाजगीस्वयंसेवी संस्थांचा उल्लेख करावा लागेल. या सर्वांच्या सहाय्याने गेल्या दहा वर्षात पुणे परिसरात कमीतकमी एक कोटी झाडे या वनराई संस्थेने लावली आहेत. त्यांपैकी ९२% झाडे जगती असल्याची सुखद वार्ताही येतेय. स्मृतिवन सारखा वेगळा प्रकल्प-येरवड्यातील 'अब्दुल हमीद पार्क' हे पक्षी निरीक्षण केन्द्र 'हरित पुणे' सारखे प्रकल्प हे त्याच प्रश्नावरील उत्तर आहेत.

वनसंपदा-माहात्म्य वृक्षलागवड :

मानवाच्या वृद्धीवरील अस्तित्त्व काळापासून आजपावेतो मानवाचे जीवन अन्न, वस्त्र, निवारा, अग्नी, आयुधे, व्यवसाय, उत्पादन इ. विविध कारणासाठी नैसर्गिक वनस्पतींवर अवलंबून आहे. याखेरीज हवामानात गारवा राखणे, जलसंवर्धन, मृदासपन्नतेत वाढ, धूप-नियंत्रण, पशुपक्षी संरक्षण, प्रदूषण-नियंत्रण व पर्यावरण समतोल राखण्यात वृक्ष सर्वात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. एक वृक्ष १२ माणसांना ऑक्सिजन पुरविण्याचे सामर्थ्य आपल्यात साठवून ठेवतो.

परदेशात बघितलं तर वृक्षलागवडीत विद्यार्थ्यांना फारच योग्य रीतीने उपयोग केला जातो. त्यांना तिकडे 'इको-किड्स' म्हणतात. आपल्याकडे 'एक मूल एक झाड' हा

प्रकल्प प्रत्येक शाळेतून घरातून व महाविद्यालयातून अंमलात आणायला हवा.

ध्वनी व वायु प्रदूषणाचे नियंत्रण :

औद्योगिक मंडळे, सरकार, सामाजिक संस्था, उद्योजक यांनी कडक कायदे व शिस्त निर्माण करून कायद्याचे पालन काटेकोरपणे झाले पाहिजे. घातक कारखान्यांना बंदी अथवा त्यांचे मुख्य वस्तीपासून स्थलांतर करणे आवश्यक आहे. वाहतूक व्यवस्थेत वाहने उत्तम स्थितीत ठेवण्याबद्दल व ध्वनी कमी करण्याबद्दल सक्तीचे उपाय व्हायला पाहिजेत. सायकल सारख्या पारंपारिक व सुरक्षित वाहनाचा वापर हवे बरोबरच ध्वनी प्रदूषणही कमी करेल. १ चौ. कि. मी. हरितपट्टा २५% धुळीचे प्रमाण कमी करतो. तेव्हा रस्त्याच्या दुतफी झाडे लावली गेली पाहिजेत. सूत्रिपर्णी वृक्षामुळे दूषितकांचे प्रमाण ८०% कमी होते, नियंत्रित होते, असे न्यूबर्गर ह्या शास्त्रज्ञाची मत आहे.

जलप्रदूषण नियंत्रण :

मुठा नदी सुधारणा योजनेला जो १९८७ पासून सुरवात झाली, तो आजतागायत या योजनेचे कागदी घोडे नाचताहेत. तेव्हा शासकीय स्तरावरील प्रामाणिक इच्छाशक्ती व जिद्द यांवर कुठलेही योजना किती अवलंबून असते, ह्याचे हे द्योतक होय. म. न. पा ची ही योजना अंमलात यायची तेव्हा येईल परंतु नागरिकांनी व उद्योजकांनीही माझ्याकडून कोणतीही हानिकारक गोष्ट नदीत जाऊन पडणार नाही याची काळजी घ्यायला हवी.

पुण्याच्या बाबतीत नद्यांच्या प्रदूषणाच्या नियंत्रणासाठी गणेश मंडळांची भूमिका फार महत्त्वाची आहे. तसेच आज पुण्यात सोसायटी सिस्टीममुळे कचरासमस्या सामूहिकरीतीने सोडविणे फारसे कठीण नाही. प्रत्येक सोसायटीने आपापल्या एक रिक्षा ठरवून महिनाभराचा कचरा शहराबाहेर टाकणे अथवा जवळच एखादा खड्डा खणून कचऱ्याचे खत करून त्याचा उपयोग करून घेणे फारसे कठीण नाही.

आज दुर्दैवाने पर्यावरण ही व्याख्या, निबंध, गाजलेल्या जागा भररा, जोड्या लावा अशा अयोग्य कंड-

ळीच्या तावडीत सापडली आहे. पुण्या-मुंबईत सध्या चार जणांमध्ये पाच संघटना असतात; चौघांच्या चार आणि सगळ्यांची मिळून एक!

परंतु 'स्वच्छ पुणे, सुंदर पुणे' ही कल्पना जर साकार करायची असेल तर प्रत्येक पुणेकराचा हातभार लागणे आवश्यक आहे. ज्याप्रमाणे आपल्या घरात काही कचरा पडला असता तो उचलून फेकण्यासाठी उचलून कुणाच्या आदेशाची कुणी वाट बघत नाही, त्याचप्रमाणे पुणे हे 'माझं पुणे' आहे व ते स्वच्छ ठेवण्याची जबाबदारी माझी आहे, असं वाटलं पाहिजे (प्रत्येक नागरिकाला) म्हणजे मग रस्त्यावरून जाणाऱ्या मनुष्याचे पाय थुंकण्यासाठी पिकदाणीकडेच वळतील. सारसबागेत पॉपकॉनची सापडणार नाहीत. आणि कुलूप लावलेल्या घरात डोकावलं तर दिवे चालू दिसणार नाहीत. तुम्ही म्हणाल, एवढ्या लहान-सहान गोष्टींनी काय होतंय, परंतु असंय की - You take care of seconds and hours will take care of themselves.

उर्जा नियोजन व उर्जा बचत :

घरगुती ज्वलनासाठी गोबरगॅस, सौरपाक (Solar Cooker), सौरचुली तसेच निर्धुरचूल, वनज्याती शेंगडी

यांचा वापर उर्जाबचत करण्यासाठी करायला पाहिजे.

जाने. ८८ मध्ये सौरउर्जेच्या व्यापक वापराची एक महायोजना पुणे येथे केंद्रीय अपारंपारिक उर्जास्रोत विभागातर्फे आखण्यात आली, भारतातील ही पहिली व्यापक योजना होय.

पुणेकरांनी आपल्यासमोर हिमालयातील चिपको आंदोलन कर्नाटकातील 'अपिको' आंदोलन व महाराष्ट्रातील 'पश्चिम घाट बचाओ' आंदोलन यांचा आदर्श आपल्यापुढे ठेवायला हवा. ही आंदोलने सुजाण जनमानसाची प्रतीके तर आहेतच पण यांतून सुस्तावलेल्या निर्धास्त अशा सामान्य जनतेला व शासकीय यंत्रणेला जाग आणण्याचे ठोस प्रयत्न होतात हे सिद्ध झालेले आहे. आणि याही मार्गाचा अवलंब करून गेंड्याच्या कातडीवरील सुरकुतीही हलली नाही व नैराड्यात 'ग्रीनपीस' सारख्या अतिरेकी मार्गाने जाणाऱ्या संस्थेच्या विचारांचा पाठपुरावा युवकांनी केला तर दोष कुणाकडे जाईल? याचा शासकीय यंत्रणेने गांधीयानि विचार करायला हवाय. तरी भारतीयांच्या, पुणेकरांच्या मनातील श्रद्धा टिकून आहे. तेव्हा गरज आहे ती प्रामाणिक विचारांची व आचारांची.

☆☆☆

स्वदेशी - लोकमान्यांपासून ते २१व्या शतकापर्यंत

योगेश देसाई

प्रथम वर्ष (साहित्य)

१ जानेवारी १९९५ हा दिवस उजाडला तो भारतासह सर्व देशांना धोक्याची सूचना देतच! ह्या दिवसापासून World Trade Organisation चे कामकाज सुरू झाले. 'WTO' ही गॅट करारातील तरतूदी प्रत्यक्षात आणणारी संस्था आहे. माझ्या लेखाचा विषय आहे, 'स्वदेशी-लोकमान्यांपासून ते २१व्या शतकापर्यंत', त्यामुळे ह्यात गॅटचा विचार करणे अगदी अपरिहार्य आहे.

माझ्या लेखाच्या विषयाचे सरळ सरळ दोन भाग पडतात. स्वदेशीच्या संकल्पनेचा सद्यःस्थितीतला अर्थ, हा एक भाग, तर त्या संकल्पनेचा टिळकांच्या काळातला

अर्थ हा दुसरा भाग पडतो. स्वदेशीला तिच्या स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदानामुळे एक ऐतिहासिक आशय प्राप्त झाला होता. लोकमान्यांनी स्वराज्याची चतुःसूत्री मांडली होती. त्या चतुःसूत्रीत एक सूत्र 'स्वदेशी' हे होते.

स्वदेशी ह्या संकल्पनेचे दोन पैलू आहेत. एक विधायक आणि दुसरा विरोधात्मक म्हणजेच होकारात्मक आणि नकारात्मक. लोकमान्यांना विधायक पैलूने स्वदेशाचे राजकीय आणि आर्थिक विचार व त्याची संस्कृती ह्यांचे पुनःप्रस्थापन अपेक्षित होते. स्वदेशीच्या नकारात्मक पैलूचा प्रचार करून लोकमान्य टिळकांनी, विदेशी राजकीय आणि

आर्थिक विचार, माल व परदेशी संस्थांच्या आक्रमणाला विरोध करून थोपवून धरले. त्यांच्या ह्या स्वदेशीच्या नकारात्मक पैलूस महत्त्व देण्यास देशाचे पारतंत्र्य कारणीभूत होते.

ब्रिटिशांनी भारतात आल्यावर भारतातले उद्योगधंदे नष्ट केले. भारतातील उद्योगांऐवजी परदेशी मालास जास्त उत्तेजन दिले. त्यामुळे भारतीय उद्योग पद्धतशीरपणे बुडवले गेले. परदेशी माल तयार करण्यासाठी लागणारा कच्चा माल मात्र भारतातून जात असे. तोच तयार परदेशी माल भारतातच चढ्या भावाने विकला जात असे. त्यामुळे हिंदुस्थानची स्वतःची अर्थव्यवस्था पार बुडाली. म्हणूनच लोकमान्य टिळकांनी आणि नंतर गांधीजींनी स्वदेशीच्या ह्या नकारात्मक पैलूसच जास्त महत्त्व दिले.

परंतु १९४७ मध्ये आपण स्वतंत्र झालो. त्यामुळे भारतात कोणाचा माल येणार, विकला जाणार ह्याचे निर्णय आता आपले स्वतःचे सरकारच घेऊ लागले. त्यामुळे परदेशी विचार, संस्कृती, वस्तू भारतावर लादले जाण्याचा प्रश्नच उद्भवत नव्हता, नाही. म्हणूनच स्वदेशीचा हा नकारात्मक किंवा विरोधात्मक पैलू आर्थिक क्षेत्रातील एक चळवळ म्हणून विसंगत ठरतो. तरीसुद्धा स्वदेशीला एक चळवळ म्हणून परिमाण मात्र लोकमान्यांनीच दिले. स्वदेशी विषयी लोकात एक प्रकारची जागृती लोकमान्यांनीच केली. विदेशी कापडाची होळी प्रथमच करून स्वदेशीला महत्त्व प्राप्त करून दिले ते टिळकांनीच. म्हणूनच स्वदेशीला एक स्वदेश हितकारक चळवळ म्हणून आजही का महत्त्व आहे, हे पाहणे महत्त्वाचे आहे.

१९९४ सालात भारताने गॅट प्रस्तावावर सही केली. हा गॅट प्रस्ताव म्हणजे व्यापारातील विशेषकरून आपले सेवा क्षेत्रातील सर्वोच्च स्थान टिकवण्यासाठी अमेरिकेने केलेली शेवटची धडपड आहे. ह्या करारात प्रामुख्याने बड्या राष्ट्रांचेच हित पाहिले गेले आहे. कारण त्याच राष्ट्रांची World Trade Organisation वर घट्ट पकड आहे. UNO प्रमाणेच ही प्रगत राष्ट्रे WTO ला सुद्धा आपल्या बोटवर नाचवणार हे नक्की.

गॅट करार हा ज्या मसुद्यावर आधारित आहे तो मूळ मसूदा डॉ. जगदीश भगवती ह्या भारतीय अर्थशास्त्रज्ञांनी

मांडला. डॉ. भगवती ह्यांनी हा मसूदा बनविण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. परंतु डॉ. आर्थर डॅकेल ह्या जर्मन कायदेपंडितांनी तो मसूदा कायदेशीर भाषेत मांडल्यामुळे त्यांचेच नाव ह्या कराराला लाभले. म्हणूनच गॅट करार डॅकेल मसूदा म्हणजे काय आहे हे समजून घेणे स्वदेशीच्या प्रत्येक अभ्यासकाला अतिशय आवश्यक आहे.

गॅटचे प्रमुख गृहीत तत्त्व म्हणजे साऱ्या जगाला एकाच साऱ्यात बसवणे. जगातील बहुविध संस्कृतींचा नाश करून सर्वांना एकच पाश्चात्य घाट देणे हे गॅटचे प्रमुख तत्त्व आहे. हेच गॅटने बड्या राष्ट्रांना साधायचे आहे.

भारतातील १२ कोटी मध्यमवर्ग हेच गॅटचे प्रमुख लक्ष्य आहे. ह्या मध्यमवर्गाची क्रयशक्ती अफाट आहे. डॉ. भगवती म्हणतात “ह्या लोकांसाठी उपभोग्य वस्तूंची खुली आयात करावी. तसे न केल्यास ते घर विकत घेऊन चलनवाढीस उत्तेजन देतील. त्यांनी मोटारी, टी. व्ही., फ्रिज घेऊन घात पण घरे नकोत” भगवतींची ही सूचना भारतीय मानसाच्या व संस्कृतीच्या पूर्णपणे विरुद्ध आहे. भारतीय मानसिक प्राधान्य क्रमाच्या हे अगदी विरोधी आहे.

गॅट करारातील ही वर उद्देशलेली व इतर गृहीत कृत्ये, विचारसरणी ह्यांच्या अंमल करण्याचे खास तंत्र आहे. ह्या तंत्राची प्रमुख पाच साधने आहेत.

१) सीमाशुल्क घटवण : आज भारताचा ४०% महसूल हा आयात करतून येतो. पण डॅकेल म्हणतो हे सीमाशुल्क कमी करत ते फक्त अंशतःच असावे त्यामुळे भारताच्या आयात उत्पन्नात ३६% घट येणार. आता आपला देश आयात कराच्या उत्पन्नात हे भलेमोठे खिंडार बुजविणार तरी कसे?

२) अनुदानात घट : गॅट करार म्हणतो लघु व कृषी उद्योगास मिळणारे सर्व प्रकारचे अनुदान बंद करा किंवा त्यात भरीव कपात करा. ह्या क्षेत्रातील गुंतवणुकीवर असाणाऱ्या सुटीवर गॅट बंदी घालतो. अशा प्रकारे अनुदान देणार आपण पण ते किती व कोणाला द्यायचे ह्याचा अधिकार मात्र आपला नाही. आत ह्यात भारताचे आर्थिक

स्वातंत्र्य उरतेच कुठे?

३) बाजारपेठात सक्तीचा प्रवेश : गॅट करार लागू झाल्यावर प्रत्येक देशाने प्रथम एकूण गरजेच्या ३% व नंतर ५% माल परदेशातून मागवलाच पाहिजे. हे प्रमाण सक्तीचे आहे. ही प्रक्रिया पूर्ण व्हायला ८ वर्षे लागतील. यालाच 'मिनिमम मार्केट अक्सेस' म्हणतात. अशा प्रकारची आयातीची सक्ती हा सर्वच देशांच्या अंतर्गत कारभारात सरळ सरळ हस्तक्षेप आहे.

४) सर्वात विवाद्य कलम म्हणजे ट्रीप्स. ट्रीप्स म्हणजे व्यापारसंबंधीचे बौद्धिक अधिकार. एखादा व्यापारी शिक्का किंवा व्यापारी चिन्ह (Trade Mark) म्हणजे बौद्धिक संपदा. हा गॅटचा प्रजा संपत्ती विषयीचा विकृत अर्थ आहे. डॅकेलने मान्य केलेल्या रजिस्टर्ड ट्रेड मार्क खाली देण्यात आलेली मक्तेदारी त्रिकालाबाधित आहे. पण पेटंटचा काळ मात्र फक्त २० वर्षे आहे. शेती क्षेत्रालाही हे ट्रीप्स लागू होते. उदा. एखाद्या शेतकऱ्याने आपल्या पिकातील काही भाग पुढील लागवडीसाठी राखून ठेवणे हा आज पर्यंत त्याचा नैसर्गिक अधिकार होता. पण त्याने आता ते एखाद्या कंपनीकडून घेतल्यास त्या शेतकऱ्यास दुसऱ्या उत्पादनाच्यावेळी त्या कंपनीस पुन्हा एकदा रॉयल्टी द्यावी लागेल. कारण त्या कंपनीचे बियाणे हे पेटंटकृत आहे.

५) ट्रीप्स : ट्रीप्स म्हणजे व्यापाराशी निगडित गुंतवणुकीचे उपाय. कुठलाही देश आपल्या लघु उद्योगांना जास्त मदत देतो. गॅटचा प्रस्ताव ह्या सर्व संवलयी रद्द करण्याचा आहे. त्यामुळे भारतीय व परदेशी लघु व बड्या उद्योगांना समान वागणूक ह्यामुळे भारतातील सर्वात जास्त रोजगार देणारा लघु उद्योग नष्ट होईल की काय अशी भीती निर्माण झाली आहे.

६) डॅकेल प्रस्ताव सेवांची अनिर्बंध देवाण घेवाण मागतो. याचा अर्थ परदेशी व भारतीय बँकाना वित्तसंस्थांना समान वागणूक. भारत सरकारने आपल्या बँकाना संवलय देणे बेकायदेशीर ठरेल.

डॅकेल कराराने सर्व देशांच्या राज्य घटना रद्दबातल ठरविल्या आहेत. सर्व भारतीय कायदे डॅकेल करारासमोर गौण ठरतील. गॅट करारातल्या ह्या अनिष्ट कलमांना विरोध

करावयाचा तर आपला विरोध अधिक मूलगामी, टिकाऊ आणि व्यवहार्य असला पाहिजे. नुसती भावनिक आवाहने, घोषणाबाजी करून भागणार नाही तर आपला विरोध व्यवहार्यतेच्या सर्व कसोट्यांवर उतरला पाहिजे.

डॅकेलचा स्वीकार आम्ही असहायतेतून केला आहे. त्यामुळे आम्ही डॅकेलचे पर्याय शोधण्याच्या फंदात पडलोच नाही. आपण परस्पर द्विपक्षीय करार करण्याच्या पर्यायावर विचारच केला नाही.

आज भारताचा फक्त २० देशांशी प्रत्यक्ष व्यापारी संबंध आहे. १९८६ मध्ये डॅकेल करारावर बोलणी चालू होती तेव्हाच भारत सरकारने आणखी २० ते २५ देशांशी व्यापारी संबंधाची बोलणी करायला पाहिजे होती. स्वदेशीचे समर्थक ह्याच मुद्याचे समर्थन करतात. जर आपण ह्या देशांशी द्विपक्षीय व्यापारी संबंध प्रस्थापित करू शकलो असतो, तर आपण डॅकेलमध्ये राहून देखील त्याला विरोध करू शकलो असतो. ह्याबाबतीत उदाहरण द्यायचे झाले तर चीनचे उदाहरण आपल्या डोळ्यासमोर आहे. परंतु स्वदेशीचे समर्थक व इतर सर्वच हे मात्र मान्य करतात की हा द्विपक्षीय व्यापारी संबंधाचा पर्याय काही काळापुरताच उपयोगी आहे.

गॅट करार, हा जागतिक बाजाराच केंद्रीकरण करतो. त्यामुळे विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेचा स्वदेशीचा बरोबर विरोधी पर्यायच गॅटपुढे टिकू शकतो. कुठल्याही अर्थव्यवस्थेचे केंद्रीकरण होणे धोक्याचे आहे. त्यामुळे उत्पादनालाच खीळ पडते; याचे उत्कृष्ट उदाहरण आहे रशियाचे. रशियाने आपली अर्थव्यवस्था अत्यंत केंद्रित केल्यामुळे तिची अर्थव्यवस्था विघटनानंतर साफ कोलमडली. आपल्या अर्थव्यवस्थेनेसुद्धा ह्या केंद्रीकरणामुळेच अनेक गचके खाल्ले आहेत. म्हणूनच विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेचा स्वदेशी पर्याय हाच अधिक टिकाऊ आणि खरा हिताचा आहे. थोडक्यात प्रत्येक देशाची आपली अर्थव्यवस्था, ही विकेंद्रित असावी असे स्वदेशी सिद्धांताचे म्हणणे आहे. प्रत्येक देशाने आपली अर्थव्यवस्था जर विकेंद्रित केली, तर गॅटमुळे होणारे केंद्रीकरणच आपोआप अशक्य बनेल.

ह्या विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेत, प्रत्येक देश स्वतःच्या साधन संपत्तीचा उपयोग करून तिच्या मर्यादितच जगेल.

कारण प्रत्येक देशाने आपापल्या मूलभूत गरजा बहुतकरून स्वतःच भागवाव्यात हे स्वदेशीचे तत्त्वच आहे.

भारताला आज हे मुळीच अशक्य नाही. आज आपल्या देशात सर्व प्रकारच्या Consumer आणि Capital Goods उपलब्ध आहेत. ग्राहकोपयोगी वस्तूंच्या बाबतीत बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना समर्थ पर्याय उपलब्ध आहेत. उदा. कोलगेटला प्रामीस, कॉडबरीला अमूल, रेनॉल्डस् पार्करला कॅमलिन, होंडाला बजाज हे सर्व पर्याय गुणवत्तेच्या बाबतीत कोठेही कमी नाहीत. स्वदेशीचे तत्त्व हे प्रत्येक व्यक्तीला स्वदेशी साधनांचाच उपयोग करायला व निरुपाय असेल तरच परदेशी वस्तूंचा आणि तेही मर्यादित वापर करायला कटाक्षाने सांगते. अर्थात यासाठी मध्यमवर्गीयांच्यात फोफावलेला चंगळवाद मात्र कमी करावा लागेल. चंगळवादी संस्कृतीचे धोके मध्यमवर्गीयांच्या लक्षात आणून द्यावेच लागतील.

आज भारतात एनरॉन सारखे प्रकल्प येत आहेत. जे ७०% (आपले) भारतीय व ३०% त्यांचे (परदेशी) भांडवल वापरणार. परंतु ७०% नफा मात्र विदेशात पाठवणार. एनरॉन सारखे प्रकल्प रोजगार उपलब्ध करून देणार तो फक्त ५०० व्यक्तींना. त्यामुळेच स्वदेशी अशा प्रकल्पांना विरोध करते. एनरॉनमुळेच तयार होणारी वीज आपले वीज मंडळ ५.३० रुपयानी विकत घेणार. तर वीज महामंडळाची वीज आपण २.५० ने विकत घेणार. हा तोटा, थर्ड आपलेच वीज मंडळ सोसणार आहे. आज उत्पन्न होणारी वीज पुरेशी नसली तरी त्यासाठी एनरॉन सारख्या अवाढव्य प्रकल्पांची गरज नाही. आपण स्वतःच ती तयार करू शकतो. अशा प्रकल्पांमुळे पर्यावरणाची होणारी हानी तर वेगळीच आहे. कोकणातील समृद्ध पर्यावरणाची अफाट हानी ह्या प्रकल्पांमुळे होणार आहे. कोकणचा, कॅलिफोर्निया करणे म्हणजे नुसते बडे रासायनिक उद्योग आणणे नव्हे. त्यामुळे अश्या प्रकल्पांविरुद्ध व्यापक जनआंदोलन उभारावे लागेल.

भारताच्या ५ हजार वर्षांच्या ज्ञात इतिहासात त्याची अर्थव्यवस्था ही मुख्यतः स्वदेशीच होती. विदेशी संकल्पना इकडे यायच्या आधी भारताचा आर्थिक विकास बराच झाला होता. हा विकास परंपरागत साधन-संपत्ती व

कौशल्ये यांची नवीन घटकांशी सांगड घालून होता. यालाच अर्थव्यवस्थेचे 'परंपरागत क्षेत्र' म्हणतात. आज सुद्धा ७०% रोजगार ह्याच क्षेत्रात आहे. ह्याच भागाकडून ज्याला काही जण 'असंघटीत भाग' म्हणतात, त्याचे उत्पन्न एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नात ७०% आहे.

गॅटकरामुळेच हा रोजगार व हे उत्पन्न दोन्ही धोक्यात येणार आहेत. म्हणूनच स्वदेशीचे तत्त्व ह्या उद्योगांना संरक्षण देण्याचे आहे.

गॅटचा प्रमुख धोका आहे तो लघुउद्योगांना, आज भारताचा ८०% निर्यात माल परंपरागत क्षेत्रात तयार होतो. ज्यात लघुउद्योगाचा वाटा ४०% हून जास्त आहे. १९९०च्या अर्थसंकल्पपूर्व सर्वेक्षणात म्हटल्याप्रमाणे लघुउद्योगाकडून ९००० कोटींची प्रत्यक्ष निर्यात झाली आहे. एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नात ४०% उत्पन्न तर लघुउद्योगांकडूनच निघते. म्हणूनच लघुउद्योगांना प्राधान्य देण्याचे स्वदेशीचे मुख्य तत्त्व आहे. ह्याला आणखी एक महत्त्वाचे कारण आहे. आज साऱ्या जगाचा कल लघुउद्योगांकडे झुकू लागला आहे. लघुउद्योगांचा विस्तार, व्याप्ती, जरी छोटी असली तरी विक्री मात्र मोठी असू शकते. उदा. अमेरिकेतील सिलिकॉन खोरे. ह्या खोऱ्यातील काही लघु उद्योगांचा व्यापार आज १०० कोटी डॉलर्सच्या घरात आहे. जर्मनी आणि जपान ह्यांची जी आश्चर्यकारक प्रगती दिसतेय ती लघुउद्योगांमुळेच आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची उत्पादने आज नाविन्यात कमी पडत असल्याने त्या आज व्यापारात मागे पडत आहेत. तेव्हा भविष्याला वळण देतील ते लघुउद्योगच. तेव्हा स्वदेशीच्या आग्रहामुळे आपण एकाकी पडू असे म्हणणे ही माझ्या मते तरी आत्मवंचनाच ठरेल.

तेव्हा १) पर्यावरणाचा विचार करणारी जीवनपद्धती आणणे २) साधनसंपत्तीची नासाडी रोखणे ३) अर्थव्यवस्था विकेंद्रित करणे ४) शहरांची होणारी भरमसाठ वाढ रोखणे ५) बऱ्या उद्योगाएवजी लघुउद्योगांना प्राधान्य देणे असे स्वदेशीचे पंचधा तत्त्व आहे आणि हाच गॅटचा उत्तम पर्याय ठरू शकतो.

स्वदेशी ही सुद्धा एक गतिमान संकल्पना आहे. सातत्याला वाव असलेला विकास आणि विकासाला सामावून घेणारे सातत्य म्हणजे स्वदेशीची गतिमान संकल्पना आहे.

त्याच काळाबरोबर होणारा विकास व बदल अपेक्षित आहे.

(प्रज्ञाभारती तर्फे आयोजित 'वाग्भट' वक्तृत्व स्पर्धेत चौथे पारितोषिक ह्या भाषणास मिळाले.)

तेव्हा स्वकीय परंपरा व स्वदेशी साधनसंपत्ती ह्यांना केंद्रस्थानी मानून परकीय विचार आणि साधनसंपत्ती यांचा गरजेनुसार पूरक म्हणून मर्यादित वापर करून स्वतःचा विकास साधणे हीच स्वदेशीची संकल्पना आहे.

☆☆☆

निवडणूक प्रक्रिया एक प्रतिक्रिया

तेजस्विनी गांगोडकर

तृतीय वर्ष (साहित्य) राज्यशास्त्र (विशेष)

जगातील सर्वाधिक मतदार असणाऱ्या भारतासारख्या लोकशाही राष्ट्रात बहुसंख्य जनता अशिक्षित असल्याने तसेच बुद्धिवंतांचा राजकारणात सक्रिय सहभाग नसल्याने, लोकशाही ही केवळ मूठभर लोकांनी, मूठभर लोकांसाठी, मूठभर लोकांकडून चालवली जाणारी व्यवस्था आहे; अशी स्थिती होती.

या लोकशाही शासन प्रकारात निवडणुका तर अतिशय महत्त्वाच्या होत्या, पण निवडून देणारा मतदार नव्हे. कारण बाबाला बाटली, आईला साडी आणि मुलाला खांडू या बदल्यात मतदान व्हायचं. बिहारसारख्या राज्यात तर मतपेट्याच नव्हे तर मतदानकेंद्रेच ताब्यात घेऊन आपल्या उमेदवारांच्या पत्रिकांवर शिक्के मारण्याची पूर्वापर परंपरा. त्यामुळेच केवळ युद्धात आणि प्रेमातच नव्हे तर निवडणुकांतही सर्व क्षम्य असते; असा ठाम विश्वास मतदारांच्या मनात खोलवर रूजलेला. लोकशाहीत आवश्यक असणारे 'सेवाभावी राजकारण' सत्तापदाच्या लालसेपायी भ्रष्टाचारात बरबटलेले. परिणामी त्या लोकशाहीत मतदारांनी राज्यकार्याच्या जीवाशी खेळायचं तिथे राज्यकर्तेच मतदारांच्या जीवाशी खेळतात; अशी भीषण परिस्थिती निर्माण झालेली.

या समस्येतून बाहेर येण्यासाठी १९६२च्या निवडणुकांच्यावेळी प्रथमच राजकीय पक्ष आणि उमेदवार यांना निवडणूक आयोगाने आचारसंहिता लागू केली. पण केवळ

या सुधारणेमुळे निवडणूक निर्दोष न होता कायद्यातून अनेक पळवाटा शोधल्या गेल्या. परिणामी संसदीय लोकशाहीचा आधारस्तंभ असलेल्या निवडणूक आयोगाने निवडणुकीबाबत जनतेचा कमालीचा भ्रमनिरास केला.

आजवर 'निवडणूक आयुक्त' या पदावर आठजण येऊन गेले. पण त्यांची नावेदेखील आज अनेकांना आठवणार नाहीत. कारण निवडणूक आयोगाचा स्वतःचा असा देशव्यापी कर्मचारी वर्ग नसल्याने निवडणुकांच्या कामाला जुंपला जाणारा सरकारी, निमसरकारी कर्मचारी वर्ग हा सत्ताधीशांच्या हातातील निर्जिव बाहुले बनला. परिणामी निवडणूक आयोगाच्या कार्यपद्धतीसंबंधी भारतीय राज्यघटनेतील ३२४ व ३२९ ही कलमे देखील निरर्थक ठरली. आणि निवडणूक आयोगाने काढलेले आदेश, सूचना यांची अंमलबजावणी झाली नाही. निवडणूक आयुक्तांनी आचारसंहिता काढली पण तिची काटेकोर अंमलबजावणी केली नाही. तिचा भंग करणाऱ्यावर कारवाई झाली नाही. त्यामुळेच केवळ निवडणुकांच्या तारखा घोषित करण्यापलिकडे निवडणूक कार्यालये कधी गेली नाहीत.

त्यादृष्टीने भारताच्या राजकीय इतिहासातील ११ डिसेंबर १९९० हा महत्त्वाचा दिवस ठरावा. कारण याच दिवशी आजपर्यंत एक नगण्य अधिकारपद असणाऱ्या निवडणूक आयुक्त या पदावर टि. एन्. उर्फ तिरुनेललाई नारायण अय्यर शोषण या माणसाची नेमणूक झाली आणि प्रथमच

निवडणूक आयोगाने आखलेल्या आचारसंहितेच्या कक्षेत निवडणुका लढवल्या गेल्या.

“आचारसंहितेच्या संपलेल्या प्रती छापून घेऊन त्याखाली सही करण्याखेरीज मी आचार संहितेत वेगळी भर घातली नाही” असे जरी शोषण म्हणत असले तरी आचारसंहितेची काटेकोर अंमलबजावणी हीच त्यांची खरी कामगिरी. थोडक्यात घटनात्मक अधिकार हे फक्त धारण करण्यासाठी नसतात तर ते राबविण्यासाठी असतात; हे शोषण यांनी दाखवून दिले. म्हणूनच त्यांना ह्या पदावरून हटवण्याचाही जोरदार प्रयत्न झाला. त्यासाठी महाभियोगासारखे ब्रह्मास्त्रही वापरण्याचे प्रयत्न झाले. पण शोषण अढळ राहिले.

सत्ताधऱ्यांच्या हातातील कळसूत्री बाहुले बनवण्यापेक्षा आपल्या घटनात्मक अधिकारांचा कायदेशीर वापर करून सुधारणांचा सपाटा लावला. राजकारण्यांना ओलीस धरले. कर्तव्यच्युत अधिकाऱ्यांना शासन होऊ लागले आणि निवडणूक प्रक्रियेला शिस्त येऊ लागली त्यामुळे गेल्या ४७ वर्षांत देशात कुठलाच कायदा अस्तित्वात नव्हता हे दिसून आले. आणि दिल्लीतल्या शोषणना गल्लीतला नगरसेवकही कापू लागला. नियमभंग करणाऱ्या मंत्र्यालाही अटकेपासून मुक्तता नाही; ही गोष्ट जनतेलाही जाणवू लागली आणि देशात प्रथमच कायद्यासमोर सर्व समान असल्याचे अनुभवायला मिळाले.

लोकशाही शासनप्रकारात जिथे “उता, माता, पण घेतली सत्ता सोडू नका” अशा विचारांचे राजकारणी असतील तिथे आपण वाचण्यापेक्षाही निवडणूक प्रक्रिया वाचवली पाहिजे; ह्या जाणीवेने त्यांनी आचारसंहितेत काही महत्त्वाचे बदल केले. लोकशाहीत निवडूक काळात प्रचार हवा, प्रसार हवा. पण बुद्धिभेद नको; यासाठी बेलगाम उधळलेल्या लोकशाहीला वठणीवर आणण्यासाठी घटनात्मक तरतूदींचा वापर करून अंकुश लावला.

निवडणूक प्रक्रियेमध्ये शुचिता राखण्याच्या आणि निवडणुकांमध्ये खऱ्या अर्थाने जनमानसांचे प्रतिबिंब व्यक्त होण्याच्या दृष्टीने अनेक महत्त्वाच्या बाबींवर आदेश काढले गेले. यामध्ये अर्थकारण हे महत्त्वाची भूमिका बजावत असल्याने ज्यांना पैशाचे पाठबळ अधिक आहे; असे

उमेदवार इतर उमेदवारांच्या तुलनेत सरळ सरळ उजवे उरतात. यामुळे निवडणुका ह्या थोतांड वाटू नये; तसेच जनतेचे प्रतिनिधी होण्याचा ज्यांना खराखुरा अधिकार आहे अशा लायक व समर्थ व्यक्तींना या यंत्रणेपासून दूर रहावे लागू नये म्हणून अर्थकारणाच्या ह्या अनिष्ट प्रथेला पायबंद घालण्यासाठी निवडणुकीच्या संबंधातील सर्व खर्चाची स्वतंत्र व अचूक नोंद ठेवण्याची जबाबदारी प्रत्येक उमेदवारार बंधनकारक करण्यात आलेली आहे.

तसेच आत्तापर्यंत खूप आरडाओरडा होऊनही बंद न झालेल्या ध्वनि प्रदूषणाच्या विरोधी योग्य पावले उचलली गेली आहेत. त्यामुळे हरवलेली शांतता व स्वास्थ्य सामान्य लोकांना परत मिळण्याची शक्यता आहे.

निवडणूक कालावधीत प्रचंड आकाराचे कटआऊट्स जाहिरात फलक यांच्यावर बंदी घालण्यात आली. तसेच मालमत्ताविरुपीकरण प्रतिबंधक कायदा करण्यात आला त्यामुळे भित्तिपत्रके लावून अथवा भिंती रंगवून खाजगी वा सार्वजनिक इमारती खराब करण्याला पायबंद बसला. पूर्वी ह्या गोष्टी इमारतींच्या मालकांची परवानगी न घेताच सर्रास केल्या जायच्या. त्यामुळे इमारती तर घाणेरड्या दिसतच पण संपूर्ण शहराचे सौंदर्य नष्ट होत असे आणि या असहाय इमारतमालकांना ह्या गोष्टी निमूटपणे सहन करून स्वखर्चीने भिंतींना रंग लावून घ्यावा लागत असे. परंतु कायद्याना भंग केल्यास कारवाई होते; हे लक्षात आल्याने निवडणुकींच्यावेळी वातावरणच बदलले. प्रचारातला भडकपणा, उथळपणा संपला. निवडणुकांमधील दूषित आणि भ्रष्ट वातावरण बऱ्याच अंशी कमी झाल्याने निवडणुका खऱ्या अर्थाने निर्भय आणि न्याय्य वातावरणात पार पडल्या. निवडणूक प्रक्रियेत ‘शुचिता’ आली.

तस पाहिलं तर लोकशाही शासनव्यवस्थेत मतदानाची प्रक्रिया, ही एक मानसिक प्रक्रिया आहे. जी विवेकवृद्धीला अनुसरून करायला हवी. पण गेल्या ४७ वर्षांतील निवडणुका लक्षात घेता कुठल्याच निवडणुकात (१००%) शंभर टक्के मतदान झालेले नाही. सरासरी मतदान ६०% पुढे सरकले नाही. याचा अर्थ उरलेले मतदार उदासीन असतात. त्यामागे ‘अंधेर नगरी चौपट राजा’ असं निवडणुकांचं भारतीय लोकशाहीत पडणारं

प्रतिबिंब हे कारण होतं आणि स्वातंत्र्यानंर हे चित्र अधिकाधिक ठळक बनत गेलं. निवडणुका ह्या मतदारांच्या गळ्यातील न सुटणारे फास बनू लागल्या. असहाय मतदाराला यातून सुटका हवी होती. याचवेळी पैसेवाल्या गुंडांचा निवडणूक हा राजकीय खेळ बनत चालला. आणि मतदाराचा आपल्याच मतावरील विश्वासही उडाला. मतदार ही लोकशाहीतील सर्वात कमी महत्त्वाची व्यक्ती बनली आणि लोकमताचे पडसाद निवडणुकांत उमटेनासे झाले.

सामान्य माणसाच्या मनात निवडणुका ह्या पैशांच्या जोरावर मतपेट्या पळवून, खुर्च्या मिळवण्याची जीवघेणी धडपड करणाऱ्यांचा ओंगळवाणा खेळ झाला. एकूणच भ्रष्टाचाराला उबंगलेल्या जनतेला आपल्या पदाचे नेमके अधिकार सिद्ध करत आणि आपले पदसिद्ध काम नेकीने बजावत एकाहाती निवडणुकांतील दहशतवाद आणि भ्रष्टाचार मोडण्याची हिंमत ठेवून लढणारा हा नवा निवडणूक आयुक्त 'देवदूत' वाटल्यास नवल नाही. निवडणुकांविषयी कमालीचा भ्रमनिरास झालेल्या जनतेचा तो एकमेव आधार झाला. ह्या निर्भय निवडणूक आयुक्तामुळे मतदारही निर्भय झाला. आतारसंहितेचे दिसणारे दृश्य परिणाम त्याच्या मनाला दिलासा देऊन गेले. त्यांच्या ओळखपत्राच्या हद्दने मतदाराला त्याचे मोठेपण मिळाले. निवडणुकांतील आपल्या अतिमहत्त्वाच्या भूमिकेची त्याला जाणीव झाली. त्याला नवा आत्मविश्वास प्राप्त झाला. त्याचा परिणाम मतदान अभूतपूर्व तर मतदानाची टक्केवारी विक्रमी होण्यात झाला.

या सर्व कारणामुळे भारतीय लोकशाही आज एका वेगळ्या ऐतिहासिक वळणाच्या प्रतिक्षेत उभी आहे. आज घटनाकारांना अभिप्रेत असलेली सुधारणा सरकार करेल तरच लोकशाहीवरील लोकांचा विश्वास दृढ होईल. योग्य माणसांच्या हाती योग्य अधिकार असतील तर काहीच अशक्य नाही. पण बुद्धिवंतांमध्ये असणारी राजकारणाबद्दलची अनास्था, हे आपल्या देशातील सर्वात भयावह दृश्य आहे.

जयप्रकाश नारायणांच्या मते, "चांगल्या माणसांनी शांत राहणं हे दुष्ट माणसांच्या दुष्कृत्यापेक्षा जास्त भयावह आहे." म्हणूनच समाजातील विविध क्षेत्रातील विद्वानांनी राजकारणात सक्रिय सहभाग घेऊन राजकारणाला उंची प्राप्त करून दिली पाहिजे.

आज घटनेतील तरतुदी प्रत्यक्षात आणण्याची राजकीय इच्छा असणाऱ्या व्यक्तीची गरज काळाने भारताचे मुख्य निवडणूक आयुक्त श्री. टि. एन्. शेषन यांच्या रूपाने भागवली आहे.

अशावेळी प्लेटोच्या कल्पनेतील नैतिकदृष्ट्या सर्वश्रेष्ठ व चारित्र्यसंपन्न राजा, अथवा अयोध्येतील लोकांच्या रंजनाखातर पत्नीचा त्याग करणारा राजा राम एवढ्या आदर्श नाहीत; निदान जनहितासाठी झटणाऱ्या निस्वार्थी समाजसेवक व्यक्ती तरी राजकारणात येण्याची आशा करायला हरकत नाही.

☆☆☆

स्मरणशक्ती असलेले विलक्षण धातू

स्मरणी मिश्र धातू (Shape Memory Alloy)

जान्हवी प्रभाकर जोशी

तृतीय वर्ष शास्त्र (भौतिकशास्त्र)

पी. सी. डब्ल्यू डेव्हिस या जगप्रसिद्ध लेखकाने म्हटले आहे, 'आपल्या भोवतीचे जग ही कुणातरी फार फार हुशार शक्तीची कलाकृती आहे.' खरोखरच मानवाची विज्ञानाच्या क्षेत्रात झपाट्याने झालेली प्रगती पाहिली की, असं वाटतं एखाद्या बुद्धिमान् पित्याने आपल्या मुलाची बुद्धिमत्ता जोखण्यासाठी, निरीक्षणशक्ती वाढविण्यासाठी

कोडी सोडवायला द्यावीत तशीच ही महानशक्ती मानवासमोर निरनिराळी आव्हानं, कोडी ठेवते आहे. आणि ती कोडी सोडवता सोडवताच मानव इथवर येऊन पोहोचला आहे. स्मरणी मिश्रधातू (Shape Memory Alloys) हे माणसासमोर निसर्गानं ठेवलेलं असंच एक कोडं, एक आव्हान जितकं उपयोगी, तितकंच चक्रावून टाकणारं !

स्मरणी मिश्रधातूंच्या शोधांची कथासुद्धा फारच मनोरंजक आहे. श्री. विल्यम ब्युटेलर हे १९६२ मध्ये Naval Ordnance Laboratory मध्ये काम करीत होते. निकेल आणि टिटॅनियमपासून बनवलेल्या मिश्रधातूचा ते अभ्यास करत होते. भट्टीतून बाहेर आलेल्या मिश्रधातूंच्या गरम सळ्या त्यांनी सहज एकमेकांवर आपटून पहिल्या एखाद्या टणक धातूप्रमाणेच त्या खणखणीत वाजल्या. परंतु जरा गार झाल्यावर मात्र दोन मृदू धातू एकमेकांवर आपटल्यावर जसा आवाज येतो, तसा आवाज त्यांना आला. विल्यमना नवल वाटलं ! गरम धातू कठीण आणि गार धातू मृदू ? असं कसं होईल ? त्यांनी ती सळई पाण्यात बुडवून गार केली तेव्हा तर ती शुद्ध तांब्याइतकी मऊ झाली ! हातांनी सहज वाकविता येण्याजोगी ! हाच प्रयोग त्यांनी आपल्या सहकाऱ्यांनाही दाखरला. वाकवलेल्या सळ्यांना केवळ योगायोगाने एका सहकाऱ्याच्या हातातल्या गरम पाईपाचा स्पर्श झाला. आणि थोड्या वेळातच, जादू केल्यासारखी ती सळई ताठ झाली. या विलक्षण घटनेमुळे सर्वांनाच आश्चर्याचा धक्का बसला. निसर्गाच्या गूढ खजिन्यातून बाहेर पडलेल्या या धातूचे नाव ठेवण्यात आले निटिनॉल !

त्याच्या गुणधर्मांचा अभ्यास करण्यात आला तेव्हा कितीतरी आश्चर्यकारक गोष्टी उजेडात आल्या. या धातूला स्मरणशक्तीची देणगी लाभलेली आहे. या त्याच्या गुणधर्माला Shape Memory Effect असे म्हणतात. यातही तीन श्रेणी आहेत. एकेरी स्मरणशक्ती म्हणजे कमी तपमानाला वाकवलेली धातूची तार तपमान वाढवताच सरळ होते. दुहेरी स्मरणशक्ती म्हणजे, तापमान वाढवताच सरळ झालेली तार, परत जर तापमान कमी केलं तर परत वाकते. आणि सर्वात बुद्धिमान धातू तर तीन वेगवेगळ्या तापमानाला आपला आकार 'लक्षात ठेवतो.' शीत, मध्यम आणि उष्ण वातावरणात हे धातू वेगवेगळे आकार धारण करतात. यातल्या कमी तपमानाला घेतलेला आकार हे जास्त तापमानाला घेतलेल्या आकाराचं एक प्रकारे प्रतिबिंबच असतं. या स्मरणशक्तीला सर्वकष स्मरणशक्ती (All round shape memory effect) असं म्हणतात. अशी स्मरणशक्ती असलेले निटिनॉल व्यतिरिक्त अनेक धातू आहेत. उदा. लोह- प्लॅटिनम मिश्रधातू, लोह- निकेल

मिश्रधातू, निकेल- अल्युमिनियम मिश्रधातू इत्यादी. स्मरणशक्तीच्या या विलक्षण गुणधर्माव्यतिरिक्त या धातूचे इतर कितीतरी गुणधर्म उजेडात आले. उदा. हे धातू वजनाने हलके, चुंबकत्व नसलेले आणि रासायनिक प्रक्रियांना दाद न देणारे असतात. निटिनॉल या धातूने तर सर्वांचे लक्ष स्वतःकडे वेधून घेतले ते त्याच्या सर्वात जास्त स्मरणशक्तीने, आणि आणखीही काही वैशिष्ट्यांमुळे. धातूची तार जर खूप वेळा वाकवली आणि सरळ केली तर सततच्या आकार बदलामुळे धातूला थकवा येतो (Metal Fatigue) पण निटिनॉल अशा प्रकारे न थकता १,००,००,००० हे आकारबदल सोसू शकतो. आणि जास्त तापमानाला जेव्हा तो मूळ आकाराला येतो ना तेव्हा, प्रत्येक चौरसइंचाला ५५ टन एवढा दाब निर्माण करतच येतो!

या प्रचंड दाबाचा उपयोग करून धेण्याची कल्पना सुचली श्री. रिजवे बँक ह्यांना! त्यांनी निटिनॉलच्या तारांपासून एक औष्णिक यंत्र (Heat Engine) तयार केले. जसं स्वयंचालित वाहनाने पेट्रोलची रासायनिक ऊर्जा वापरावी लागते तसंच या यंत्रात फक्त गरम पाण्याची ऊर्जा वापरायची असते. फक्त गरम पाणी आणि गार पाणी यावर चालणारं हे इंजिन आपल्याला २१ व्या शतकातला सर्वात मोठा पेच म्हणजे ऊर्जास्रोतांचा पेच सोडवायला मदत नाही का करणार! त्यातून या इंजिनाला लागणारं गरम पाणी तर सहज उपलब्ध आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर कितीतरी ठिकाणी गरम पाण्याचे झरे आहेत गल्फस्ट्रीम सारखे समुद्रप्रवाह आहेत आणि उष्ण कटिबंधात तर सागराच्या पृष्ठभागावरचं गरम पाणी आणि अंतरंगातलं गार पाणी यांच्या तपमानातला फरकसुद्धा हे इंजिन चालवायला पुरेसा आहे.

या व्यतिरिक्त वैद्यकीय शास्त्रात ह्या धातूचे खूप उपयोग आहेत. दात सरळ करण्यासाठी, विचित्र पद्धतीने तुटलेली हाडे जोडण्यासाठी याचा उपयोग होऊ शकतो. रक्ताच्या गुठळ्या गाळण्यासाठी तर फारच मजेशीर पद्धतीने त्याचा उपयोग होईल. शरीराच्या तापमानाला चाळणीसारखी होणारी तार रक्तवाहिन्यात खुपसायची. आतल्या आत तयार होणारी या चाळणीमुळे रक्तातल्या गुठळ्या सहज दूर करता येतील. या विषयातला सर्वात महत्त्वा-

कांक्षी प्रकल्प म्हणजे शुद्ध रक्त आणि अशुद्ध रक्त यांच्या तपमानातील फरकाला प्रतिसाद देईल असा स्मरणी मिश्रधातू बनवायचा आणि त्याच्या साहाय्याने कृत्रिम झडपा तयार करायच्या.

तापमानातील फरकाला प्रतिसाद देणे हा या मिश्र-धातूंचा गुणधर्म कारखान्यांमध्ये वगैरे तर कितीतरी उपयोगी ठरेल.

प्रश्न उरतो तो हा धातू असं का वागतो? हां! हे कोडं सुटणार आहे ते या धातूतील अणूंच्या संरचनेत जे बदल आणि प्रक्रिया घडतात त्या नीट समजू शकल्या तर! त्यासाठी जगभरातले शास्त्रज्ञ प्रयत्नशील आहेतच! परंतु

हे कोडं किती गुंतागुंतीचं आहे हे लक्षात येईल, एका शास्त्रज्ञाच्या या उद्गारांवरून, 'स्मरणी मिश्रधातू ही मानव-जातीला मिळालेली मोठी देणगी आहे! त्या धातूंच्य अंत-रंगात काय चाललं आहे ते कशालाल उगीच शोधत बसायचं? सरळ त्याचा वापर करावा' अर्थात असं जरी म्हटलं तरी त्या फार फार हुशार शक्तीनं मानवजाती-समोर ठेवलेलं हे आव्हान पेलायलाच हवं! नाही का?

(इंडियन फिजिक्स असोसिएशन, पुणे चॅप्टर यांच्या तर्फे झालेल्या वक्तृत्व स्पर्धेत ह्याला दुसरे पारितोषिक मिळाले.)

☆☆☆

महाविस्फोटाची पहिली तीन मिनिटे

दीपाली माधव आगाशे

तृतीय वर्ष शास्त्र (भौतिक शास्त्र)

रात्री सहजच आपण आकाशात नजर टाकली तर त्याच चांदण्या, तेच तारे, आकार बदलत जाणारा चंद्र अशा गोष्टी दिसतात आणि हेच पाहून पाहून असं वाटतं की आकाशात किंवा ब्रह्मांडात काहीच बदल होत नाही. पण ही गोष्ट मात्र खरी नाही. कारण शास्त्रज्ञांची व आकाश निरीक्षकांची सततची निरीक्षणे असे सांगतात की, आपल्या ब्रह्मांडात सतत भयंकर विस्फोट होत असतात आणि या स्फोटातच आकाशागंगा एकमेकांपासून लांब लांब व वेगाने जात असतात. कधी कधी तर त्यांचा वेग प्रकाशाच्या गतीइतका देखील होऊ शकतो.

समजा, त्या विस्फोटाच्या उगमाचा शोध घेण्यासाठी आपण काळाच्या पाठीमागे गेलो तर असे लक्षात येते की, फार पूर्वी परंतु कधीतरी निश्चित वेळेला या सर्व आकाशागंगा एकमेकांच्या अगदी जवळ असाव्यात. परंतु त्यांना 'आकाशागंगा' असे स्वतंत्र अस्तित्व नसावे. यावेळी तारे नसावेत, अणू नसावेत इतकेच काय तर अणुकेंद्रेही नसावीत. या ब्रह्मांडाच्या उत्पत्तीच्या वेळेला जे काय पदार्थ होते व त्यांची जी काय अतिप्रचंड ऊर्जा होती त्यांची घनता अगणित होती. आणि त्याच वेळी ब्रह्मांडाला जन्म देणारा 'महाविस्फोट' (Big-Bang) घडला.

ह्या विस्फोटात जे काय पदार्थ किंवा ऊर्जा उपलब्ध होती ती अगदी भयंकर गतीने सगळीकडे फेकली गेली:

आता ह्या विस्फोटानंतरच्या पहिल्या तीन मिनिटात खूपच नाट्यमय प्रकार घडले. या लेखात आपण त्याचा आढावा घेऊ.

अगदी सुरवातीची आपल्या ब्रह्मांडाची स्थिती समजून घेण्यासाठी महाविस्फोटाच्या काही वेळा निश्चित केल्या आहेत. त्यांना 'विनबर्गच्या फ्रेम्स' असे म्हणतात. आता एखाद्या चित्रपटात जशा वेगवेगळ्या फ्रेम्स असतात ना अगदी तशाच प्रकारच्या, फक्त वेळेला बंधन ठेवून आपल्या ब्रह्मांडाच्या फ्रेम्स आपण बघणार आहोत.

परंतु दुर्दैवाने हा चित्रपट आपल्याला शून्य वेळेपासून आणि अगणित तपमानापासून सुरू करता येणार नाही. परंतु साधारणपणे 1/100 सेकंदाने म्हणजे ज्यावेळी आपल्या ब्रह्मांडाचे तापमान साधारणपणे 10¹⁰ केल्विन होते, त्यावेळेपासून पाहू शकणार आहोत.

चला तर मग आपण आपल्या ब्रह्मांडाचा तीन मिनिटांचा चित्रपट सुरू करू या.

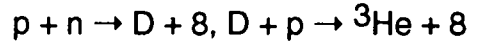
पहिली फ्रेम : ह्या फ्रेममध्ये ब्रह्मांडाचे तापमान आहे साधारणपणे 10^{10} ° केल्विन ! आणि संपूर्ण ब्रह्मांड ऊर्जा व पदार्थ यांच्या एकत्रित मिश्रणाने भरलेले आहे. इतक्या उच्च तापमानाला सर्व पदार्थ एकमेकांवर सतत आपटत असतात. ह्या तपमानाला अणुही फुटतो व त्याचे छोटे छोटे भाग होतात. त्यांना 'एलेमेन्टरी पार्टिकल्स' असे म्हणतात. संपूर्ण ब्रह्मांड त्यामुळे इलेक्ट्रॉन्स, पॉझिट्रॉन्स आणि वजनविरहित पदार्थ जसे फोटॉन्स, न्यूट्रिनो, अँटि-न्यूट्रिनो अशा पदार्थांचे बनलेले आहे. इतक्या उच्च तापमानाला इलेक्ट्रॉन्स व पॉझिट्रॉन्स फोटोन्सपासून निर्माण होऊ शकत नाही. त्यामुळे हे पदार्थ देखील किरणांसारखेच वागतात. या तपमानाला ऊर्जा व पदार्थ यांची घनता साधारणपणे $3.8 \times 10^{10} \text{ gm/cm}^3$ इतकी अतिप्रचंड असते. अशी कल्पना करा की, आपले माऊंट एव्हरेस्ट इतक्या प्रचंड घनतेचे बनले असते तर आपली संपूर्ण पृथ्वी नाश पावली असती. याच फ्रेममध्ये साधारणपणे 10^9 फोटॉन्सकरिता एक फोटॉन अथवा न्यूट्रॉन इतके पदार्थांचे अत्यल्प प्रमाण आहे. याचा विचार करता अशी कल्पनाही करता येत नाही की, हाच एक प्रोटॉन अथवा न्यूट्रॉन पुढे आपल्या जीवसृष्टीला, इतर ग्रहांना, आकाशगंगांना जीवन देणार आहे. परंतु घडलं मात्र काहीसं असंच !

दुसरी फ्रेम : ही फ्रेम साधारणपणे महाविस्फोटानंतर 0.11 सेकंदाने दृष्टिपथात येणार आहे. या फ्रेममध्ये ब्रह्मांडाचे तापमान 3×10^{10} ° केल्विन इतके आहे. सर्व पदार्थ अजूनही किरणांसारखेच काम करतात आणि ब्रह्मांडाच्या पदार्थ व ऊर्जेची घनता $3 \times 10^{10} \text{ m}^3 \text{ cm}$ इतकी आहे. परंतु अजूनही अणुकेंद्रके तयार होऊ शकतील अशी स्थिती नाही. परंतु कमी होण्याच्या तापमानामुळे जड न्यूट्रॉन्सना प्रोटॉन्समध्ये परिवर्तित होणे सहज शक्य आहे. यामुळेच पहिल्या फ्रेममध्ये न्यूट्रॉन व प्रोटॉन्स यांची संख्या सारखी सारखी होती. तेच दुसऱ्या फ्रेममध्ये न्यूट्रॉनचे प्रोटॉनशी प्रमाण 38% : 68% असे झाले आहे. या न्यूट्रॉन व प्रोटॉनच्या बदलत जाणाऱ्या प्रमाणावर लक्ष ठेवा कारण प्रत्येक फ्रेमच्या शेवटी होणारा बदल आश्चर्यकारक ठरणार आहे.

तिसरी फ्रेम : पहिल्या फ्रेमनंतर साधारणपणे 1.1 सेकंदाने तिसरी फ्रेमसुरू होते. आणि ब्रह्मांडाचे तापमान

10^{10} ° केल्विन आहे. ह्या तापमानाला न्यूट्रिनो व अँटि-न्यूट्रिनो वेगळे पदार्थ म्हणून वागू लागतात. त्यामुळेच आता आपल्या या गोष्टीत ते कुठलाच उत्स्फूर्त भाग घेणार नाहीत. तर केवळ संपूर्ण ब्रह्मांडाच्या घनतेतच काय तो त्यांचा भाग राहणार आहे. आता या फ्रेममध्ये ब्रह्मांडाची घनता 10^5 gm/cm^3 इतकी आहे. ह्या फ्रेममध्ये ब्रह्मांडाचे तापमान इलेक्ट्रॉन व पॉझिट्रॉन तयार होण्यासाठी लागणाऱ्या तापमानाच्या जवळ आहे. त्यामुळे हे पदार्थ एकमेकांना नष्ट करू लागतात. कमी होणाऱ्या तापमानामुळे न्यूट्रॉन्सचे प्रोटॉनशी प्रमाण आहे 24% : 76%.

चौथी फ्रेम : आता महाविस्फोटानंतरचे जवळ जवळ 13 सेकंद उलटले आहेत. ब्रह्मांडाचे तापमान 3×10^9 ° केल्विन आहे. हे तापमान इलेक्ट्रॉन-पॉझिट्रॉनच्या नाशाला साहाय्यक ठरणार आहेत. पण त्यांच्या नाशात जी ऊर्जा तयार आहे, त्यामुळे ब्रह्मांडाचा थंड होण्याचा वेग मंदावला आहे. ह्या तपमानाला हेलियमची अणुकेंद्रेके (4He) तयार होऊ शकतील. परंतु ब्रह्मांड अजूनही प्रसरण पावत आहे. त्यामुळे हेलियम हा केवळ दोन पदार्थांच्या प्रक्रियेतून तयार होऊ शकेल. या प्रक्रिया खालीलप्रकारे क्रमाने होतात.

पण ही साखळी सुरू होण्यासाठी ड्यूटेरियम तयार होण्याची गरज आहे. पण 3×10^9 ° केल्विन इतक्या तापमानाला ड्यूटेरियम तयार झाल्या झाल्या वेगळा होतो. त्यामुळेच अजूनही हेलियम तयार होणे शक्य नाही. या फ्रेममध्ये न्यूट्रॉनचे प्रोटॉनशी प्रमाण आहे 17% न्यूट्रॉन : 83% प्रोटॉन !

पाचवी फ्रेम : या फ्रेममध्ये ब्रह्मांडाचे तापमान 10^9 ° केल्विन आहे. आपल्या सूर्याच्या 70 पट जास्त हे तापमान आहे. पहिल्या फ्रेमनंतर साधारणपणे तीन मिनिटे उलटली आहेत. इलेक्ट्रॉन्स-पॉझिट्रॉन्स आता जवळ जवळ संपलेले आहेत. आणि ब्रह्मांडात फक्त फोटॉन्स, न्यूट्रिनो, अँटिन्यूट्रिनो असे पदार्थ आहेत. आता हे तापमान 3M ,

^3He , ^4He तयार होण्यासाठी अनुकूल आहे. परंतु अजून ड्यूटेरियम तयार होत नाही तोपर्यंत वर नमूद केलेली अणुकेंद्रेही तयार होऊ शकत नाही. आता पदार्थ एकमेकांवर आपटण्याचे प्रमाणही खूप कमी झाले आहे. परंतु न्यूट्रॉनचे प्रोटॉनशी प्रमाण 14% न्यूट्रॉन : 86% प्रोटॉन असे आहे.

पाचव्या फ्रेमनंतर अगदी थोड्याच वेळात कमी झालेल्या तापमानामुळे ड्यूटेरियम तयार होऊ लागतो. आणि एकदा ड्यूटेरियम तयार झाला की जास्त वजनाची अणुकेंद्रेही तयार होतात. उरलेले सर्व न्यूट्रॉन आता हेलियम अणुकेंद्रात बद्ध होतात. हे पदार्थ शिजविण्यासाठी जवळ जवळ 0.9×10^9 ° केल्विन इतके तापमान लागते.

महाविस्फोटानंतर 35 मिनिटांनी सर्व अणुकेंद्रांच्या सर्व प्रक्रिया थांबलेल्या आहेत.

यानंतर मात्र जवळ जवळ 7,00,000 वर्षे काहीच फारसं आश्चर्यकारक घडलं नाही. मग या काळात ब्रह्मांडाच्या प्रसरण पावल्यामुळे व तापमान कमी होण्यामुळे आकाशगंगा तयार झाल्या आणि ताऱ्यांच्या अंतर्भागात नैसर्गिक अणुशक्ती संधान केंद्र उदयाला आली आणि त्यातूच पुढे जास्तीत जास्त वजनाची अणुकेंद्रे तयार झाली.

आणि त्यानंतर जवळ जवळ 10,000 लाख वर्षांनी आपली मानवजात आपल्या ब्रह्मांडाच्या काळाच्या उदरात गडप झालेल्या चित्रपटाच्या फ्रेमस गोळा करण्याच्या प्रयत्नात आहे.

तर असा आहे ब्रह्मांडाच्या पहिल्या तीन मिनिटांचा चित्रपट !

☆☆☆

स्वानंदी

कदाचित माझी कविता तुम्हाला रुचणार नाही,
तुमच्या लेखी माझी कविता कवडी मोलाचीही असणार नाही,
तुमच्यासाठी लखलखणारे शब्दांचे दीप लावणार नाही,
शब्दांच्या सुगंधात तुम्हांला भूलवून गंगवून टाकणारी असणार नाही.
पण माझ्यासाठी मात्र असेल ती माझ्या भावफुलांची नाजूक गुंफण,,
तळमळणाऱ्या माझ्या हृदयावर सुख समाधानाची शिंपण,
ती असेल पिंजऱ्यातून मुक्त केलेल्या खगाचे गीत आनंदी,
मलाच खुलवत, मलाच रिझवत राहिल माझी स्वानंदी.

देविका देशपांडे

१२ वी (साहित्य)

☆☆☆

मला काय काय करायचयं ?

मला काय काय करायचयं ?
मला ना, खूप काही करायचयं -
पावसाचा पहिला थेंब कसा पडतो ते पहायचयं
पानाच्या पन्हाळीतून पडणारा दव झेलायचयं
गवताची पाती न तुडवता त्याच्यातूनच चालायचयं
प्रत्येक तुषार पावलांवर घ्यायचयं
शुष्क झालेला निर्झर पहिल्यांदा भिजताना पाहायचयं
नि त्यांनी बाजूच्या कुरणांना कुरवाळताना पहायचयं
सूर्याचा कोवळा किरण निळ्या पाण्यात आरपार जाताना बघायचयं
नि छोटासा मासा त्याच्याशी लपाछपी खेळताना पहायचयं
फुलपाखराला बोलवायचयं
अरे, तुझा एक पंखच रंगवायचा राहिलायं
रंग लावल्यावर त्याला विचारायचयं,
“ए, तुला उडायचयं की माझ्याबरोबरच राहायचयं?”

तिथे माझं मला विसरून बसायचयं,
नि नंतर मलाच हुडकून काढून
स्वप्नातून हळूच जागं व्हायचयं.

पद्मिनी पाटणकर
१२ वी (साहित्य)
☆☆☆

अस्तित्व

तिन्हीसांजेला
तुझी पावले हळूच वळतात
माझ्या भग्न प्रदेशात
अन्
आठ वणींचे तीर नकळत
खोल खोल रुतत जातात काळजात ...
तू उभी असतेस
माझ्या सुनसान वाटेवर
तेव्हा
हे उदास डोळे हसतात क्षणकाल
त्यांना खूपसं सांगायचं असतं
... मागायचं असतं, पण तू ...
तू मात्र गंधगळीत सुमने तुडवीत
सारी जीवघेणी नाती झुगारून
तशीच जातेस पुढे, तेव्हा
ते कैक युगांचे पाश हतबल होतात
आणि पहात राहतात
क्षणाक्षणाला उध्वस्त होत जाणारं
माझं अस्तित्व ...

राहुल एस. शेलार
तृतीय वर्ष (वाणिज्य)

☆☆☆

प्रवाह

आठवणींतून गोंदलेल्या
हिरव्याकंच खुणांचे अस्तित्व
नाकारता येत नाही
हळदीच्या वाटेने जाताना
तुझी मेंदीची पाऊले जराशी थांबली
माझ्या शब्दांचा दिलासा घेत.
कानात रिमझिमणारे तुझे शब्द
आता माझ्यापासून दूर निघून गेलेत.
हिरव्या जास्वंदी झाडांचे बहर करपल्यानंतर
हे रस्ते तसे निर्विकार आहेत.
कित्येक वादळं सामावल्यानंतर
रखरखीत वाळवंटाच्या कक्षा रूंदावताना
बांध घालून अडविता येत नाहीत दुःखाचे प्रवाह...

अतुल बी. अहिरे
तृतीय वर्ष (वाणिज्य)

☆☆☆

रुसवा

बसलीस तू रुसून,
कळाले तुलाच नाही, गेलीस तू फसून...
पक्के मिटून ओठ
दार तू बंद केले
डोळे परी तुझे ते
तेव्हाच फितूर झाले.
आसवांनी तयाच्या सारे
उमगून सर्व गेले
घायाळ शब्द कैदी
निसटून मात्र गेले.

विक्रमसिंह खोत
एम्. ए. (मानसशास्त्र)

☆☆☆

कळते का ?

आकाशाची परिसीमा कळते का कधी शाखझांना
कविमन सांगत नसते सर्वांना
सागराचा थांग लागला का कधी कुणा
विचारावं सागरास भेटणाऱ्या नद्यांना.
गूढ फुलांचे कळते का कधी भुंग्यांना
कळी हे गुपित सांगत नसते सर्वांना.
चेहऱ्यावरचं स्मित कळते का कधी गाला
खळीकडूनच हवं ते जाणून घ्यायला.
प्रेम परस्परांबद्दलचं कधी कळते का शब्दांतून
मात्र प्रेमाची भाषा चालू होते नजरेतून.

स्मिता दुधाळ
तृतीय वर्ष (साहित्य)

☆☆☆

गुलाबराणी

केवळ गुलाबराणी ठरण्यासाठी-
तू गुलाब स्वीकारण्याच्या स्पर्धेत उतरली होतीस.
त्यास्पर्धेनं तुला इतकं आंधळ बनवलं की
- त्या मागील भावना न बघताच.
तू ती फुलं घेत राहिलीस, घेत राहिलीस.
फुलांचा रंग, त्यांचे संकेत, संकेतांचे अर्थ
सारेच विसरली होतीस जणू तू!
कारण
त्यादिवशी तुझ्या हातात मी
चार लाल (माझं एक धरून), पिवळी पाच
आणि तीन पांढरी गुलाब फूल पाहिली,
तरीही तू गुलाबराणी ठरली नाहीसंच.
खरं सांगू - अशी राणी व्हायला
संख्या महत्त्वाची नसतेच मुळी.

एकच फूल भावनेनं जपलं असतसं तर
दिलाची राणी झाली असतीस आणि
अशी कितीतरी फुलं मी तुझ्या पायी वाहिली असती.

शिरीष मा.भेट्रे
तृतीय वर्ष (साहित्य)

☆☆☆

समझनेकी कोशिश

समझने की कोशिश
जाने वालों को जाने दो,
मत रोको तुम उनकी राहें
मंजिल उनकी बहुत दूर है
कठिन बहुत है उनकी डगर
तोड़ चुके हैं, वे गुलामी की जंजीरें
मत पहनाओ उन्हें
द्वेष, ईर्ष्या नफरत, दर्द क्रंदन क्रोध की जंजीरें।
मायूसी के काले घन घोर आँधीयारों से
संघर्ष उन्हें करने दो,
कदमों की हर आहत पर।
अरमानों भरी, उम्मीदों मरी जिदगी में
विश्वास उन्हें करने दो,
जीवन के हर मोड़ पर।
जाने वालों को जाने दो
मत रोको तुम उनकी राहें
भावनाओं की इमारत आज खड़ी है
नींव की तलाश उन्हें करने दो।
आसमान की ऊँचाइयाँ छूने के
इरादे उन्हें करने दो।
सितारों की किरणों - सी,
कलियों - सी मुस्काती वादियों की

खोज उन्हें करने दो
दुनिया के इस चमन में।
जाने वालों को जाने दो
मत रोकों तुम उनकी राहें
आशाओं की बुलन्द तस्वीर आज खड़ी है
सपनों को साकार उन्हें करने दो।
सागर की असीम लहरों - से जीवन में
कशती की तलाश उनको है
इसलिए
ज़िन्दगी को समझने की कोशिश उन्हें करने दो ।

मंजूषा देशमुख
द्वितीय वर्ष साहित्य
☆☆☆

दिल्ली

यह कैसी दिल्ली है भाई
हमको तो कुछ समझ न आई
चांदनी चौक में कहाँ चांदनी
और धौका कुआँ में कुआँ।
देखा मजनू का टीला
न टीला न मजनू ही मिला
सड़क नई है ओल दिल्ली में
न्यू देहलीमें ओल्ड किला
गेट बिना दरवाजे के हैं
अजमेरी काश्मिरी दिल्ली में।
पैट और सूट में वड़की देखी
बाल बढ़ाए लड़का देखा
सच पूछो तो भैया यह दिल्ली
हमको लगती है शेखचिल्ली

स्वरूपा जयाडे
द्वितीय वर्ष (शास्त्र)
☆☆☆

The Beauty of Cricket

Ahilya Kulkarni
(SYJC-Arts)

The need to train the body is universally recognised. Exercise is one of the important sources of pleasure. Regular and constant exercise is extremely important for the preservation of sound physical and mental health.

Right from my infancy, I have been an ardent lover and admirer of sports. However, I prefer outdoor games to indoor ones because they are played in open and fresh air. Though I play tennis, the game of cricket fascinates me. I watch it hours on end and everytime it gives me a different kind of delight.

Cricket is the national game of England but we all know that there are several countries that play it. In our own country, it is a craze and people from different strata of society simply forget themselves when India is engaged in international cricket, at home or abroad. Many factors contribute to the beauty of the great game cricket is.

The cliché, 'Cricket is a game of glorious uncertainties' certainly captures the wonderful unpredictability of the game. There have been umpteen instances when certain defeats

have been converted into either honourable draws or even victories when no one even dreamt of such a possibility. Cricket certainly has the rare knack of proving pundits wrong.

Cricket is played on an epic scale. Test cricket is played for five days, six hours daily with intervals for lunch, tea and drinks. Twenty two players and two umpires figure in this drama and play their parts to the best of their abilities. In the drama that unfolds, at times, even in the last scene of the last act, a minor character might make his existence very strongly felt.

Unlike in the other games like tennis or hockey, where the court or the field (the playing conditions) do not change conspicuously, in cricket it is possible that the ball might start turning and bouncing awkwardly on the third day of a Test thereby giving an unfair advantage to the side batting next. Similarly, weather conditions might also change. Yet batsmen of the calibre of Gavaskar or Tendulkar, Miandad or Crowe can make batting look ridiculously easy even on such tracks. Herein lies the beauty of batsmanship. Qualities like technique, temperament, concentration, determination, dedication and discipline in a batsman are tested only when he is on an unfriendly track confronting the best bowlers of the world.

Again, spinners need to bowl really well to get wickets on helpful pitches. One knows that the present crop of Indian spinners, though good, cannot really exploit the conditions as well as their illustrious predecessors Bedi, Chandra, Prasanna and Venkat could do. Hence cricketing skills are put to a real test, what with the changing playing conditions and the weather. A cricketer (whether a bowler or a batsman) who does well consistently on all types of pitches, at home or abroad, whatever the conditions, is truly great. Gavaskar and Tendulkar, Lara and Border, Miandad and Martin Crowe, Ambrose and Walsh, Akram and Kapil, Warne or Mustaq Ahmed, Sir Gary So-

bers and Sir Richard Hadlee, to name only a few, are top class cricketers. Their skills to adapt to conditions have made them toppers.

It is variety that lends spice to the willow game. We have in the game technically correct batsmen in the mould of a Gavaskar or a Boycott, dashers like Vivian Richards or K. Srikkanth, artists like Vishwanath or Hooper, unelegant but extremely useful stayers like Jimmy Adams or Larry Gomes etc. Again fast bowlers like Kapil or Hadlee are different from genuine speedsters like Marshal and Waqar. The leggies Shane Warne and Kumble too are different and so on. This variety also manifests itself in the different ways a batsman can get out or the different ways runs can be scored. Cricket thus seldom becomes monotonous and dreary.

In keeping with the speed that characterizes our times, one-day cricket or instant cricket has become immensely popular. In fact it is the most bankable form of cricket. It produces a result. There is excitement galore for the cricket buffs right from ball one and in case of a nailbiting finish, the excitement and atmosphere have to be seen and felt to be believed. Thanks to one-day cricket, the fielding standards everywhere have improved considerably. A flurry of runs, quick wickets, outstanding catches, foolish mix-ups, direct throws, unorthodox shots, intelligent improvisations, dramatic turnabouts etc., are the order of the day. Even so, the connoisseurs of the game prefer Test cricket to the smaller version of the game.

The game of cricket has splendid sights to show. A sweetly timed shot by a Hooper or a Crowe piercing the gap and played with effortless ease is a treat to watch. A contest between two world class cricketers, say Waqar firing on all cylinders to Lara keeps us on the edges of our seats. A batsman like Gavaskar or Haynes moving away from the line of the rising ball with eyes always on the ball is a beautiful sight. A stylish wicket-keeper having

first moved to the right, diving the other way and taking a great left handed catch is a magnificent sight. A superb slip catch or one in the outfield changing the entire complexion of the game gives us our money's worth. A leg spinner of the quality of Shane Warne bamboozling the batsman with his teasing flight and vicious spin and bounce is worth going miles to see. And an indipper from Waqar sending the middle stump cartwheeling is a sight for the Gods. This and much much more makes cricket a fascinating game.

Cricket develops the twin qualities of sportsmanship and fair play. It's not uncommon to see the fielders rush to help an injured batsman and they do it with real concern. We also see a batsman sacrificing his wicket in the interest of his senior partner and his team. However, it is true that, of late, one hears a lot about ball-tampering, betting, bribing, match fixing etc. Although such things are thoroughly deplorable, one expects to see a Vishwanath asking the not-out batsman to continue his

innings or a Courtney Walsh warning the non-striker to stay put in his crease when the bowler (Walsh) could have easily run him out as per rule. One hopes that the undesirable trends in the game would be balanced by such beautiful gestures, in keeping with the glorious traditions of this great game.

Besides, cricket teaches courage, discipline, perseverance grit and magnanimity. A true cricketer or any sportsman (for that matter) learns to put success and failure in the right perspective. He does not get unduly elated by success nor does he get unduly discouraged by failure - a sure sign of growth.

The more one thinks about this game, the greater possibilities it opens for us. Our understanding of the game is deepened and the pleasure that comes from understanding enhanced. No wonder, it is my favourite game.

☆☆☆

JOHN KEATS : THE HIGH PRIEST OF BEAUTY

Miss. Dhanashree M. Tartey

(A Tribute to Keats on the occasion of his bicentenary birth year.)

John Keats, the last born of the Romantics and the first to die, has given to the world through his poems a golden treasury of images, philosophy, sensuousness and beauty.

The Romantic Age of poetry gave to the world many great poets. Each one of them had his own distinctly fascinating qualities as a poet--Shelley was a revolutionary and Wordsworth the worshipper of nature; similarly Keats with his eternal love of and a fascination for beauty can be called the worshipper of beauty.

Keats was, in the true sense, a lover of beauty. He felt exhilarated at the sight of beauty in whatever form it came to him. It is always said, "The aestheticism of Keats has also an intellectual side." Both Shelley and Keats were great adorers of beauty, but the difference between these two poets as lovers of beauty is significant. While Shelley was interested in the philosophical and intellectual aspects of beauty, Keats is delighted in the representation of beauty in its sensuous and physical aspects.

Keats's conception of beauty and his attitude towards it underwent a change with the

passage of time, though at all stages of his appreciation of beauty, he essentially remained a devotee and a lover of beauty. Keats had declared, "with a great poet the sense of beauty overcomes every other consideration."

In the early stages of his life Keats's appreciation of beauty was purely sensuous. He was interested in the beauty of women and that of nature. The loveliness of women attracted him and he found joy in :

"Light feet, dark violet eyes and parted hair..."

In *Endymion* he presented his joy in the beauty of nature in its varied aspects and came out with the assertion that :

"A thing of beauty is a joy for ever,
Its loveliness increases; it will never,
pass into nothingness, but still will keep
A bower quiet for us, and a sleep

Full of sweet dreams and health and quiet
breathing."

The **Ode to Autumn** is a celebration of the beauty of nature. In the *Ode to the Nightingale*, the beauty of flowers and the light of the crescent moon making its way through the leaves is shown beautifully:

"And mid-May's eldest child

The coming of musk-rose, full of dewy wine

The murmurous haunt of flies on summer
eves."

From this form of beauty in female form and nature, Keats advanced to a philosophic concept of beauty. He soon came out of the "realm of flora and old pan," of *Sleep and Poetry* and by the time he came to the writing of the *Ode to a Grecian Urn*, he identified truth with beauty. He made truth and beauty two different aspects of one supreme reality. He

formulated his philosophy of beauty in the concluding lines of his ode :

"Beauty is truth, truth beauty-that is all ye know on earth, and all you need to know."

According to Keats, beauty was eternal and indestructible. Beauty and truth were the highest characteristics of the transcendental being whom we call God. They were very much akin to each other. In his letter to Baily Keats wrote :

"I am certain of nothing but the holiness of the heart's affection and the truth of imagination. What the imagination seizes as beauty must be truth."

With the passage of time, Keats's conception of beauty, widened and deepened. He became less aesthetic and more humanitarian and now his entire endeavour was to pass physical appreciation of beauty for a deeper and humanitarian understanding of the principle of beauty. He expresses the desire :

"Yes, I must pass them for a nobler life
where I may find the agonies,
the strife of the human heart."

In the following lines, the humanitarian tone is struck going beyond the mere physical appreciation of beauty;

"... Verse, Fame and Beauty are intense
indeed

But Death's intenser--death is life's need."

Keats moved a step ahead from this philosophic and humanitarian aspect of beauty when in **Hyperion** he declared :

"Fortis the eternal law

that first in beauty should be first in might."

Beauty is now endowed with power by the poet. Stopford Brooke while commenting on this principle writes;

"Where there is the highest beauty, there is of necessity the highest power."

It is the instinct of all spirits to bow unquestioningly to beauty, if they have the heart to see it. This is Keats's second law. The first is that truth and beauty are one. Yet in reality the two laws are one and the same law. For beauty is the form that truth takes in eternal logos. That was the last thought of Keats upon the matter - truth beauty and power, a co-equal trinity. It was no small thing to have perceived the necessary relation of beauty with truth and of both with power and joy.

By virtue of Keats's feeling for beauty and his perception of the connection of beauty with truth, he accomplished so much in poetry that in one of the two great modes by which poetry interprets, in the faculty of naturalistic interpretation, he ranks with Shakespeare. No one else in English poetry, except Shakespeare has in expression quite

the fascinating felicity of Keats, his perfection of loveliness.

Keats achieved much in poetry, especially through his relation of truth with beauty and that too in a short span of twenty-six years. If Keats had lived longer he certainly would have made a name of higher esteem for himself. Shelley in his letter to Joseph Severn had written,

"In spite of his transcendent genius, Keats never was or ever will be a popular poet."

Keats himself spoke of his name as "Writ in water." Posterity has agreed with him that it is "but in the water of life."

Thus Keats can be described as "one perfect lover offering everything and asking for nothing, all blind devotion and with an inexhaustible memory for delight."

☆☆☆

THE CHIP

Ratnavali Vijay Kadkol

It seems trifling, barely the size of a newborn's thumb and little thicker. A puff of air that extinguishes a candle would send it flying. In bright light it shimmers, but only with the fleeting iridescence of a soap bubble. It has a backbone of silicon, an ingredient of common beach sand, yet is less durable than a fragile glass sea sponge, largely made of the same material.

Still, less tangible things have given their names to an age, and the silver grey fleck of silicon called the chip has ample power to create a new one. At its simplest the chip is electronic circuitry : patterned in and on its silicon base are miniscule switches, joined by 'wires' etched from exquisitely thin films of metal.

Under a microscope the chip's intricate terrain often looks uncannily like the streets, plazas and buildings of a great metropolis viewed from miles up.

The chip would be extra ordinary enough if it were only a low-cost, compact electronic circuit, but its ability to embody logic and memory also gives it the essence of human intellect. So like the mind, the chip has virtually infinite applications and much the same potential to alter life fundamentally.

A microprocessor, for example, can endow a machine with decision making ability, memory for instructions and self-adjusting controls. In cash registers the miniature computer on a chip totals bills, posts sales, and

updates inventories. In pacemakers it times heartbeats. It sets thermostats, tunes radio, pumps gas, controls car engines. Robots rely on it; so do scientific instruments such as gene synthesizers. Rather than simply slave harder than humans, machines can now work nearly as flexibly and intelligently, to begin priming a surge in productivity, we may one day recall as the second industrial revolution.

Eventually one billion transistors or electronic switches, may crowd a single chip, 1000 times more than possible today. Exotic now, computer conveniences such as electronic mail and newspapers and home banking and shopping could in time become as universal as telephone service.

Chips refrigerated in ultracold liquid helium make feasible a super computer vastly more powerful than any yet built.

Naval scientists envision semi-intelligent and autonomous robots that can pilot ships to evade enemy fires as well as rescue sailors and recover sensitive code books from sunken submarines.

Nanotechnology means making things in dimensions comparable to those of atoms and molecules to harvest the properties of such small atomic clusters. Nanomachine builders ultimately aim at making the machines make themselves-growing piece by piece, starting from their molecular components.

Nanomachines can help save lives. Surgeons will soon be able to insert tiny machines into the body for diagnostic purposes--like in-

serting tiny cameras inside the chest without making large incisions--reducing standard operation incision sizes from 25 cm. to just 3 cm.

Of course, for such precision work, the surgeon will need a robot. Robodoc awaits approval for general distribution by the US Food and Drug Administration.

Farfetched? Then consider these coming innovations in the light of some breakthroughs already achieved.

Unperfected but promising micro electronics implanted beneath the scalp can restore very rudimentary sight and hearing to some of the blind and deaf.

Robots that see, feel and make simple judgements are entering factories, where less capable robots have been reproducing themselves for some time.

Within limits, computers can talk, heed our speech or read. Some diagnose illness, model molecules or prospect minerals with the reasoning and success of expert human doctors, chemists and geologists.

The shock waves of the micro-electronics explosion expand too far, in too many directions, to tally them all. But a few of the deeper tremors recorded here, yield a sort of seismic profile of what lies beneath and beyond this first instant in the age of the chip.

☆☆☆

The Enron Issue

Gunesh G. Deosthali
M.A.I (Geog.)

With the implementation of the new economic policy adopted by the Indian Govt. many foreign companies have come forward to invest in India. On 14th Sept. 1994, the Maharashtra State Govt. has given its consent to the Enron Project at Dabhol. The project will be carried out at a cost of Rs. 9053 crores, by the American firm 'Enron Power corporation'. The project will be in the private sector.

The 'Dabhol Combine Cycle Project' is taking place at 'Anjanvel' near Dabhol. The planned investment of the project is 2829 billion dollars or 9053 crore rupees. Thus investment per megawatt is 4.49 crore rupees. At present the project will use 'Fossil oil' and later on shift to natural gas. The attorney employed by the Maharashtra Govt. is Mr. Fresh Fields, of U.K. Originally the whole output of the electricity from the project was to be utilised in Maharashtra, but according to the revised plans, Maharashtra will use 70% of it, and Gujarat will get remaining 30%. Originally the installation of the project was supposed to evict only seven families. The new estimate is that it will evict 10,000 families. The project has been approved within the framework of the antipollution legislature. Technically as well as from point of 'cost benefit' analysis the project has been given the green signal by the Central Govt.

The company demands 16% profit for total investment in American dollars. Maharashtra Govt. should assure & not M.S.E.B. for the purchase of electricity. The Central Govt. should give guarantee that this project will not be nationalised & the policy of liberalisation will continue. The above information offers only one side of the coin.

The American experts visited our country

and selected Dabhol (which is near Bombay) for this project. Dabhol is one of the few fertile areas of Konkan. Especially the sea near Dabhol is very productive and also rich in aquaculture. A large fishing activity is sustained which is the main economic resource. Marine aquaculture is very delicate and it would certainly get affected by the project. The plans for helipad and aerodrome are already approved, opening opportunities for Dabhol to become a modern harbour. While offering the facilities on this scale to the American company, it is important to bear in mind America's friendship with Pakistan.

The Enron investment in this project is not yet specified. It is reported that the company is trying to raise 80% to 90% finance in India and through the world bank. If that is true, what is the point in giving preference to the American Company? The Indian firm BHEL on the other hand is embanking on production of electricity. If the project is given to them, it would increase their confidence in the international market.

The combine project saves much more energy than an ordinary project, but it requires much more investment. But, encouraging Enron is likely to have serious consequences. The plant at Uran (120 M, gas) and Chandrapur (500 M. Coal) are yet to start their operation. In fact out of the total amount of the output of electricity in Maharashtra to the tune of 10,500 M only 7500 megawatts are actually utilised, indicating the balance of 3000 megawatt. Considering future needs of electricity many power plants can be installed at many places on various resources. Many rivers in Konkan originate from high altitudes of western ghat escarpments and run towards the Arabian Sea having tremendous potential

of generation of Hydro electric power, which is not still utilised. This electricity is pollution free and much cheaper 'Enron' also can create employment for the local people.

The Enron project relies on natural gas but will use fossil oil in its first stage. This will definitely add to the cost and lead to pollution. This is an alternate plan in the absence of an agreement with 'Qatar' for supply of natural gas. Is it proper to purchase natural gas from 'Qatar' while at Bombay High oil field, we burn natural gas ? Additionally M.S.E.B. will have to bear the burden for any additional increase in the rate of natural gas.

The Enron plant will generate 2000 (Two thousand) megawatts of electricity at an investment of 9000 (Nine thousand) crores. In other words generation of 1 (One) megawatt of electricity will require 4.5 crore rupees. This is an incredibly expensive investment not only in India but by international standards also. In case of appreciation of dollars, it would entail an additional burden. If Qatar refuses to supply gas or fails to supply it on technical ground, will this not lead to the collapse of the plant ? In that case what about the guarantee given to Enron ? Who will bear the increased cost on account of initial use of Fossil Oil which is very expensive in place of gas.

There are no definite plans to rehabilitate families that will be victims of forced eviction. Concerned authorities are too certain about the number of families likely to be hit by the project. The number may shoot up to no less than 50,000 people. It seems the responsibility of negotiation has been entrusted with the foreign lawyers and the opinion of the Indian lawyers and social institutions and people in the matter of Enron has been overlooked. Though the project has received consent in its financial aspect by Indian Govt. the World Bank and The Reserve Bank and CEA have already declined to support the project on the grounds of high and unnecessary expenses.

It is understood that the project has been granted permission under pollution control laws. The government pamphlet mentioned that the project will use the liquid natural gas and will emit polluting gases only on a smaller scale. If this project is pollution free then why is it necessary to offer 2500 acres of land to the project authorities to plant 1 lakh mango trees around the plant ? It raises doubts about the intentions.

The sea near Dabhol is very productive and large fishing activity is sustained. The project water will be released into the sea. This is likely to affect water temperature and the chemical composition of water as well as living organisms around. Huge tanks will be installed near 'Veldur' to store gas for power production. In the case of leakage or accident, 50 km of surrounding area will face total destruction.

Another important thing is that the cost of electricity per unit is likely to be 5 to 6 rupees. At present the on an average rate of electricity per unit is Rs. 2/- for industries and 70 paise for farmers. But the prospects of selling this electricity at higher price to industries is doomed because no one would buy it when the same is available at cheaper rates (from diesel sets).

Many people think that there will be generation of employment by this project, but in fact only 300 expert technicians would get jobs in this project mostly Americans and remaining are not beneficial for the local people as the project requires skilled labour, which is not available.

It will be unfortunate that in spite of availability of technology within India, foreigners will be benefited.

Because of the controversy, basic issues such as direction of development have surfaced. Now the stage has come to consider whether the economic development of the country is taking the right direction ?

☆☆☆

WORLD TRADE ORGANISATION (WTO)

Rupa Kamat

M. A. (Economics)

After much hue and cry over the delay in the approval of the GATT World Trade Pact and the fear of failure to pass the agreement, there is a sigh of relief with the culmination of GATT in to the World Trade Organisation (WTO). After eight years of hard bargaining in the Uruguay Round it is a move towards a global multilateral trading system. The establishment of WHO is expected to spell order for the near chaotic state of the five trillion dollar international trade of goods and services. The WHO, which links more than 120 countries, in a wide-ranging treaty liberalising global trade would reduce trade barriers and its tariffs world wide. The New World Trade treaty is expected to pump at least an extra 510 billion dollars annually into the global income by the year 2000.

The origin of GATT can be traced back to the period after the Second World War, a period of marked deterioration in the international economic relations. However, in 1944, a conference of 44 nations at Brettonwoods, New Hampshire, stood as a starting point for the new order. Plans for an international organisation took definite shape. And the IMF, the IBRD and the ITO were to come into being.

The IMF was designed to take care of short term problems in connection with international liquidity and the IBRD was to help channelize international investments along desired lines. The ITO was to deal with the "real" side of trading relations, set-up to help create a liberal system regulations governing world trade. It was, in the long run, a move towards free trade. Unfortunately the ITO was the least successful of the above mentioned organisations. It never actually came into existence. A final proposal of the form and function of ITO, drafted in 1948 was never ratified by the US Senate nor by any other country.

In its place, a general agreement was drawn, and GATT came into being, an organisation with a narrower perspective. It was, in its origin, just an agreement on tariffs and negotiations to be carried out on matters of trade policy. There have been eight rounds of negotiations, with member nations successfully negotiating significant tariffs over the years. It was only after 1960, that earnest efforts were made to move towards a freer international trade regime. The Trade Expansion Act of 1962 (The Kennedy Round); the Trade Reform Act of 1974 (The Tokyo Round) and the Trade Bill of 1988 (The Uruguay Round of Multilateral Negotiations) are some of the important acts wherein major trade reforms were initiated. The Uruguay Round marked a break with the past with the widening scope of negotiations. Four new areas were inducted : Intellectual Property Rights, Foreign Investment Policies, Agriculture and Services.

The GATT agreement did propose the establishment of a multilateral Trade Organisation, to be called the World Trade Organisation, which would incorporate all agreements and arrangements concluded under GATT and the modifications made., along with the complete results of the Uruguay Round. The WTO does differ from the General Agreement with respect to certain features. Firstly, the WTO upgrades the GATT to the ministerial level. Important decisions will hence forth be initiated and taken at the level of ministers. The GATT of the past worked under the narrow confines of tariffs and tariffs writing formulaes and the issues and disputes arising thereof. It operated largely at the technical level of experts.

Secondly, GATT is based on this principle of consensus as per article I and XXX. This article cannot be amended with unanimous approval of all contracting parties. However,

with the approval of the agreement on WTO, the potential veto vested in every contracting party of GATT does not stand true any longer. In other words, amendments or new agreements shall take effect once approved by a majority. Thirdly, the amendment procedure provided in the WTO agreement will greatly facilitate the process of new issues within its competence. However under the WTO agreement, new amendments / issues will require the acceptance by a two-third majority instead of a sanction by every member nation. Refusal on part of any member to accept such a decision will lead to a penalty of expulsion at the hands of a three fourth majority.

Matters don't end here. Multilateral Trade Negotiations will, of course, go on. But, there is a penalty of unfinished businesses from the Uruguay Round of GATT to polish off. A daunting agenda of "new" issues lies ahead, which needs to be brought under the preview of WTO. These items are relatively new : Trade-related environmental issues, a suggestion for which has been the setting up of an Environmental Trade Committee; Second an interface between labour and Trade and Thirdly, a competition policy. Environmental and labour standards are top priority, though many economists are of the opinion that these items do not have any place in the competition policy and its connection to international trade. This seems like a latest stick used by American Trade negotiations to beat the Japanese. But it is a fact

that bad or poorly enforced competition policy can stifle freer trade like tariffs and other trade barriers do. And hence, National Competition policies need to be improved by bringing them in line with international trade.

Does the ratification of WTO spell the end of trade blocks ? Unfortunately No. Neither is the spread of trade blocks checked nor is the victory of multilateralism. For instance, US is still going ahead with NAFTA with the announcement of expansion of membership. Then with the recently concluded APEC summit, the agreement with South American Countries gain momentum too. However, the need of the hour is to turn to a worldwide multilateral trade liberalisation at the WTO itself.

Finally, coming to the gains from the WTO, who stands to gain-the US or Europe ? The Developed or the Developing Nations ? It is a fact that many of the issues reflect the interests of advanced countries. But International Trade is not a Zero-sum game. Trade is about mutual gain, though it is difficult to say who will gain the most. As for countries like India and China, these countries will have to shed their "under-developed" status and stand on par with other countries. And hence, for a country like India, growing economically strong, the need for a multilateral framework such as WTO is certainly felt.

☆☆☆

Konkan Railway

Salil Vaidya
F.Y.B.A.

The stubborn hill ranges of the Western Ghats, and rivers in between, presented one of the most difficult terrains in laying down the route of 'The Life Line of Konkan': the Konkan Railway! Enormous funds were needed which was also a major hurdle in the path of the actual completion of the project.

The demand for a Konkan Railway is long standing about 30-35 years ago, Congress leader S. K. Patil demanded it. Later Maropant Joshi, Ba. Nath Pai and recently Madhu Dandvate kept up the demand for it.

It was at this time that the Janata Dal Gov-

ernment came into power at the centre and with Shri. George Fernandes as Railway Minister, Shri. Madhu Dandvate as Finance Minister and Shri. Ramkrishna Hegde as Dpt. Chairman of Planning Commission, all enthusiastic protagonists of Konkan Railway project, a new idea for financing this Railway Project was evolved.

The first concrete step to lay the West-Coast route from Bombay to Mangalore was taken, when the Government asked the Central Railway to carry out a survey for the railway line between Apta and Mangalore in 1970.

Central Railway conducted a final survey between Ratnagiri and Mangalore in 1974-75 and calculated the length as 867km. However after financial calculations, in view of the poor returns, the government initially did not approve the project.

Later, bowing to public pressure and demands from the three State Governments, the Railway Ministry Commissioned the railway to finally locate the survey number for the line between Mangalore and Madgaon.

The whole route from Bombay to Mangalore was surveyed, it was found that the length of the line could be reduced from 837 kms. to 760 kms.

Now the total work out of the project was ready on paper, but it was difficult to bring into practice, when the enormous finance was taken into consideration.

Financing such schemes through the normal method of annual 'Railway Budget' was not possible and practicable. Therefore it was decided to set up a public sector undertaking, under the Railway Ministry with an equity of Rs. 250 crores, with share participation by the Railway Ministry and the four states of Maharashtra, Goa, Karnataka and also Kerala (though not even a single km. lies in Kerala) in the ratio of 51:22:6:15:6 respectively.

This proportion was roughly proportional to the length of line passing through each state.

Over and above the share capital the balance amount was estimated at about Rs. 750 crores, was to be raised from outside Govern-

ment sources through issue of 9% tax-free bonds.

By the time the project is completed, the cost is expected to go up to Rs. 1600 crores due to inflation.

The Salient Features of the line may be traced as follows:

First, it is the biggest railway line construction undertaken on the Indian subcontinent in the present century.

Over the entire length of the project one uniform gradient of 1 in 150 is maintained. This will result in maintaining high speed of about 160 km./hr. constantly. It is estimated that the following will be the distance and time saved due to Konkan Railway.

Distance saved Time saved

- 1) Bombay-Cochin 513 km. - 12 hrs.
- 2) Bombay-Mangalore 1127 km. - 26hrs.
- 3) Bombay-Goa 185 km. 10 hrs.

These estimates are based on the assumption that speed of trains will be 100 km./hr. In fact possible maximum speed is 160 km./hr. If this speed is achieved, the saving will be greater than above.

About 20% of the whole line is constituted of tunnels and over-bridges.

The longest tunnel in India is constructed which is 6.5 km. long.

There are 52 major stations proposed. The construction of stations is also unique in nature. There are platforms on both sides.

Khed, Karwar, Ratnagiri, Madgaon, Old Goa, Udupi etc. are some of the important stations.

Meanwhile the project has faced several controversies. This project was greatly opposed in Goa by the United Goans Party on ecological and environmental grounds.

Environmentalists and ecologists like Dr. Jaywantrao Sardesai have stated the 'Konkan Railway' would prove damaging to the 'Goan Ecology'.

He says that the Carambalim Wetlands, the home of a rich variety of flora and fauna, will be the first victim. He adds that as the track and proposed station comes up, it will result in noise pollution and social disturbances.

They also point out that this opportunity of getting white collared jobs in the railway will keep the villagers temporarily satisfied but as soon as the environment degradation affects the water supply to the rice fields, they will feel the pinch and begin to protest.

On the other hand speaking in terms of advantages, its completion will usher an era of rapid social and economical development of the entire area.

It is also estimated that this line alone will contribute to a saving of at least Rs. 200 crores per annum in precious foreign exchange by reducing fuel requirement in the transport sector.

This line will form an important alternative North, South route in the event of Grand Trunk route of the Indian Railway, getting disrupted for any reason.

Fish, fruit and flower market will greatly flourish and mineral wealth can easily be extracted from these areas. Tourism also has good potential.

Industrial development of the backward Konkan area will be possible.

One more indirect profit is that, during the whole period of construction i.e. of 5-6 years, employment will be provided to the local unemployed people.

So in general terms, Konkan area has got vast potentials of glorious development in all terms through its Life Line, The Konkan Railway.

Noteworthy features of Konkan Railway.

Guage : Broad guage (1676 mm.)

Length : 760 km.

Ruling Gradient : 1 in 150.

Number of Stations : about 52.

Number of minor/major bridges : 1670/136 respectively.

Number of tunnels : 71.

Total cost : Rs. 13910 million (1991-92 prices)

So facing many controversies the Konkan Railway is on its threshold of completion and we hope it takes all of us to the interiors of our beloved Konkan.

(Ref. Sakal papers reference file)

☆☆☆

CATALAN NUMBERS

Vaishali Kulkarni
F. Y. B. A.

1. Let us consider the following counting problems.

1.1 There are $2n$ people standing in a queue at the box office. The rate is Rs. 5/- per ticket. In the queue, n of the people have only five-rupee notes and the remaining n people have only ten rupee notes. Accidentally, it so happens that the box office starts off with no change.

But in this situation, the people having ten-rupee notes must receive the correct change. Then how many exact workable sequences are there in the queue of $2n$ people?

1.2 In how many ways can we parenthesize a product of n numbers x_1, x_2, \dots, x_n , so that every subproduct is the multiplication of exactly **two factors** and the order of the x_i

does not change? (See 2.1)

1.3 A triangulation of a convex polygon (i.e. an n -gon) is a subdivision of that n -gon into triangles by means of non-intersecting diagonals of that n -gon. Calculate the number of ways of triangulating an n -gon. (See 2.2)

1.4 For every positive integer n , let $N_n = \{1, 2, \dots, n\}$ and $N'_n = \{0, 1, \dots, n-1\}$. How many increasing mappings

$$f: N_n \rightarrow N'_n$$

are there such that $f(a) < a$ for every a in N_n ? (See 4)

1.5 Let S_n be the number of sequences of $2n$ terms: a_1, a_2, \dots, a_{2n} , where each term is either $(+1)$ or (-1) , such that (i) the sum of all the a 's is zero and (ii) each partial sum is non-negative i.e. $a_1 + a_2 + \dots + a_k \geq 0$ for all k . How many such sequences are there? (See 2.3)

In this article, we shall see that all the problems mentioned above have the same answer; and that the answer is given by Catalan numbers. These numbers form an integer sequence whose n th term C_n is given by

$$C_n = \frac{1}{n+1} \binom{2n}{n}$$

Some simple cases of some of the above problems are discussed in 2 and part of the solution of problem 1.3 is given in 3. The complete solution of problem 1.4 is discussed in 4.

2 Let us calculate the number of ways in simple cases.

2.1 Let there be only two numbers x_1 and x_2 . Then their product can be parenthesized in only one way, namely $(x_1 x_2)$. Hence $a_1 =$ the total number of ways $= 1$.

For 3 numbers x_1, x_2, x_3 , their product can be parenthesized in the following 2 different

ways :

$$(x_1 (x_2 x_3)), ((x_1 x_2) x_3)$$

Hence $a_2 =$ total number of ways $= 2$.

For 4 numbers x_1, x_2, x_3, x_4 we can put parantheses in 5 ways as follows :

$$((x_1 x_2) x_3) x_4, (x_1 ((x_2 x_3) x_4)), ((x_1 x_2) (x_3 x_4)), (x_1 (x_2 (x_3 x_4))), ((x_1 (x_2 x_3)) x_4).$$

So, the total no. of ways $= a_3 = 5$.

2.2 For the triangulation of a polygon, we have $n \geq 3$. Let us take $n=4$. Then fig (2.2.1) below shows that the total number of ways in which the triangulation can be done $= T_4 = 2$.

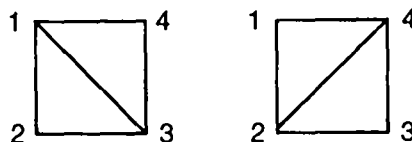

Fig. (2.2.1)

For $n = 5$, the triangulation can be done in 5 ways, i.e. $T_5 = 5$ as shown in figure (2.2.2).

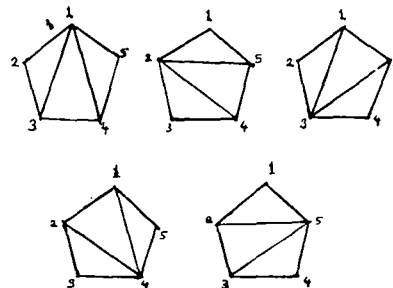

Fig. (2.2.2)

2.3 Suppose $n=1$. Then, there are 2 numbers a_1 and a_2 such that $a_1 + a_2 = 0$ and one of them is $(+1)$ and the other number is (-1) . There is only one way of writing the numbers such that their partial sums are non-negative, namely $(1, -1)$. Hence

$$C_1 = \text{total no. of ways} = 1.$$

For $n=2$, there are 4 numbers a_1, a_2, a_3, a_4 and there are two ways of writing the sequence of these numbers as follows :

(1, 1, -1, -1) and (1, -1, 1, -1).

Hence total no. of ways = $C_2 = 2$.

For $n=3$, there are 6 numbers a_1, a_2, \dots, a_6 with three (+1)'s and three (-1)'s. The nos. can be written in required sequences as follows :

(1, 1, 1, -1, -1, -1), (1, -1, 1, -1, 1, -1),
 (1, 1, -1, -1, 1, -1), (1, -1, 1, 1, -1, -1),
 (1, 1, -1, 1, -1, -1).

Hence total no. of ways = $C_3 = 5$.

3. Let for $n \geq 3$, T_n be the number of triangulations of a convex polygon having n sides by means of non-intersecting diagonals. Also let $T_1 = 0$ and $T_2 = 1$. Then the following two formulas can be proved (See Ref. 2)

$$T_{n+1} = T_2 T_n + T_3 T_{n-1} + \dots + T_n T_2 \quad (I)$$

$$T_n = \frac{n-3}{2} T_{n-1} + \frac{n-4}{2} T_{n-2} + \dots + T_{n-1} T_3 \quad (II)$$

From these we will deduce that

$$T_n = \frac{1}{n-1} \binom{2n-4}{n-2}, \quad (III)$$

for $n > 2$.

Proof : We are given that $T_2 = 1$.

Hence using formula (I) we have

$$T_{n+1} - 2T_n = T_3 T_{n-1} + \dots + T_{n-1} T_3 \quad (\text{as } T_2 = 1).$$

Hence

$$\frac{n}{2} (T_{n+1} - 2T_n) = \frac{n}{2} (T_3 T_{n-1} + \dots + T_{n-1} T_3).$$

Hence using formula (II) we have

$$\frac{n}{2} (T_{n+1} - 2T_n) = (n-3) T_n.$$

Thus,

$$n T_{n+1} = 2(n-3) T_n + 2n T_n = (4n-6) T_n. \quad (IV)$$

Let us put $n T_{n+1} = E_{n+1}$ and replace

T_n by E_n . Then $E_2 = 1$, and (IV) becomes

$$E_{n+1} = (4n-6) \frac{E_n}{n-1}$$

$$\therefore \frac{E_{n+1}}{E_n} = \frac{2(n-1)(2n-3)}{(n-1)(n-1)}$$

$$\therefore \frac{E_{n+1}}{E_n} = \frac{(2n-2)(2n-3)}{(n-1)(n-1)}$$

Now

$$\frac{E_{n+1}}{E_2} = \frac{E_{n+1}}{E_n} \cdot \frac{E_n}{E_{n-1}} \cdot \frac{E_{n-1}}{E_{n-2}} \dots \frac{E_3}{E_2}$$

$$\therefore E_{n+1} = \frac{(2n-2)(2n-3)}{(n-1)(n-1)} \cdot \frac{(2n-4)(2n-5)}{(n-2)(n-2)} \dots \frac{(2)(1)}{(1)(1)}$$

$$\therefore E_{n+1} = \frac{(2n-2)!}{(n-1)!(n-1)!} = \binom{2n-2}{n-1}$$

Replacing E_{n+1} by the original $n T_{n+1}$, we get

$$n T_{n+1} = \binom{2n-2}{n-1}$$

Replacing $(n+1)$ by n , we therefore have,

$$T_n = \frac{1}{n-1} \binom{2n-4}{n-2}$$

Remark : Here,

$$T_n = \frac{1}{n-1} \binom{2n-4}{n-2}$$

If we replace n by $n+2$ in the formula above, we get,

$$T_{n+2} = \frac{1}{n+1} \binom{2n}{n} \quad \text{i.e. } T_{n+2} = C_n.$$

Here C_n are the Catalan numbers. These numbers were discovered by the Belgian mathematician Eugene Charles Catalan. Hence they are called Catalan numbers in honour of this great mathematician.

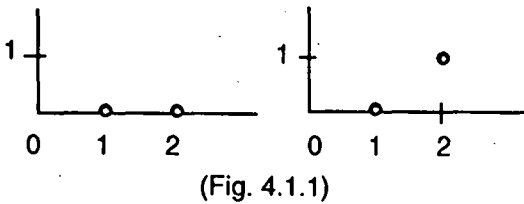
4 : Consider the problem 1.4 above.

Let C_n be the number of increasing mappings $f : N_n \rightarrow N'_n$ such that $f(a) < a$.

$$\text{Then, } C_n = \frac{1}{n+1} \binom{2n}{n}$$

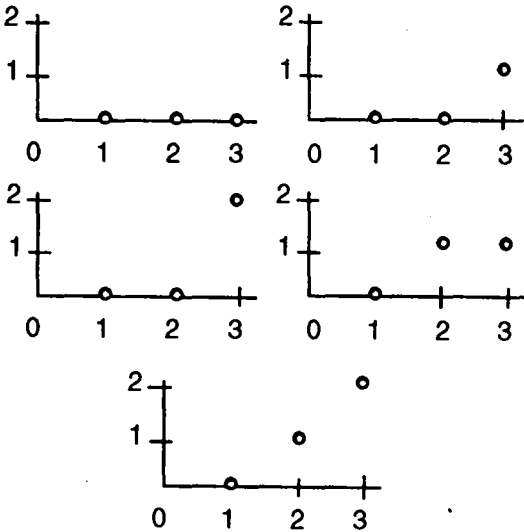
Proof : First we note that the number of shortest paths from the point $(1,0)$ to (m,k) is $\binom{m+k-1}{k}$ and those from the point $(0,1)$ to (m,k) is $\binom{m+k-1}{m}$.

Consider $n=2$. So the no. of increasing mappings $f : \{1,2\} \rightarrow \{0,1\}$ is $C_2 = 2$, as shown in figure 4.1.1

For $n=3$, the no. of increasing mappings

$f : \{1,2,3\} \rightarrow \{0,1,2\}$ is $C_3 = 5$. See fig. (4.1.2)

Using reflection principle (See Appendix), the no. of increasing mappings $f : N_n \rightarrow N'_n$ such that $f(a) < a$ is equal to the no. of shortest paths from $(1,0)$ to $(n+1, n-1)$ which do

not meet the line $y=x$. Let A_1 denote the number of shortest paths from $(1,0)$ to $(n+1, n-1)$ and A_2 denote the number of shortest paths from $(1,0)$ to $(n+1, n-1)$ which meet the line $y=x$.

So, $C_n = \text{total no. of ways} = A_1 - A_2$. Now,

$$A_1 = \binom{(n+1-1) + (n-1)}{n} = \binom{2n-1}{n}$$

Hence by reflection principle, $A_2 = \text{no. of shortest paths from } (0,1) \text{ to } (n+1, n-1)$, since the mirror image of the point $(1,0)$ w.r.t. the line $y=x$ is $(0,1)$. Hence,

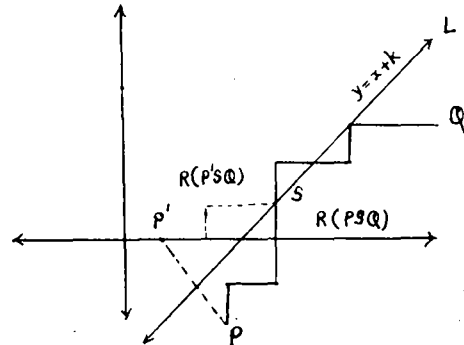
$$A_2 = \binom{(n+1) + (n-1-1)}{n+1} = \binom{2n-1}{n+1}$$

So, $A_1 - A_2 = C_n$, so that,

$$C_n = \binom{2n-1}{n} - \binom{2n-1}{n+1} = \frac{1}{n+1} \binom{2n}{n}$$

as required

Appendix : Reflection Principle : This principle states that the number of shortest paths from P to Q that meet the line L is equal to the number of the shortest paths from P' to Q . ($L : y=x+k$ is a line with slope 1 on x - y plane).

(ii) The proof of $C_n = \frac{1}{n+1} \binom{2n}{n}$

can be given by using Generating Functions or by using Bijective Relation between various problems related to Catalan Numbers. For this see reference 2.

References :

1. Principles and Techniques in Combinatorics - Chen Chaun Chong and Koh Khee Meng, World Scientific Publishing Company, 1992.

2. Basic Techniques of Combinatorial Theory - Daniel I.A.Cohen, John Wiley and Sons, 1978.

☆☆☆

A VISIT TO A REHABILITATION CENTRE

Ruta Pathak, Prajakta Godbole,
Prajakta Gangal, Uma Namjoshi,
Dipti Talvalkar.
S.Y.B.A. Psychology students.

Today our society is facing many critical problems. One of them, is juvenile delinquency. It is socially unacceptable behaviour on the part of boys and girls under eighteen and is generally judged to call for some kind of admonishment, punishment or corrective measure.

We, the students of S.Y.B.A. Psychology, from S.P. College visited two rehabilitation centres in Pune. The aim behind the visit was to interview some of the delinquents and to get acquainted with the institution.

The delinquents are presented in court after they are caught by the police. Depending upon their crime they are kept in the rehabilitation centre for eight months or for eighteen months. Sometimes, after that they are shifted to some other institution e.g. Pandit Jawaharlal Nehru Institute in Pune. There they learn some useful skills.

In the boys' rehabilitation centre the total number of boys was two hundred, out of which twenty-five were juvenile delinquents. The delinquents are kept separate from those boys who are neglected, deprived or abandoned and so brought to the centre.

The age group of the delinquents was between 10 to 18. The boys do the work assigned to them in the morning and the rest of the day is free for them to watch things, to play carrom or football or to sleep etc.

The psychological clinic is very active. There is one common clinic for both the rehabilitation centres. According to the psychologist, Mrs. Ranade, children with average intelligence tend to commit crimes. Sometimes they also have emotional problems. But poverty, lack of guidance and temptations prove to be main causes for juvenile crimes.

In the girls' rehabilitation centre the total number of girls was seventy of which only one was a delinquent. The other girls were there because their families were poor or parents dead or because they had run away from home and were found wandering on the streets. We observed that the environment in the girls' centre was much better than that in the boys' centre. The superintendent was very active and the staff was also working with interest.

The delinquents interviewed by us were of the age between 11 to 14. All were from low income families. Two delinquents did not have parents, in some cases either parent was dead, half of them were not at all educated. Others who had studied upto the 2nd or 3rd std. had left schools for reasons like none of their friends go to school, etc. Most of them were accused of theft. Only one was accused of rape. This, a 14 year old boy, had seen an English movie and so got the idea. One of them had come to the centre to protect his brother-in-law, who had actually committed the crime.

Thus, most of them were small 'misdemeanors' i.e. minor offences which have lesser punishment than serious crimes like felony, murder, etc.

In the case of the children interviewed, the main causes for delinquent behaviour were parental absence or rejection, social and family pressure, influence of mass media and most important is poverty.

Very few were happy in the centre. Some elder boys trouble the younger ones. They said that they have nothing interesting to do the whole day. None of them had any great ambi-

tion. Most of them wanted to work in fields or in hotels. Some said that they wanted to help their fathers in their work. One boy told us that, he wished to sell coconuts outside the temple. None of them wanted to study. One even asked, "What is the use of it?"

These children are not at all aware of the consequences of their deeds and commit crimes under some kind of psychological or external pressure. The inexperienced and immature minds need to be directed properly.

☆☆☆

उच्च शिक्षण :

खाजगीकरण ते सरकारीकरण ते पुनः खाजगीकरण

चर्चासत्र अहवाल उप प्रा. चं. रा. अरगडे

दि. ३० व ३१ जानेवारी, १९९५ रोजी पुण्याच्या स. प. महाविद्यालयात श्री सुवर्ण सहकारी बँक व रोटरी क्लब (दक्षिण) यांच्या संयुक्त विद्यमाने एक चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले होते. या चर्चासत्राचा विषय अलिकडील काळाला अनुरूप असाच म्हणजे, "उच्च शिक्षण : खाजगीकरण ते सरकारीकरण ते पुन्हा खाजगीकरण" असा होता. गेल्या दशकामध्ये महाराष्ट्रात व्यावसायिक शिक्षणाच्या खाजगीकरणाची फार मोठ्या प्रमाणावर सुरुवात झाली व त्यातून अनेक प्रश्न व अडचणी निर्माण झाल्या. काही चांगल्या गोष्टीही घडल्या, पण काही अनुचित प्रकारही शिक्षणाच्या क्षेत्रात घुसले. या पार्श्वभूमीवर या विषयावरील चर्चासत्र आयोजिण्यात संयोजकांनी फारच मोठे औचित्य साधले असे म्हणता येईल.

उच्च शिक्षण व सामाजिक नेतृत्व :

या चर्चासत्राचे उद्घाटन शिक्षणक्षेत्रातील आधुनिक ऋषि, ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ, शिक्षणतज्ञ आणि पुणे विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु डॉ. वि. ग. भिडे यांचे हस्ते अनेक शिक्षणप्रेमी व शिक्षणतज्ञांच्या उपस्थितीत संपन्न झाले.

आपल्या उद्घाटनपर भाषणात डॉ. भिडे यांनी सामाजिक नेतृत्व निर्माण होण्यासाठी उच्च शिक्षण अतिशय महत्त्वाचे आहे व त्या दृष्टीने याकडे पाहिले पाहिजे असे आवर्जून सांगितले. समाजाला नेतृत्व प्रदान करणे हे उच्च शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. या उद्दिष्ट परिपूर्तीसाठी या विषयावरील प्रश्नांचा सर्व बाजूंनी विचार होणे जरूरीचे आहे; असे ते म्हणाले.

उच्च शिक्षण व गुणवत्ता :

उच्च शिक्षणाच्या बाबतीत गुणवत्तेचा विचार हा प्राधान्याने झाला पाहिजे. समन्यायाबरोबर गुणवत्तेची कास पण धरली पाहिजे. समन्यायाचा विचार मांडणारे गुणवत्तेच्या विरुद्ध व गुणवत्तेला महत्त्व देणारे समन्यायाच्या विरोधात आहेत, असे चित्र योग्य नाही. दोन्ही गोष्टींचा योग्य विचार होणे अगत्याचे आहे. मात्र समन्यायाच्या मागे जाऊन उच्च शिक्षणातील गुणवत्तेची गळचेपी करणे राष्ट्राला परवडणार नाही. कारण याच उच्च शिक्षणातून मानवजातीला नवी दिशा देणारे नेतृत्व, हे सर्व उच्च शिक्षणातूनच साध्य होत असल्यामुळे उच्च शिक्षणात गुणवत्तेचा विचार महत्त्वाचा ठरतो, असे प्रतिपादन डॉ. भिडे यांनी आपल्या भाषणात केले.

उच्च शिक्षणात शासनाचा हस्तक्षेप अयोग्य :

वरील विषयावर आपले विचार मांडताना डॉ. भिडे यांनी उच्च शिक्षणाच्या बाबतीतील सहकारी भूमिका स्पष्ट करून म्हटले की या बाबतीत सरकारच्या प्रबोधनाची अत्यंत आवश्यकता आहे. Government is not educated enough in education. मात्र उच्च शिक्षणात सरकारने ढवळाढवळ करू नये याचा अर्थ सरकारने उच्च शिक्षणावर पैसा खर्च करू नये असे अजिबात नाही. उलट हा खर्च म्हणजे राष्ट्राच्या भवितव्यासाठी केलेली फार मोठी गुंतवणूक असे मानून त्याबाबत आपली योग्य ती जबाबदारी सरकारने पार पाडली पाहिजे, असा आग्रह त्यांनी धरला.

शासनाचे शिक्षण धोरण अत्यंत दुर्दैवी :

स्वातंत्र्यानंतर सरकारने अनेक जबाबदाऱ्या आपल्यावर घेतल्या व त्यातून सर्व गोंधळ वाढला. सध्याचे सरकारचे शैक्षणिक धोरण हे अत्यंत दुर्दैवी आहे असे म्हटले पाहिजे. शिक्षणाच्या बाबतीतील सध्याच्या दुरवस्थेला सरकारी धोरण कारणीभूत आहे. त्यातूनच खासगीकरणाचा विचार पुढे आला. सध्या तर शिक्षणाचे बाजारीकरण झालेले दिसते, अशी खंत त्यांनी व्यक्त केली.

राष्ट्रीय शैक्षणिक आयोग :

शिक्षणावरील वाढत्या खर्चासाठीच्या उपायांबद्दल बोलताना डॉ. भिडे यांनी २-३ महत्त्वपूर्ण सूचना पुढे मांडल्या. त्या अशा : या उच्च शिक्षणाच्या लाभाचे धनी सध्या कोण? परदेशी कंपन्या व उद्योगधंदे यांचा लाभ उठविणार असतील तर या परदेशी गुंतवणुकीतील ०.५ टक्के भाग हा त्यांच्याकडून शिक्षणासाठी घेतला पाहिजे. तसेच भारतातील विद्यापीठातून शिक्षण घेणाऱ्या परदेशी विद्यार्थ्यांच्या फी वाढीतूनही याची काही सोय होऊ शकते. तसेच सर्व शिक्षणसंस्थांच्या माजी विद्यार्थी मंडळांनाही यात फार मोठा वाटा उचलता येईल. डॉ. भिडे यांच्या विचारप्रवर्तक उद्घाटनपर भाषणानंतर या समारंभाचे अध्यक्ष श्री. भाऊसाहेब चितळे, अध्यक्ष, नियामक मंडळ, शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे यांनाही आपले विचार व्यक्त केले.

शिक्षण : एक सेवा

या दोन दिवसांच्या चर्चासत्रामध्ये एकूण सात निबंध-

लेखकांनी आपले निबंध सादर केले. प्रथम सत्रामध्ये Indian Institute of Education चे संचालक डॉ. व. सी. देशपांडे यांनी या विषयाचा सविस्तर ऐतिहासिक आढावा घेतला आणि यातील समस्यांचा योग्य परामर्श घेऊन काही उपायही सुचविले. उदा. ज्यांना 'शिक्षण ही सेवा आहे', असे वाटते त्यांनी विनाअनुदानित शिक्षणसंस्था काढाव्यात व त्या आदर्शपद्धतीने चालवून दाखवाव्यात. या निबंधावर डॉ. सुभाषचंद्र भोसले, डॉ. विजय देव इत्यादींनी काही महत्वाचे मुद्दे उपस्थित करून चर्चासत्राला सुयोग्य प्रारंभ करून दिला.

शिक्षणाची राजकीय व सरकारी हस्तक्षेपाच्या साप- ळ्यातून सुटका

तीस तारखेच्या दुसऱ्या सत्राची सुरुवात श्री. लवळेकर, उपाध्यक्ष-नियामक मंडळ; शिक्षण प्रसारक मंडळी यांच्या संपन्न विचारांच्या प्रकटीकरणाने झाली. त्यांनी या विषयाच्या संदर्भात 'शिक्षणसंस्थांच्या व्यवस्थापनाचा सहभाग-अडचणी व निराकरण' यांचे यथायोग्य समालोचन केले. एकूणच शिक्षणाच्या संदर्भात खासगी शिक्षणसंस्थांनी आजपर्यंत दिलेल्या योगदानाचा सविस्तर आलेख काढून सरकारी नियमांच्या चौकटीत राहूनही अशा शिक्षणसंस्थांना शैक्षणिक गुणवत्ता कशी टिकविता येईल, याचे सोदाहरण विवेचन त्यांनी केले. "शिक्षणात समानता" या कल्पनेचा विचार करताना त्यातील तीन बाजू-संवैधानिक समानता, शिक्षणातील स्वायत्तता व शिक्षणातील गुणवत्ता यांचा विचार करणे महत्वाचे ठरते, असेही श्री. लवळेकर यांनी आपल्या भाषणात आवर्जून सांगितले.

सरकारी मदत नकोच :

याच सत्रामध्ये ज्ञानेश्वर विद्यापीठाचे डॉ. आपटे यांनी काही क्रांतिकारक पण स्वानुभवावर आधारित विचार मांडले. त्यांच्या मते शिक्षणासाठी सरकारकडे मुळीच जाऊ नये. सरकारी मदतीवर शैक्षणिक स्वातंत्र्य ही कल्पना फोल आहे. तेव्हा त्याच्या पाठीमागे न जाता समाजातील शिक्षणतज्ञांनी व शिक्षणप्रेमींनी स्वतःच शिक्षणसंस्था उभारून त्याद्वारे समाजातील निरनिराळ्या घटकांना उपयोगी पडणारे विविध प्रकारचे शिक्षण द्यावे व ते कोणत्याही नियमांच्या चौकटीत बसवू नये.

शिक्षण ही समाजाची पण जबाबदारी :

चर्चासत्राच्या दुसऱ्या दिवशी प्रथम सत्रात पुणे विद्यापीठाचे रजिस्ट्रार श्री. सुभाशचंद्र भोसले यांनी आपला निबंध सादर केला. शिक्षणाच्या आजपर्यंतच्या वाटचालीचा आढावा घेऊन शिक्षणक्षेत्र हे एक सामाजिक कार्य म्हणून त्याकडे पाहण्याची आवश्यकता विशद केली. तसेच सरकारी बंधनांमुळे शिक्षणावर येणाऱ्या मर्यादांचा विचार करता आर्थिक अडचणीतून मार्ग काढण्यासाठी 'शिक्षण ही केवळ शासनाची जबाबदारी आहे', हा विचार बाजूला ठेवून 'ही जबाबदारी समाजाची आहे' ही भावना रूजवणे आवश्यक असल्याचे मत त्यांनी व्यक्त केले. त्यांच्या नंतर पुण्याच्या गरवारे वाणिज्य महाविद्यालयातील अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक ए. एन. केळकर यांनी आपल्या विचारमंथनातून या विषयाबाबतच्या पालकांच्या प्रतिक्रियांचे स्वरूप प्रकट केले. उच्च शिक्षणाच्या संदर्भात पालकांना ज्या अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते त्यांचा उच्चार करून त्यांचे निवारण करण्यासाठी सुसूत्र सरकारी धोरणाची गरज व्यक्त केली. वरील दोन्ही निबंधांवरील चर्चेत भाग घेताना प्रा. विद्या साठे आर्थिक बाजूचा महत्त्वाचा विचार मांडताना म्हणाल्या, "उच्च शिक्षणाच्या खासगीकरणाचा विचार स्वयंप्रेरित वाटत नाही. सरकारही उच्च शिक्षणाची जबाबदारी टाळू पहात आहे म्हणून आज आपण हा विचार करित आहोत. सरकारी अर्थकारण आपल्याला अडचणीचे वाटते. या सर्वातून जर शैक्षणिक ध्येय-धोरणांचा पाठपुरावा करायचा असेल तर आर्थिक मदती शिवाय समाजाने आपापली ध्येये गाठावीत.

प्रशासकीय यंत्रणा : पारदर्शी व मानवी चेहऱ्याची हवी

शेवटच्या व समापनाच्या सत्राला महाराष्ट्र राज्याचे उच्च शिक्षण संचालक श्री. के. पी. सोनवणे हे आवर्जून उपस्थित होते. या चर्चासत्रामध्ये स. प. महाविद्यालयातील एक उपप्राचार्य प्रा. अरगडे यांनी आपल्या लेखाद्वारे उच्च शिक्षणाच्या खासगीकरणाच्या संदर्भातील सरकारी

धोरणाचा मागोवा घेण्याचा प्रयत्न केला. सरकारी आर्थिक मदत व शैक्षणिक स्वातंत्र्य ही आदर्श व्यवस्था झाली पण सरकारीकरण किंवा खासगीकरण यापैकी कोणत्याच एका टोकाला न जाता समन्वयाचा मार्ग म्हणून 'विश्वस्त कल्पनेचा' उच्चार केला. या निबंधानंतर पुणे जिल्हा, पुणे विद्यापीठ शिक्षकेतर सेवक संघटनेचे अध्यक्ष श्री. काकडे यांनी शिक्षकेतर सेवाकांच्या प्रश्नांच्या संदर्भात विचार करून त्यांच्या दृष्टीने सरकारीकरणच कसे फायद्याचे ठरले, ते स्पष्ट केले.

चर्चासत्राचा समारोप करताना मा. शिक्षण संचालक सोनवणे यांनी 'सरकारीकरण' याऐवजी 'प्रशासकीय यंत्रणा' असा शब्दप्रयोग करून त्याच्या सुधारणेची गरज स्पष्ट केली. महाविद्यालयांच्या दृष्टीने विद्यापीठ व पालकांच्या दृष्टीने महाविद्यालयसुद्धा 'सरकार' ठरू शकते. तेव्हा या ठिकाणी प्रशासकीय यंत्रणेचा विचार नीटपणे केला पाहिजे. ती पारदर्शी असली पाहिजे व तिला मानवी चेहरा (Human face) दिला पाहिजे, असे त्यांनी आग्रहपूर्वक सांगितले. शेवटी स. प. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. साने यांनी चर्चासत्रात भाग घेणाऱ्या सर्वांचे आभार मानले.

अनुगामी चर्चासत्र :

दोन दिवसांच्या या चर्चासत्रातून पुढे आलेल्या निवडक-महत्त्वाच्या मुद्द्यांवर सर्वांगीण विचार करून उपयोगी व व्यावहारिक उपाय सुचविण्यासाठी येत्या ऑगस्ट-सप्टेंबरमध्ये अनुगामी चर्चासत्र Follow-up seminar आयोजित करण्याचा विचार डॉ. साने यांनी बोलून दाखविला. अर्थात या चर्चासत्रासाठी वेगवेगळ्या महाविद्यालयांची माजी विद्यार्थी मंडळे, व्यवस्थापनाचे प्रतिनिधी आणि झालेल्या चर्चासत्रातील सहभागी वक्ते यांनी एकत्रित बसणे आवश्यक आहे. त्यासाठी संबंधितांनी प्राचार्य डॉ. साने यांच्याशी संपर्क साधावा.

☆☆☆

भारतीय आणि पाश्चिमात्य नाट्यविचार

व्याख्यानमाला वृत्तान्त

प्रा. डॉ. कांचन मांडे

स.प.महाविद्यालयामध्ये दि. १२, १३ आणि १४ जानेवारी १९९५ रोजी नाट्यसंकल्पना या विषयावर तीन व्याख्याने आयोजित करण्यात आली. नेस वाडिया महाविद्यालयातील इंग्रजीचे प्राध्यापक आणि ख्यातनाम अभिनेते प्रा. माधव वझे यांनी 'भारतीय आणि पाश्चिमात्य नाट्यविचार' या विषयावर तीन व्याख्याने दिली.

या संदर्भामध्ये ऐतिहासिक आढावा घेण्याचा आपला मनोदय नसून या तीन व्याख्यानांमध्ये सैध्दान्तिक विचार मांडण्याचा प्रयत्न असल्याचे प्रा. वझे यांनी प्रारंभीच नमूद केले. नाट्यविचार स्थल-काल-सापेक्ष असल्याने भारतीय आणि पाश्चिमात्य यांच्यात तर-तम-भाव बघण्याचा प्रश्न नाही हे त्यांनी स्पष्ट केले. भारतीय नाट्यविचार भरतमुनींच्या नाट्यशास्त्रापासून सुरू होत असल्याने भरतमुनींनी मांडलेली क्रीडनीयकाची संकल्पना त्यांनी प्रथम विशद केली. करमणूक हे नाट्याचे प्रयोजन असल्याने कदाचित भारतीय नाट्यात शोकांतिका नसावी. पण ही करमणूक म्हणजे 'यथार्थ जीवनदर्शन' भरताला अपेक्षित असल्याचे प्रा. वझे यांनी सांगितले. भरताच्या मते नाटक हा ऐंद्रिय अनुभव आहे. इच्छास्वातंत्र्य आणि जाणीव यातून नाटकाची निर्मिती होते. या संदर्भात पुढे 'वास्तववादी' आणि 'शैलीदार' म्हणजे अनुक्रमे 'लोकधर्मी' आणि 'नाट्यधर्मी' अभिनयशैलीचा विचार प्रा. वझे यांनी मांडला. अभिनयाच्या बाबतीत वाचिक, आङ्गिक, आहार्य आणि सात्विक या चार प्रकारांखेरीज अन्य कोणताही प्रकार आज जागतिक रंगभूमीवरही उपलब्ध नसल्याचे मत त्यांनी नोंदविले. तसेच प्रयोग यशस्वी न होण्याची जी कारणे किंवा रसविघ्ने भरताने सांगितली ती आजही जशीच्या तशी लागू होतात असेही प्रा. वझे म्हणाले.

ग्रीक रंगभूमीच्या संदर्भात देवतेचा उत्सव ही पार्श्वभूमी आहे. क्रीडनीयक-करमणूकीचे साधन-म्हणून तिची निर्मिती नसल्याचे त्यांनी स्पष्ट केले. मध्ययुगीनकाळात ख्रिस्ताचे चरित्र सांगण्यासाठी रंगभूमीचा उपयोग केला गेला. इ.स. १२०० मध्ये पाश्चिमात्य नाट्यविचारात आमूलाग्र बदल झाला. नट गाड्यावर आणि प्रेक्षक जमिनीवर अशा स्थितीत

रस्त्यावर नाटके होऊ लागली. प्रवेश बदलण्यासाठी लागणाऱ्या वस्तू आणि मखर अशा प्रकारे चित्रचौकटी रंगमंचाची योजना इनिगो जोन्सने केली. अल्फ्रेड जारी याने प्रस्थापित नाट्यसंकल्पना व प्रेक्षकांच्या कर्मठपणावर हल्ला करून रंगभूमीची स्वतंत्र संकल्पना मांडली. एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरवातीला इब्सेनने वास्तववादी रंगभूमीची कल्पना स्वीकारली. क्रेग नावाच्या पाश्चिमात्य विचारवंताने असा विचार मांडला की कोणताही अनुभव दृक् श्राव्य-माध्यमातून सादर करावा. त्यासाठी 'नाटक' या प्रकाराची गरज नाही. संगीत, नेपथ्य आणि हालचालींच्या साहाय्याने तो प्रगट करावा. एकंदरीत पाश्चात्य नाट्यामध्ये शब्द अधिक आणि काहीसे स्पष्टीकरणात्मक असं स्वरूप. तर पौरात्य नाट्यामध्ये विभ्रम आणि हालचालींना अधिक अवसर, असे विचार प्रा. वझे यांनी व्याख्यानमालेत मांडले.

यावर चर्चा करण्यासाठी प्रमुख चर्चिक म्हणून डॉ. सरोज देशपांडे व प्रा. डॉ. सुरेश धायगुडे यांना आमंत्रित केले होते. भारतीय नाट्यविचाराच्या संदर्भात चर्चा करताना डॉ. सरोज देशपांडे यांनी नाट्यधर्मी लोकधर्मी अभिनय आणि रससिद्धान्त यांचा विचार केला. तर प्रा. डॉ. धायगुडे यांनी पाश्चात्य रंगभूमीच्या दृष्टीने शोकांतिका आणि कॅथार्सिस या दोन महत्त्वपूर्ण संकल्पना स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने यांनी प्रास्ताविक करून कृतज्ञता व्यक्त केली. प्रमुख वक्ते प्रा. माधव वझे आणि प्रमुख चर्चिक डॉ. सरोज देशपांडे यांचा परिचय डॉ. कांचन मांडे यांनी करून दिला. प्रमुख चर्चिक डॉ. सुरेश धायगुडे यांचा परिचय उपप्राचार्य प्रा. चं. रा. अरगडे यांनी करून दिला.

या व्याख्यानमालेत स. प. महाविद्यालयासह इतर महाविद्यालयातील सर्व भाषा आणि तत्त्वज्ञान या विभागांचा सहभाग होता. या व्याख्यानमालेचे संयोजन स. प. महाविद्यालयातील संस्कृत विभागातर्फे करण्यात आले.

☆☆☆

कलारंग

२६ सप्टेंबर १९९४ हा दिवस स. प. महाविद्यालयाच्या कलाकारांनी अविस्मरणीय करून ठेवला तो आपल्या अपूर्व कलाविष्काराने! विद्यार्थीजगतामध्ये मानाचे समजले जाणारे 'सुमन' करंडक, 'कल्याणी' करंडक आणि 'पुरुषोत्तम' करंडक यंदा एकापाठोपाठ त्यांनी जिंकले. त्यांच्या धडपडीचं सार्थक करणारं यश सर्वांनाच हर्षोल्लासात दंग करून सोडणारं ठरलं. तसंच 'चतुरंग' पुरस्कार. 'फिरोदिया' करंडक सारख्या महाराष्ट्रभर गाजणाऱ्या स्पर्धांमधील यशाची नांदीही ठरलं! त्याची झलक १६ सप्टें. ला पहायला मिळाली ती भरत नाट्य मंदिरात त्यांनी सादर केलेल्या देखण्या 'कलारंग' कार्यक्रमातून!

'ऊंकार स्वरूपा सदगुरू समर्था' ची वृंदगानातून आळवणी करीत कार्यक्रमाला सुरवात झाली. त्यानंतर सुगमसंगीताची वैविध्यपूर्ण मेजवानी ह्यायला मीनल, विनीता, गायत्री, समीर अन् सूरश्री सरसावले. प्रेक्षकांनीही त्यांना मनःपूर्वक दाद दिली. 'लखलख चंदेरी तेजाची न्यारी दुनिया' आपल्या गुणी कलाकारांनी मोठ्या ताकदीने समूहगीतामधूनही उभी केली ती प्रेक्षकांच्या पूर्वस्मृतींना उजाळा देणारी ठरली. ऋजुजाने नंतर 'कथकच्या' ढंगदार पदन्यासाने सर्वांना मोहवून सोडले. तिला समर्पक साथ देणाऱ्या समीरचे स्वतंत्र तबलावादन ऐकण्यासाठी प्रेक्षक आतुर झाले. त्यात नवल ते काय! तरुण वयात अतिशय निष्ठेने कलासाधना करणाऱ्या समीरने मोजक्या वेळातही आपली तयारी प्रेक्षकांना दाखवतांना कितीदा दाद घेतली त्याची गणती न केलेलीच बरी! उभरत्या कलाकारांच्या चढत्या श्रेणीने रंगतदार होत गेलेला कार्यक्रम त्यांना नाईलाजाने आवरता घ्यावा लागता.

त्यानंतर 'संजीवनी' काव्यवाचन पुरस्कार सर्वप्रथम पटकावणाऱ्या वैशाली अन् आरतीने आपल्या आवडत्या कविता नाट्यमय पद्धतीने पेश केल्या. त्यापाठोपाठ झालेलं आनंदचं काव्यवाचनही प्रेक्षकांना भावलं. शीतलच्या निवेदनांमधून शेवटी जणूकाही या कलाकारांचं मनोगतच व्यक्त झालं त्याला आनंदनं दिलेलं शब्दरूप किती सार्थ होतं- 'नजरेच्या टप्प्यात न मावणारं बरंच अंतर अजून पार करायचं आहे. हा शेवट नाही, ही तर सुरवात आहे.'

सुरश्रीच्या दमदार तराण्यातूनही या मनोगतातली उभारी, आत्मविश्वास आणि विनम्रता पदोपदी जाणवत होती. कलारंगचा मध्यंतर अश्या रीतीने केव्हा आला ते कळलंही नाही!

'पुरुषोत्तम' करंडक विचेती 'पार्टनर्स' ही जे संदेश कुळकर्णीलिखित एकांकिका आपल्या कलाकारांनी उत्तरार्धांमध्ये सादर केली. जळगांव प्रकरणासारखे हादरवून सोडणारे वास्तव स्वप्नाळू वयाच्या तीन विद्यार्थीनींच्या वाट्याला येतं ते त्यांच्यातील एकीवर झालेल्या बलात्काराच्या प्रसंगानं! या लटपटणाऱ्या अनुभवानंतर-की या अनुभवातून गेल्यामुळेच?-झालेल्या अन्यायाचा प्रतीकार करायला तीथींचे कोवळे हात एकत्र येतात, पार्टनरशिपची शक्ती प्रत्ययाला येते याचा अतिशय जीवंत अनुभव संवेदनशीलतेने प्रेक्षकांपर्यंत पोचविण्याचं काम रंगमंचावरच्या अमृता, मानसी आणि मृणालिनी यांनी समर्थपणे केलं. पडद्याआड राहून त्यांना मोलाची साथ देण्याचं काम अभिजीत, सचिन, सुजाता सारख्या मित्रमैत्रिणींनी समरसून केलं.

'कलारंग' मधून शिक्षक, पालक, मित्रमैत्रिणीं प्रमाणेच सामाजिक कार्यकर्ते, साहित्यिक, स्त्री-संघटनांचे सदस्य, समीक्षक यांच्याकडून मिळालेलं कौतुक त्यांच्या कायमचं लक्षात राहिल, असं होतं.

रसिकांना मंत्रमुग्ध करणारी संगीतसंध्या आणि प्रेक्षकांना अंतर्मुख करणारा नाट्यप्रयोग विद्यार्थीं स्वावलंबनाने उभा करतात आणि पुढील उपक्रमांसाठी त्यातून आर्थिक निधी उपलब्ध करून देतात हे 'कलारंग'च्या निमित्तानं आता कायमचं लक्षात राहिल. विद्यार्थ्यांना लागेल ती मदत आणि मार्गदर्शन प्राचार्य, शिक्षक आणि पदाधिकारी करीत असतातच. परंतु अश्या काही कार्यक्रमांमधून एकदिलाने काम करणारे गुणी कलाकार पुढे येत राहिले तर विद्यार्थ्यांची संमेलने कशी असावीत याचा वस्तुपाठच स. प. महाविद्यालयाचे विद्यार्थी घालून देतील अशी खात्री आहे.

☆☆☆

शास्त्र मंडळ

विज्ञान रंजन स्पर्धा - आपल्या विद्यालयाशी संबंधित सर्वांसाठी ही स्पर्धा ठेवण्यात आली होती. मागील वर्षीपेक्षा यावर्षी उत्तम प्रतिसाद मिळाला. त्यामधील विजेते विद्यार्थी पुढीलप्रमाणे :

प्रथम - आदित्य उत्तरवार अकरावी शास्त्र

द्वितीय - गौरी गाडगीळ अकरावी शास्त्र

तृतीय - देवदत्त मराठे अकरावी शास्त्र

सायन्स क्विझ - केवळ विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या वर्गावर संघामध्ये गतवर्षीप्रमाणेच ही स्पर्धा घेण्यात आली. याचा निकाल पुढीलप्रमाणे :

प्रथम - केतन दंडारे, प्रशांत सूत्रगंध, मंदार उदास, रविंद्र दशपुत्रे अकरावी शास्त्र

द्वितीय - अमित केतकर, क्षितीजा चंद्रचूड, स्वाती गोखले, महेश गोडबोले प्र. व. शास्त्र

या वर्षात खालील व्याख्यात्यांनी व्याख्याने दिली.

१. डॉ. द. वि. सहस्रबुद्धे - Computer applications in the entertainment industry.

२. राजेंद्रसिंह आशिष कोठारी, कुसुम कर्णिक, महेशभाई, मंजुनाथ कुमार - जंगल बचाव कशासाठी.

राष्ट्रीय विज्ञान दिवस - २८ फेब्रुवारी हा दिवस, सी.

व्ही. रामन यांच्या जन्मदिनानिमित्त 'राष्ट्रीय विज्ञान दिवस' म्हणून साजरा करण्यात येतो. आपल्या महाविद्यालयामध्येही मोठ्या उत्साहाने 'विज्ञान दिवस' साजरा करण्यात आला.

महाविद्यालयातील विविध विभागांतर्फे वैज्ञानिक विषयांबद्दल प्रतिकृती, प्रयोग, प्रेक्षकांना समजावून दाखवले जात होते. जीवशास्त्र, इलेक्टॉनिक्स, विज्ञान-रसायन, भूगोल, मानसशास्त्र, संगणक इ. विभागांकडून ही प्रदर्शने आयोजित करण्यात आली होती. या वेळच्या विशेष म्हणजे प्रदर्शनात ठेवण्यासाठी, संगणक विभागातील ७ विद्यार्थ्यांनी स्वतःचे संगणकसेट आणले होते. या प्रदर्शनांना महाविद्यालयातील कला, वाणिज्य, शाखे कडील विद्यार्थी, प्राध्यापकांनी तसेच सभोवतालच्या शालेय विद्यार्थ्यांनीही मोठ्या संख्येने भेटी दिल्या. आयुकाचे अध्यक्ष, सुप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ डॉ. जयंत नारळीकर यांचे 'खगोलशास्त्रापुढील प्राचीन व आधुनिक आव्हाने' या विषयावर सदीप व्याख्यान झाले. व. त्यांच्या हस्ते 'शास्त्रीय प्रश्न-मंजुषा' व 'विज्ञान रंजन' स्पर्धेतील विजेत्यांना पारितोषिके देण्यात आली. प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी होते. प्रा. डॉ. गिजरे यांनी पाहुण्यांची ओळख करून दिली. तर शास्त्रमंडळाचे प्रमुख डॉ. अवचट यांनी आभारप्रदर्शन केले.

☆☆☆

अभिरुप न्यायालय

डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे यांच्या निधीतून हा कार्यक्रम केला जातो. दि. १५ फेब्रु. ९५ रोजी वादसभेने अभिरुप न्यायालय सादर केले. तस्लिमा नसरीन. ह्यांच्या कादंबरीवर सरकार व धर्म यांचा अवमान केल्याचा आरोप' असा विषय मांडला. कु. मनिषा पिंगळे हिने 'तास्लिमा नसरीनची भूमिका तर सरकारी वकील म्हणून प्रफुल्ल केतकर यांनी उत्तम भूमिका केल्या. योगेश देसाई, वर्षा अष्टेकर, श्रुती डिंबळे, रघुनाथ काळे, मंगेश कोळपकर, सलील वैद्य, शैलेंद्र खरात, अभय मोरे ह्यांनी इतर भूमिका

उत्कृष्टरीत्या सादर केल्या. अॅडव्होकेट सौ. शुभदा पेंडणेकर ह्यांनी न्यायाधीश म्हणून काम पाहिले.

उत्कृष्ट भाषणांची पारितोषिके कु. मनिषा पिंगळे, श्रुती डिंबळे, प्रफुल्ल केतकर, रघुनाथ काळे ह्यांनी पटकाविली. प्रा. प्रकाश सोमण आणि प्रा. वैजयंती बेलसरे ह्यांनी परीक्षक म्हणून काम पाहिले. प्रा. डॉ. ह. श्री. साने ह्यांच्या हस्ते पारितोषिक वितरण झाले.

☆☆☆

“राष्ट्रीय सेवा योजना”

जगदीश रणदिवे
एम्. ए. (भूगोल)

‘राष्ट्रीय सेवा योजने’च्या निर्मितीची कल्पना भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित नेहरू यांनी मांडली. आणि चौथ्या पंचवार्षिक योजनेत तिचा विचार करण्यात आला. महाविद्यालयातील तरुण व समाज यांची सांगड घालणे या विचाराबरोबरच शहरी जीवन व खेड्यातील जीवन यांचा समन्वय साधणे ही कल्पना यामागे आहे.

भारतातील सुमारे ८०% लोक खेड्यात राहतात. म्हणूनच महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मनात त्यांच्याविषयी आत्मीयता निर्माण झाली पाहिजे. आणि हे काम सेवा योजनेमार्फत राबविण्यात येते. महाविद्यालयाच्या वतीने खेडे दत्तक घेतले पाहिजे, म्हणजे देशाच्या प्रगतीसाठी काय करावे लागेल, याची पूर्ण जाणीव विद्यार्थ्यांना होईल. खेड्याचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी गावातील रस्ते दुरुस्त करणे, शाळेतील मुलांना खेळण्यासाठी मैदान तयार करणे, सांडपाण्याची व्यवस्था करणे, अस्पृश्यता निवारणासाठी प्रयत्न करणे इ. कामे करणे आवश्यक आहे. कारण खेड्यात अजूनही परंपरांना चिकटून बसलेला समाज आहे. त्यांना नवी दृष्टी देऊन ‘एक गाव एक पाणवठा’ ही कल्पना मनावर ठसवली पाहिजे.

स्वच्छतेचे महत्त्व केवळ भाषणबाजीने पटवून देता येणार नाही, तर त्यासाठी विद्यार्थ्यांनी स्वतः शारीरिक कष्ट करून त्या वातावरणात समरस झाले पाहिजे. गावातील उणीवा शोधून काढून, त्या दूर करण्यासाठी वेळोवेळी पाहणी करणे आवश्यक आहे. लहान मुलांना ट्रिपल, पोलिओ, बी. सी. जी., देवी यांसारखी प्रत्येक प्रकारची रोगप्रतिबंधक लस टोचली पाहिजे. त्यांना शक्तिवर्षक औषधे पुरवली पाहिजेत. शहरातील वैद्यकीय अधिकारी खेड्यांपर्यंत पोचवून त्यांच्या ज्ञानाचा फायदा त्या जनतेला करून दिला पाहिजे.

या योजनेसाठी सरकारचा काही पैसा खर्च होतो. काही लोकांना हा खर्च अनावश्यक वाटतो. पण हा गैरसमज आहे. शारीरिक कष्टांची महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये आवड निर्माण करणे, ग्रामीण जीवनापासून दूर जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांना पुन्हा त्या जीवनाशी समरस करणे, ग्रामीण जीवनाविषयी सद्भावना निर्माण

करणे, या उद्दिष्टांसाठी खर्च होणारा पैसा अनाटायी खर्च होतो असे म्हणता येणार नाही. या योजनेअंतर्गत काम करणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी किती काम केले, यापेक्षा किती आत्मीयतेने व एकरूप होऊन काम केले हे पाहणे अधिक महत्त्वाचे आहे.

शेतकऱ्यांच्या शेतीविषयक अडचणी सोडविणे, शेतीच्या उत्पन्नाचे महत्त्व पटवून देणे, पिकावर पडणारे रोग, व त्यांवरील प्रतिबंधक उपाय या बाबतीत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन केले पाहिजे. मिजमाशीपासून पिकांची कशी हानी होते, त्याची प्रात्यक्षिके दत्तक खेड्यात दाखविली पाहिजेत. विद्यार्थ्यांनी खेड्यातील जनतेला देशातील राजकीय स्थितीची माहिती द्यावी, पण स्वतः राजकारणात पडू नये. सुदैवाने सरकारी धोरण खेड्यात उद्योगधंदे वाढविण्यासाठी अनुकूल असल्यामुळे भारतीय खेड्यांचा विकास होऊ शकेल व शहराकडे लागलेली लोकांची भाव पर्यायाने कमी होईल. विद्यार्थ्यांनी राष्ट्रीय खेळाविषयी खेड्यात आत्मीयता निर्माण करून दिली पाहिजे.

राष्ट्रीय सेवा योजनेप्रमाणेच भारतात ज्या नामवंत संस्था कार्य करीत आहेत, त्यांचेही याबाबतीत सहकार्य घेतले पाहिजे. त्यांपैकी महत्त्वाच्या तीन संस्था अशा :

- (1) Indian Institute of Technology, Kharakpur.
- (2) Tata Institute of Social Sciences, Bombay.
- (3) Delhi School of Social Work, Delhi.

याशिवाय प्रत्येक विद्यापीठात एन्. एस्. एस्. चा स्वतंत्र विभाग उघडण्यात आला आहे. नऊ-दहा महाविद्यालयांच्या एन्. एस्. एस्. युनिट्सचा मिळून समन्वय विभाग निर्माण केला पाहिजे व त्यांच्या सहकार्याने काम केले पाहिजे. म्हणून हा एन्. एस्. एस्. उपक्रम आहे. आज देशातील ७५% महाविद्यालयातील विद्यार्थी या योजनेद्वारे कार्य करीत आहेत. एन्. एस्. एस्. ची प्रगती याच वेगाने व्हावी, ही प्रत्येक विद्यार्थ्यांची तळमळ असली पाहिजे.

A Statistical Song

Thirty-four have taken Statistics for the third year.
Have we made a mistake, we thirty-four fear !
The reasons now will you know very soon,
And it might be for you a great boon.

The first subject to study is 'The Distribution Theory',
Which for us indeed is a real worry.
Negative Binomial, functions improperly, integrable,
Are really all quite unbearable !

The next to follow is 'Statistical Inference',
Which also is not all our preference.
Efficient, Sufficient and Consistent estimators,
Are just next to worst traitors !

Now it's the turn of 'Sampling and Sample Survey',
Which often from heads is very far away.
Finding estimate and estimate of the estimate,
Is just the start and not the ultimate !

The next harassment is 'Design of Experiments',
The name itself chills down our spines sends.
You might think, every design is a flowery garden.
In fact, it is 'A Newly Oriented Vast Amount' of burden !

The last but one is 'The Operational Research'.
Primal, dual, BigM, Simplex are simply too much.
From origin to the market, it transports the goods,
while we transport our thoughts from 'the sleep', to 'the foods' !

The last but least the best is 'BASIC programming',
It needs nothing but executable head-cramming.
If we LET ourselves GOTO 420, friend,
Surely, but basically we will come to an END !

This is what we felt at the beginning of the year,
But now thankfully our minds bear no fear.
For, all our teachers have made us strong enough,
And this is the truth and surely no bluff.

To teach us endless efforts they took,
which are more valuable than any book.
So, now we feel our decision is right,
For statistics has made our future appear bright.

Aparna Kulkarni
T. Y. B.Sc (Statistics)
☆☆☆

Stock Bargain '95

Stock Bargain '95, an innovative programme, on the functioning of Stock Exchange was held in S. P. College, on 25th Feb. 95, by students of T. Y. B.Com.

The programme was inaugurated by the Vice-Principal, Mr. Modak and was attended by professors of the commerce faculty.

There was an assembly of over 175 enthusiastic participants and a large number of volunteers. The participants played the role of brokers in the Stock Exchange. Initially they seemed to be a little confused about the proceedings but as the minutes ticked away, the Pune Stock Exchange seemed to have changed its address. Market prices of shares of various companies soared so high that probably directors of those companies, had they heard about this, would have become euphoric.

By the end of the programme, most of the participants were calculating their credit positions to make sure they held a consolidated position and would turn winners.

It was mainly organised by Ajit Kulkarni, Abhijit Chirputkar and Kedar Khole with the help of and kind co-operation by Prof. Alurkar, as also the open hearted support given by the volunteers.

Prior to 'Stock Bargain'95' a lecture on the functioning of Stock Exchange by Mr. Kadalaskar, Executive Director, PSE, had been arranged on the 24th, for the participants, to get them acquainted with the working of the Stock Exchange.

☆☆☆

उत्तुंग हिमालयाचा कडा कोसळला

प्रा. अ. मु. देवकुळे

प्रा. डॉ. प्र. र. करमरकर यांचे दि. २२-३-९५ रोजी सकाळी साडेसातच्या सुमारास आकस्मिक निधन झाले. त्यांच्या निधनाचा धक्का प्रचंड आहे. कालाय तस्मै नमः ।

प्रा. करमरकर सर यांना क्रिकेट खेळताना मी प्रथम १९५८-५९ साली पीवायसी वर पाहिले. नंतर १९६१ साली ते माझे एस. वाय. बी. एस्सी. ला भूगोलाचे प्राध्यापक होते. ते आम्हाला त्यावेळी प्राकृतिक भू-विज्ञान व आशिया हे दोन पेपर्स व प्रात्यक्षिक शिकवत असत. डॉ. कै. वाघ, प्रा. कै. दा. रा. गोळे व प्रा. कै. प्र. र. करमरकर हे त्यावेळचे तिन्ही गुरुवर्य आज नाहीत ह्याची फार खंत वाटते.

१९६१ सालापासून त्यांची जी मैत्री झाली होती ती मैत्री १७-३-९५ पर्यंत अव्याहतपणे टिकून राहिली होती.

कारण त्यांचे निखळ, निरागस पण हिमालयासारखे उत्तुंग व्यक्तिमत्व. त्यांचा जन्म १९३५ साली आमच्याच महाविद्यालयाच्या आवारात झाला. त्यांचे वडील डॉ. आर. डी. करमरकर हे आमच्या महाविद्यालयाचे उणीपुरी बारा वर्षे प्राचार्य होते. त्या काळात पी. आर. के. महाविद्यालयाच्या आवारात बागडले, मोठे झाले. १९६१ साली एम. ए. भूगोल ही पदवी मिळाल्यावर ते स. प. महाविद्यालयात प्राध्यापक झाले आणि १९८४ सालापर्यंत जवळजवळ २४ वर्षे त्यांनी अखंड ज्ञानदान केले. भूगोल हा विषय आपल्या देशात फारच उपेक्षित आहे याची त्यांना खंत होती म्हणून त्यांनी तो लोकप्रिय व्हावा म्हणून स. प. महाविद्यालयात शास्त्र शाखेकडे विशेष स्तरावर कसा होईल यासाठी डॉ. वाघांच्या मार्गदर्शनाखाली खूप प्रयत्न केले. दोघांनीही भूगोलाची बहुमोल सेवा केली.

डॉ. करमरकर अत्यंत रागीट पण तितकेच प्रेमळ होते. १९६१ साली आम्हाला ते प्रॅक्टिकल शिकवत असत. काही वेळा आकृत्या चुकल्या की रागवत असत. “परत काढून आण” असे सांगत असत. अर्ध्या एक तासानंतर त्यांचा राग शांत झाल्यानंतर आम्ही तीच आकृती परत नेऊन दाखवित असू, ते म्हणत ‘बघ, आता किती छान काढलीस’ असे म्हणून सही देत असत. (हे रहस्य मी त्यांना १९६६ साली प्राध्यापक झाल्यानंतर सांगितले.)

१९६६ साली मी भूगोल विषय घेऊन एम. एस्सी. झालो. स. प. महाविद्यालयात अर्ज केला होता. मुलाखतीच्या आधी सहज भेटून जावे, असा अर्ज केला आहे असे डॉ. वाघ व डॉ. करमरकर यांना सांगावे म्हणून त्यांना भेटण्यासाठी विभागात गेलो. डॉ. वाघ तिथे नव्हतेच, डॉ. करमरकर तिथे होते. मी खोलीत गेल्याबरोबर ते म्हणाले, “या ! ए. एम. देवकुळे, बसा” आश्चर्यचकित होण्याची माझी वेळ, ते हसून म्हणाले, “सर्व विद्यार्थ्यांची आज्ञाक्षरे लक्षात ठेवणे हा माझा छंद !” १९६६ सालापासून १९९४ सालापर्यंत त्यांच्याबरोबर भूगोल अक्षरशः जगलो. त्यांना सिझलर फार आवडायची, खरोखर ते सिझलर सारखे कायम ताजेतवाने, गरम असायचे.

त्यांच्याबरोबर भौगोलिक सहलीला जाणे हा तर एक आनंदाचा विषय. भूगोलाबरोबरच गाणी, गप्पा, मस्करी यांना ऊत यायचा. ते मुलांच्यात मुलांच्या वरतांण करायचे. भेंड्या खेळताना इतकी जुनी गाणी ते म्हणायचे की मला वाटते ते भेंड्या कधीच हरले नाहीत.

त्यांच्याबरोबर क्रिकेट, टेनिसचे सामने पहायचे म्हणजे पर्वणीच. १९६६ ते १९७२ या काळात मी त्यांच्याबरोबर इतके क्रिकेटचे सामने हिराबागेवर (नेहरू स्टेडियम-वर) (फुकट) पाहिले की त्याची गणतीच नाही. त्यांनी अगदी पतौडीच्या नबाबापासून ते सचीन तेंडूलकर पर्यंत अनेक खेळाडूंची माझी ओळख करून दिली. त्यांच्याबरोबर

रोबर अनेक इंग्रजी, हिंदी सिनेमे पाहिले. ‘ज्वेल थीफ’ हा त्यांचा आवडता चित्रपट. तो त्यांनी सात वेळा पाहिला. त्यापैकी चारवेळा मी त्यांच्याबरोबर होतो !

भूगोल विभागाची व भूगोल विभागातील प्राध्यापकांची प्रगती व्हावी म्हणून डॉ. वाघ व डॉ. करमरकरांनी अनेक परिश्रम घेतले. चार प्राध्यापकांचा विभाग हा त्यांनी एवढा मोठा केला की आज आमच्या विभागात १८ प्राध्यापक आहेत. महाराष्ट्रातील एक सर्वात मोठा भूगोलाचा विभाग म्हणून त्याचा नावलौकिक आहे. आमच्या विभागातील प्राध्यापकांना संशोधनाची वैयक्तिक व सामुदायिक आवड निर्माण व्हावी म्हणून डॉ. वाघ व डॉ. करमरकर यांनी अथक परिश्रम घेतले. आम्ही अनेक संशोधन प्रकल्प पूर्ण केले. भारतामधील अनेक शहरांमध्य चर्चासत्रांमध्ये भाग घेण्याची त्यांनी आम्हाला संधी दिली.

आज आम्हाला जो काही थोडाफार भूगोल समजतो त्यामागे ज्या काही पाच-सहा व्यक्ती आहेत त्यात डॉ. करमरकर, डॉ. वाघ व डॉ. गोळे या दत्तात्रयांचा वाटा फार मोठा आहे.

त्यांचे खाजगीतले नाव ‘बाळासाहेब’ होते. खरोखर ते साठव्या वर्षापर्यंत एखाद्या ‘बाळासारखेच’ हसत खेळत निरागसपणे वावरले, भले त्यांच्यावर लोक कितीही रागवले असतील, चिडले असतील पण त्यांनी सर्वांना माफ केले. सर्वांवर प्रेम केले.

त्यांच्या निधनाने त्यांच्या पत्नी श्रीमती शीला करमरकर व त्यांचे सुपुत्र राजशेखर यांच्यावर जे हिमालयासारखे संकट कोसळले आहे त्या दुःखात आम्ही सर्वजण सहभागी आहोत.

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता (१)

(१९९४-९५)

वरिष्ठ महाविद्यालय		कनिष्ठ महाविद्यालय शाखा	
विद्यार्थी संख्या	शाखा	विद्यार्थी	संख्या
शास्त्र	८५३	शास्त्र	१४५१
साहित्य	१२०२	साहित्य	५३५
वाणिज्य	१५२६	वाणिज्य	९८३
बी. सी. एस्.	१७४		
एम्. ए.	२३१		
एम्. कॉम.	१२१		
एम्. एस्सी	१२८		
एकूण	४२२५	एकूण	२९६९

शाखावर परीक्षा निकाल मार्च १९९४

वरिष्ठ महाविद्यालय		कनिष्ठ महाविद्यालय	
शाखा	टक्केवारी	शाखा	टक्केवारी
शास्त्र	६४	१२वीं शास्त्र	९०.३४
साहित्य	८५.२७	१२वीं साहित्य	८९.५५
वाणिज्य	८०.०८	१२वीं वाणिज्य	९६.८९
बी. सी. एस्.	४५.४५		
एम्. ए.	५०%		
एम्. कॉम.	३०.३५%		
एम्. एस्सी.	६८.८५%		

(डिसें. ९४ अखेर)

सेवक संख्या	शिक्षक	लेखनिक	शिपाई
वरिष्ठ महाविद्यालय	१४८	३६	९१
कनिष्ठ महाविद्यालय	९३	-	-

नवीन नेमणुका

वरिष्ठ महाविद्यालय	
१) अभया टोळ	रसायनशास्त्र
२) शोभा दगडे	रसायन शास्त्र
३) अविनाश कांबळे	वनस्पतीशास्त्र
४) राधा भाटे	वनस्पतीशास्त्र
५) रसिका दाते	वाणिज्य
६) डॉ. नीला गुलाटी	रसायन शास्त्र
७) संतोष कालीया	हिन्दी
८) मीरा जहागिरदार	वाणिज्य

१) संध्या वर्तक	अर्थशास्त्र
१०) अमिता फडके	मानसशास्त्र
११) तुलसी जयकुमार	अर्थशास्त्र
१२) रंजन ओझरकर	वाणिज्य
१३) अजहर खान	अर्थशास्त्र
१४) गर्जे सु. ना.	गणित
१५) पाटील र. ध.	प्राणीशास्त्र
१६) शुभांगी भातब्रेकर	रूजु व्हायच्या आहेत.

कनिष्ठ महाविद्यालय

१) केतकी मोडक	मराठी	रजेच्या मुदतीत
२) देवानंद बागूल	गणित	रजेच्या मुदतीत
३) मनीषा शाळीग्राम	वाणिज्य	रजेच्या मुदतीत
४) अविनाश जाधव	गणित	
५) दिनेश सूर्यवंशी	वास्तवशास्त्र	
६) शुभांगी फुलंबरेकर	वनस्पतीशास्त्र	
७) अनिल कुडीया	हिन्दी	
८) चारुशीला वेचलेकर	मार्केटिंग व सेल्समनशिप	
९) सुजाता सोमण	हिन्दी	बदली (कन्याशाळेतून)
१०) लक्ष्मण जरे	वाणिज्य	बदली (कैलास विद्यामंदिर मधून)
११) लता पिसाळ	रसायनशास्त्र	बदली (नू.म.वि.मधून)

नवीन नियुक्त्या (पदाधिकारी)

प्रा. डॉ. ह. श्री साने यांची १४-५-९४ पासून प्राचार्यपदी नियुक्ती.

प्रा. चं. रा. अरगडे यांची २१-९-९४ पासून साहित्य शाखेच्या उपप्राचार्यपदी नियुक्ती.

प्रा. डॉ. आशा कोलते यांची २९-९-९४ पासून विद्यार्थिनी वसतिगृहप्रमुख पदी नियुक्ती.

निवृत्त सेवक

वरिष्ठ महाविद्यालय
१) प्राचार्य मा. शं. सोमण
दि. ३१-१-९५ रोजी पूर्ण सेवेनंतर
२) प्रा. प्रताप शिरोळे (राज्यशास्त्र)

श्री. बाळ ज. पंडित यांनी शिक्षण प्रसारक मंडळीच्या उपाध्यक्षपदी नियुक्ती झाली आहे.
त्यांचे अभिनंदन करताना प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने.

राष्ट्रीय सेवा योजने अंतर्गत श्रीमती मेधा पाटकर यांचे व्याख्यान आजोजित केले होते.

पौढ शिक्षण

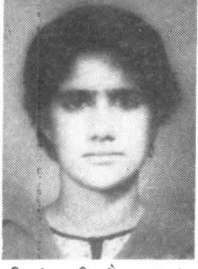
“सरपणासाठी तोडलेल्या ओंडक्याला
एकदा पालवी फुटली
त्यालाच कळेना ही
जगायची जिद्द कुटली?”

राहूल शेलार
तृतीय वर्ष (वाणिज्य)

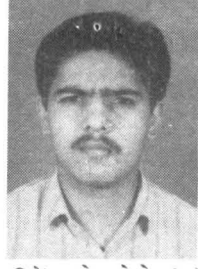
— अभिनंदन —

जर्मन ॲकडेमिक एक्स्नेंज सर्किस तर्फे १९९४-९५च्या निबंध स्पर्धेत कु. अपर्णा क्षीरसागर (तृ. व. साहित्य) या विद्यार्थिनीस प्रथम पारितोषिक मिळाले. तसेच फ्रायबुर्ग विद्यापीठात जर्मन भाषेच्या पुढील अभ्यासक्रमासाठी १ महिन्याची शिष्यवृत्ती मिळाली आहे.

उच्च माध्यमिक परीक्षा १९९४ विशेष गुणवत्ता प्राप्त विद्यार्थी (शास्त्र शाखा)

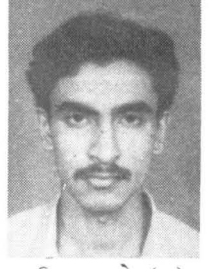
गीतांजली वैद्य (५)

विरेंद्र गोडबोले (७)

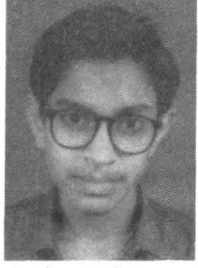
प्राची सुखटणकर (८)

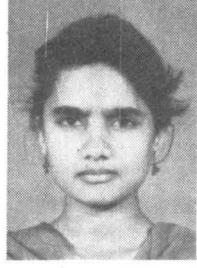
अमित काळे (९)

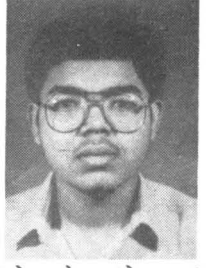
भाग्यश्री देशपांडे (१२)

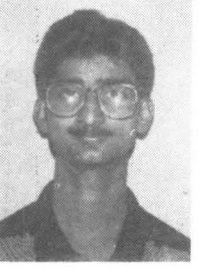
अभिजीत पाटील (१३)

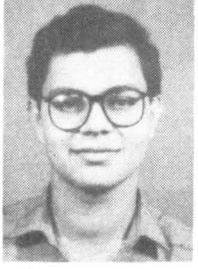
वृषाला दाबक (१५)

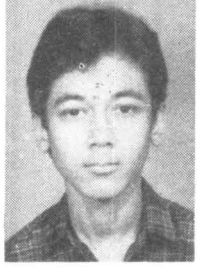
निलेश देशपांडे (१५)

सलील गाडगीळ (१)

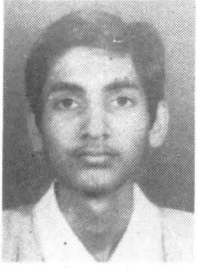
अमोल कुलकर्णी (७)

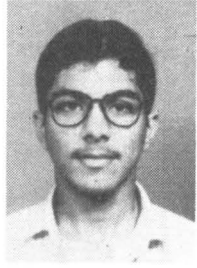
रविंद्र आगरवाल (१०)

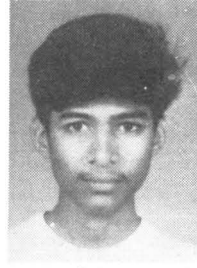
वंदना गुप्ता (११)

प्रसाद देशपांडे (१०)

मुकुल लांटकर (१३)

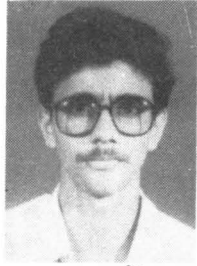

मधुर पुरोहित (१५)

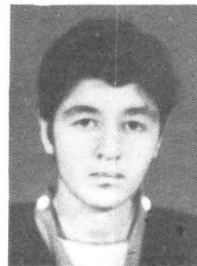
विषयावर प्रथम क्रमांक

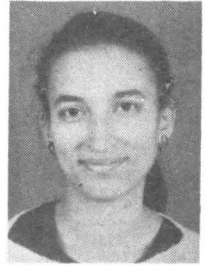
मिहीर मोदी
PCM ३००/३००

अमित गोरे
Maths. १००/१००

अर्चना मराठे
Maths. १००/१००

अनघा हरीप
Phy. १००/१००

उच्च माध्यमिक परीक्षा १९९४ विशेष गुणवत्ता प्राप्त विद्यार्थी

साहित्य
शाखा

यशश्री भागवत (३)

वैशाली कुलकर्णी (४)

निरुपमा नामजोशी (६)

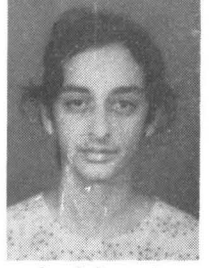
रश्मी मखीजा (७)

मुक्ता गरसोळे (८)

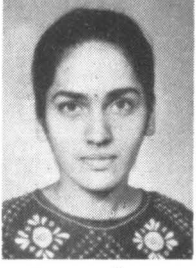

क्रांती प्रभुखानोलकर (मराठी प्रथम)

पूनम गोडबोले (जर्मन प्रथम)

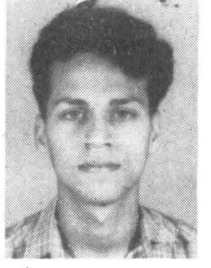
वाणिज्य
शाखा

प्रतिमा रास्ते (३)

युगंधरा पाटकर (४)

गौरव शुक्ल (७)

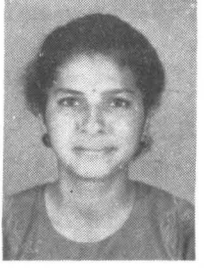
गीतांजली पंढरपुरे (१२)

केतन परांजपे (१२)

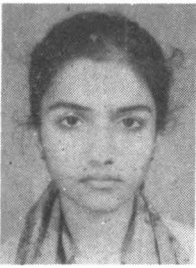

प्रिया कुलकर्णी (१४)

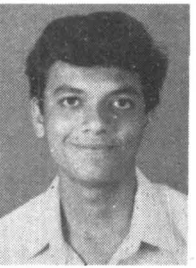

सोनाली लागू (१४)

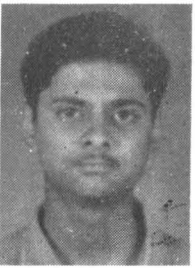
कलामंडळ - विविध स्पर्धामधील यशस्वी कलाकार

अमृता सुभाष

शैलेश देशमुख

समीर पुणतांबेकर

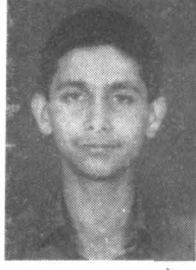

सूरश्री दातार

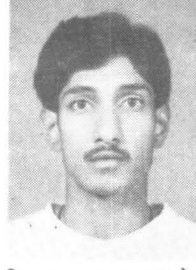
पुणे विद्यापीठ व राष्ट्रीय खेळाडू

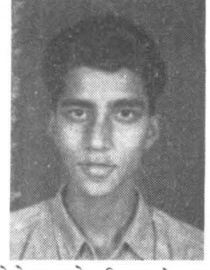
आशुतोष गायकैवारी (ICSR)

ओंकार वाकणकर (खो-खो)

अविनाश जाधव (क्रिकेट)

योगेश जोशी (क्रिकेट)

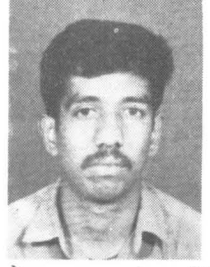
मंदार दळवी (क्रिकेट)

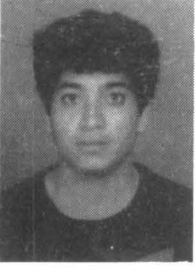
निर्तान फडतरे (क्रिकेट)

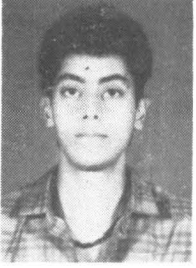
बाळकृष्ण चव्हाण (कबड्डी)

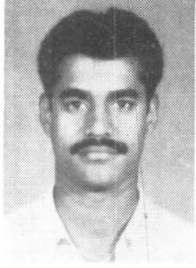
राकेश जाधव (कबड्डी)

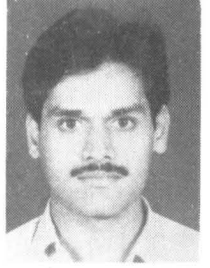
केदार मोषे (टेबल-टेनिस)

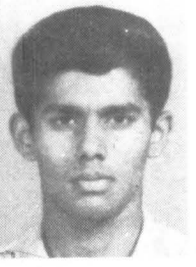
जगदीश ठाकूर (व्हॉलीबॉल)

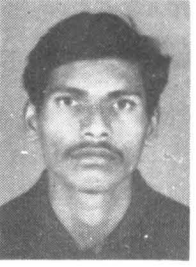
संजय गायकवाड (शरीर सौष्ठव)

सचिन चोपडा (वॉटरपोलो)

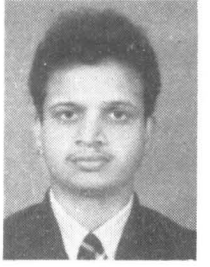
सोनल दीक्षित (वॉटरपोलो)

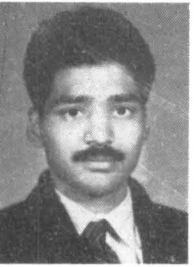
सतीशा जाधव (अॅथलेटिक्स)

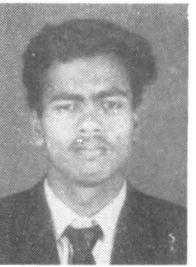
अदिक जाधव (अॅथलेटिक्स)

आशिष बुच्हाडे (मुष्टीयुद्ध)

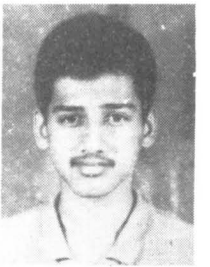
चारुदत्त कदम (मुष्टीयुद्ध)

प्रमोद पासलकर (अॅथलेटिक्स)

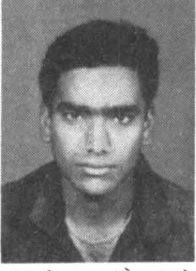

कृष्णा कानगुडे (बास्केटबॉल)

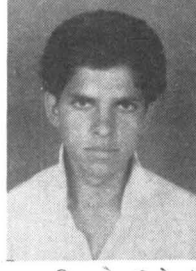

समीर कुलकर्णी (खो-खो)

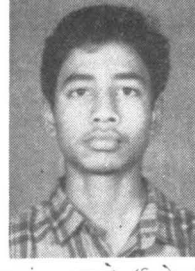
पुणे विद्यापीठ व राष्ट्रीय खेळाडू (कनिष्ठ)

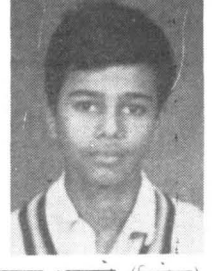
अभिजीत फगडे (क्रिकेट)

पराग चितळे (क्रिकेट)

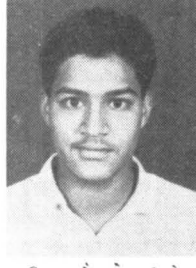
प्रशांत खराडे (क्रिकेट)

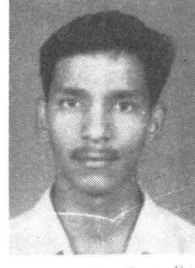
सागर भगुंडे (क्रिकेट)

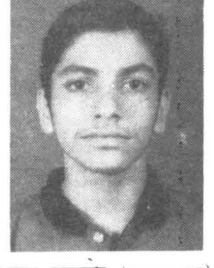
चिंतन दळवी (क्रिकेट)

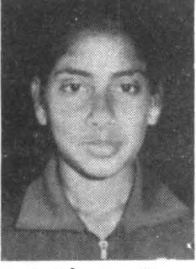
सत्यजित कैसरे (क्रिकेट)

प्रशांत पवार (कबड्डी)

अजय फडके (जलतरण)

अश्विनी बेंद्रे (जिम्नॅस्टिक्स)

मृण्मयी पटवधन (खो-खो)

प्रणिता कुलकर्णी (अॅथलेटिक्स)

पल्लवी निकम (अॅथलेटिक्स)

मिनल अहिरराव (अॅथलेटिक्स)

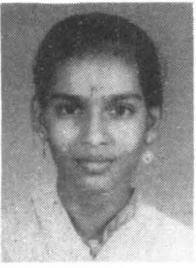
वैदेही बोपडीकर (जलतरण)

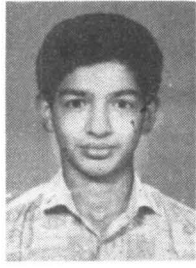
कल्याणी दिग्णे (जलतरण)

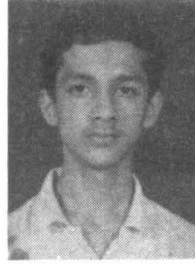
जलजा देशपांडे (बॉटरपोलो)

रेश्मा तिकोने (ज्युडो)

चिन्मय पाटणकर (मल्लखांब)

क्षितीज कुलकर्णी (सॉफ्टबॉल)

दीप्ती कुलकर्णी (अॅथलेटिक्स)

पुणे विद्यापीठ व राष्ट्रीय खेळाडू

अनुराधा उरसळ (I.C.S.R.)

दिपालां फडक (बडामटन)

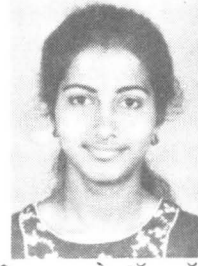
मोनिका महाजन (बॅडमिंटन)

जयश्री भोसले (टॅबलटॉल)

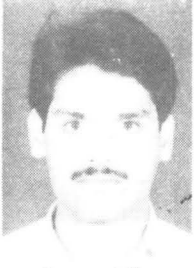
मेघना वाकणकर (टेनिस)

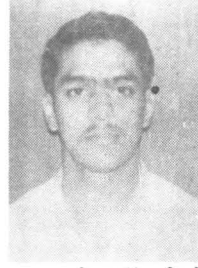
मयुरी मलकापुरे (टॅबलटॉल)

मनीषा नामजोशी (जलतरण)

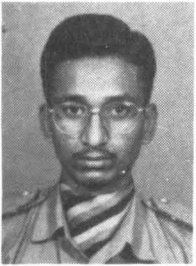

सचिन चोपडा (वॉटरपोला)

मंदार दामले (वॉटरपोलो)

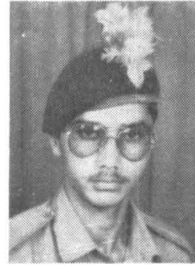
एन्. सी. सी. - आर्मी आणि नेव्ही मधील छात्र सैनिक

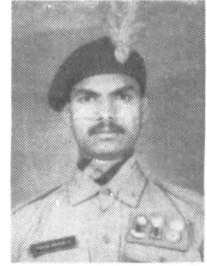
विनोद गद्रे

विक्रम कुल्हे

अनंत पासलकर

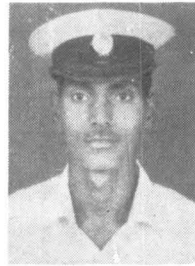
महेश शिंदे

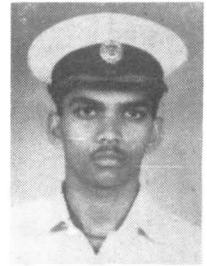
प्रकाश भांगले
सर्वोत्कृष्ट छात्र सैनिक

शशिकांत शाळीग्राम
(बेस्ट वोट पुलर)

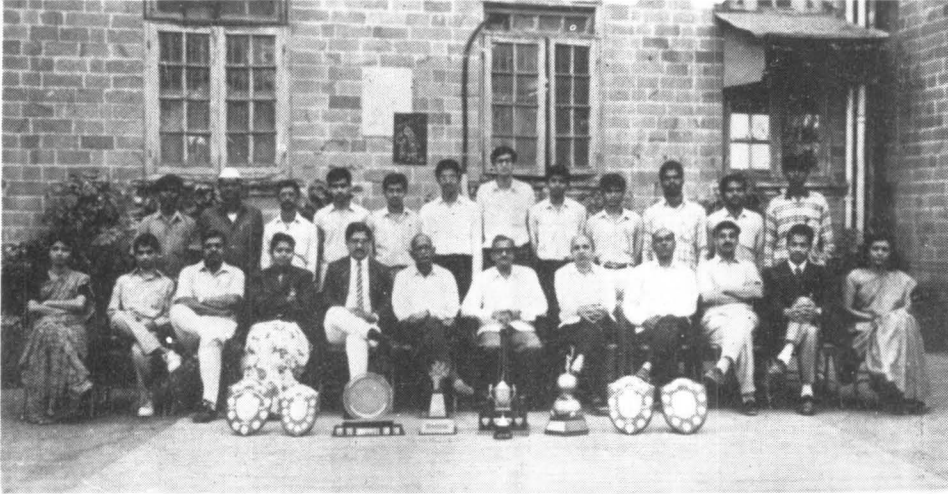
संजय कपिले
(रोईंग, कयाकिंग)

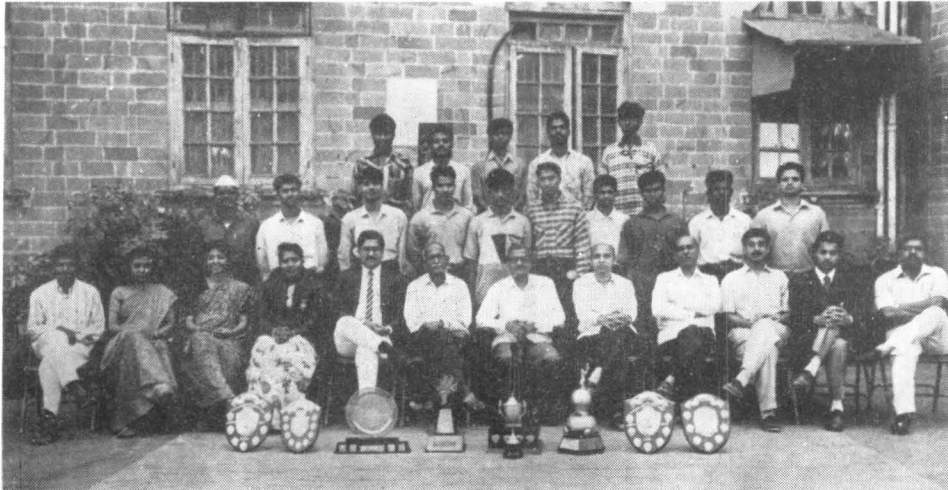
संदीप यादव
(रोईंग, कयाकिंग)

बॅडमिंटन (मुली) आंतरमहाविद्यालयीन स्पर्धेत अजिंक्य (वरिष्ठ महाविद्यालय)

खो-खो मुले (कनिष्ठ महाविद्यालय) राज्य पातळीवर अजिंक्य.

बॉक्सिंग मुले आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेत अजिंक्य (वरिष्ठ महाविद्यालय)

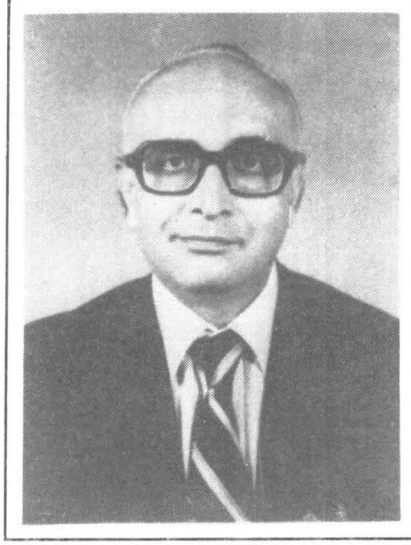
वर्ष १९९४-९५ जिमखाना कार्यकारिणी, प्रमुख पाहुण्यांसमवेत. प्रमुख पाहुणे : श्रीरंग इनामदार

कलामंडळ व वादसभा

राष्ट्रीय सेवा योजना

श्रद्धांजली

स. प. महाविद्यालयातील भूगोल विभागात सलग २४ वर्षे अध्यापन केलेले विद्यार्थीप्रिय प्राध्यापक डॉ. पी. आर. करमरकर यांचे दि. २२ मार्च १९९५ रोजी दुःखद निधन झाले. अनेक विषयात रस घेणारी एक हरहुन्नरी व्यक्ती म्हणून ते परिचित होते. शिक्षण प्रसारक मंडळींच्या आजीव सभासद मंडळाचे चिटणीस व शिक्षण प्रसारक मंडळींचे चिटणीस तसेच महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य आणि जिमखाना प्रमुख, राष्ट्रीय छात्रसेनेमध्ये मेजर इत्यादी महत्त्वाच्या पदावर त्यांनी उत्कृष्ट कार्य केले होते.

शिक्षण आणि संशोधन या दोन्हीत सारखाच रस घेणारे प्रा. करमरकर यांना १९९२ सालचा 'International Man of the Year' हा पुरस्कार देण्यात आला होता. भूगोल विषयातील अध्यापन आणि संशोधनाच्या संदर्भात त्यांनी परदेश प्रवासही केला होता.

एक सच्चा क्रिकेटप्रेमी, कॉमेन्टेटर आणि टेनिसपटू म्हणून खेळजगतामध्ये ज्ञात असलेले हे लोभस व्यक्तिमत्त्व अचानक लुप्त व्हावे ही घटना स. प. महाविद्यालयातील सर्वांनाच अतिव दुःखदायक वाटते.

स. प. महाविद्यालयाच्या वाणिज्य शाखेतील तृतीय वर्षात शिकत असलेला विद्यार्थी विजय वसंत गायकवाड याचे आकास्मिक निधन झाले.

- दि. २८-२-९५ रोजी
 ३) प्रा. माईन कुमी डी.
 दि. ३०-९-९४ रोजी
 ४) श्री. म. श्री. कदम (शिपाई)
 दि. ३०-५-९४ रोजी
 ५) श्री. अ. बा. कडे (शिपाई)
 दि. ३१-१०-९४ रोजी
 ६) श्रीमती हंसाबाई खवळे (सेविका)
 दि. ३१-१२-९४ रोजी

स्थानिक कार्यकारी समिती

खालील शिक्षक प्रतिनिधी सन १९९५ -२००० या कालावधीसाठी स्थानिक कार्यकारी समितीवर निवडून आले आहेत.

- १) प्रा. डॉ. मा. अ. पेंडसे
 २) प्रा. राघव अष्टेकर
 ३) प्रा. अ. का. मोरवाल
 त्याचप्रमाणे, श्री. नं. अ. कालेकर हे शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांचे प्रतिनिधी म्हणून बिनविरोध निवडून आले आहेत.

सर्वांचे हार्दिक अभिनंदन !

शाला समिती सभासद कनिष्ठ महाविद्यालय

- १) मा. श्री. भा. वा. राडकर (अध्यक्ष)
 २) मा. श्री. अ. वि. पाटील
 ३) मा. श्री. कृ. गो. लवळेकर
 ४) मा. प्रा. वा. म. दाते
 ५) मा. उप. प्रा. आ. गो. मोडक
 ६) मा. उप. प्रा. न. रा. शेते
 ७) मा. उप. प्रा. चं. रा. अरगडे
 ८) मा. प्रा. उ. नी. किवळकर
 ९) मा. प्रा. र. पां. गायकवाड
 १०) मा. प्रा. मंजुषा दाते
 ११) मा. श्री. आ. गो. क्षीरसागर
 १२) मा. प्रा. डॉ. ह. श्री. साने (निमंत्रक)

ग्रंथालय

कनिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना क्रमिक पुस्तक संच भेट देण्यात आले.

इ. ११ वी - ८२, इ. १२ वी - ४१.
 ग्रंथ संख्या (मार्च १९९४ अखेर) वरिष्ठ कनिष्ठ
 महाविद्यालय महाविद्यालय
 १,२०,२५०, ७१३१
 नियतकालिके ९७ ३

वसतीगृह (विद्यार्थिनी)

सन १९९४-९५ या शैक्षणिक वर्षात १५३ विद्यार्थिनींची वसतीगृहात सोय करण्यात आली. तसेच सुट्टीच्या काळात १५१ विद्यार्थिनींनी तात्पुरता प्रवेश घेतला.

वसतीगृहात या वर्षी खालील कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले.

- १) श्रीमती सुशिलाबाई पाडगांवकर स्मृतिदिन.
 २) भोंडला, गोपाळकाला, कोजागिरी पौर्णिमा इ.

कार्यक्रम विविधगुण दर्शनाने साजरे करण्यात आले. सर्व विद्यार्थिनींची वैद्यकीय तपासणी.

विद्यार्थिनींच्या मनोरंजनासाठी खेळ साहित्य उपलब्ध करून देण्यात आले. तसेच काही मासिके, पाक्षिके व साप्ताहिके सुरू करण्यात आली. वसतीगृहासाठी वाचनालय सुरू करण्याचा मानस आहे.

तृतीय वर्षातील विद्यार्थिनींसाठी निरोप समारंभ आयोजित केला आहे. त्यानिमित्ताने 'स्मृतिगंध' या हस्तलिखिताचे प्रकाशन-हस्ते-मा. अनुराधा मराठे.

विभागप्रमुखांची यादी - १४-१५

प्राचार्य	प्रा. डॉ. ह. श्री. साने
उपप्राचार्य	प्रा. आ. गो. मोडक
उपप्राचार्य	प्रा. डॉ. न. रा. शेते
उपप्राचार्य	प्रा. चं. रा. अरगडे
कनिष्ठ महा. प्रमुख	प्रा. उ. नि. किवळकर
कनिष्ठ महा. उपप्रमुख	प्रा. रणजित गायकवाड
पर्यवेक्षक	प्रा. चं. मा. जोशी
कुलसचिव	श्री. आ. गो. क्षीरसागर
कार्यालय अधीक्षक	श्री. पां. वा. केळकर
ग्रंथापाल	प्रा. रेवती नरगुंदे
इंग्रजी	प्रा. चं. रा. अरगडे
मराठी	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर बर्वे
हिंदी	प्रा. डॉ. ह. श्री. साने
संस्कृत प्राकृत	प्रा. डॉ. कांचन मांडे
जर्मन	प्रा. दिलीप राजगुरू
अर्थशास्त्र	प्रा. डॉ. श. शं. जोशी
राज्यशास्त्र	प्रा. डॉ. विजय देव
इतिहास	प्रा. रवींद्र लोणकर
तत्त्वज्ञान	प्रा. विजय कारेकर
मानसशास्त्र	प्रा. डॉ. माधवी सिन्हा रॉय
शिक्षणशास्त्र	प्रा. गौरी भागवत

समाजशास्त्र	प्रा. डॉ. उत्तरा शास्त्री	कलामंडळ	प्रा. गौरी भागवत
भूगोल	प्रा. अ. मु. देवकुळे	शास्त्रमंडळ	प्रा. राजश्री कशाळकर
गणित	प्रा. एस. जी. उडपीकर	परशुरामीय	प्रा. एम. एम. अवचट
संख्याशास्त्र	प्रा. म. कृ. केळकर	वादसभा	प्रा. शोभा पवार
वास्तवशास्त्र	प्रा. श्या. म. आफळे	कॉमनरूम चिटणीस	प्रा. विनय र. र.
प्राणीशास्त्र	प्रा. पु. श्री. घैसास	बागकाम	प्रा. विजय कारेकर
संगणकशास्त्र	प्रा. पी. पी. भोसले	परीक्षा विभाग	प्रा. डॉ. चं. शं. बर्वे
इलेक्ट्रॉनिक्स	प्रा. धनंजय मेहेदळे	राष्ट्रीय सेवा योजना	प्रा. डॉ. आशा कोलते
बॅंकिंग	प्रा. आ. गो. मोडक	राष्ट्रीय छात्रसेना	प्रा. डॉ. माधव पेंडसे
वाणिज्य	प्रा. डॉ. सु. श्री. अलूरकर	जिमखाना	प्रा. चं. मा. जोशी
व्यवसाय प्रशासन	प्रा. सु. ग. मावळणकर	ग्रंथालय	प्रा. पु. श्री. घैसास
अकाउंटन्सी आणि	प्रा. अ. म. जोशी	विद्यार्थी वसतिगृह	प्रा. डॉ. छाया आबनावे
कॉस्टिंग	प्रा. सु. ग. कुलकर्णी	विद्यार्थिनी वसतिगृह	प्रा. य. मा. तांबे,
व्यापारी व	प्रा. चं. मा. जोशी		प्रा. पी. आर. मोहिते
औद्यो. कायदा	प्रा. नीलकंठ गुरव		प्रा. एस. आर. शेंडे
व्यावसायिक अभ्यासक्रम	प्रा. चं. रा. अरगडे		प्रा. अ. का. मोरवाल,
(कनिष्ठ महाविद्यालय)	प्रा. उ. नि. किवळकर		प्रा. खंडागळे
शारीरिक शिक्षण विभाग	प्रा. दिलीप शेट		प्रा. दिलीप शेट
वेळापत्रक समिती	प्रा. डॉ. शि. रा. गोगावले		प्रा. चं. रा. अरगडे
दूक श्रवण केंद्र	प्रा. अर्चना आंबेकर		प्रा. अ. मु. देवकुळे
			प्रा. डॉ. आशा कोलते

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता (२)

विभागांतर्फे करण्यात आलेले विविध कार्यक्रम

वक्ते	व्याख्याने	संयोजक विभाग	डाॅ. व. म. शिरसीकर	आधुनिक महाराष्ट्राचे
श्री. कृ. ग. लवळेकर	विषय	हिंदी	श्री. सय्यदभाई	राजकारण
श्री. फगरे	प्रेमचंद तुलसी	हिंदी	प्रा. शर्मिला रेगे	समाज प्रबोधन
डाॅ. रामजी तिवारी	साहित्यिक योगदान	हिंदी	श्रीमती रझिया पटेल	व राष्ट्रीय एकात्मता
डाॅ. उमाशंकर उपाध्याय	हिन्दी दिवस:	हिंदी	प्रा. के. के. दासगुप्ता	स्त्रियांवरील अत्याचारांचे
श्री. शंकर सारडा	विभिन्न संदर्भ	हिंदी		समाजशास्त्रीय
डाॅ. प्र. ल. गावडे	अर्थविज्ञान	हिंदी		विश्लेषण
	अर्थविज्ञान	हिंदी		समाजशास्त्र
	मराठी साहित्यामधील	मराठी		मुस्लीम स्त्रियांचे
	नवीन पालवी	मराठी		सामाजिक स्थान
	जोगमहाराजांचे			समाजशास्त्र
	चरित्र	तत्त्वज्ञान		Crisis in erstwhile
				Socialism and
				the future
				अर्थशास्त्र

प्रा.पी.वेंकटरामैया श्री.अरविंद गोखले	बजेट-१९९४-९५ Importance of Social sector in the Indian economy	अर्थशास्त्र अर्थशास्त्र
ब्रिगे एन.बी.ग्रान्ट डॉ.श्री.मा.भावे	Consumarism नव्या जगाचा शोधः कोलंबस-एक दर्यावर्दी इतिहास	अर्थशास्त्र
प्रा.म.आ.कुलकर्णी	स्पर्धा परीक्षा:स्वरूप व तयारी	इतिहास
प्रा.सदाशिव आठवले	केमाल पाशाः आधुनिक तुर्कस्थानचा निर्माता	इतिहास
श्री.शरदचंद्र गोखले	भारत पाकिस्तान संबंधाचा भौगोलिक आढावा	भूगोल
श्रीमती मेधा ताडपत्रीकर	ब्रिटनमधील शैक्षणिक पद्धती	भूगोल
श्री.एल.पी.दाते	Improving expression in English	संख्याशास्त्र
श्री.एस.के.गोखले	Communication skills	संख्याशास्त्र
श्री.एस.जी.मराठे	National Sample Survey Organisatiion	संख्याशास्त्र
डॉ.पी.एन्.कुंभारे	Toward being a good citizen	संख्याशास्त्र
डॉ.एस.आर.लेले	Some applications of statistics	संख्याशास्त्र
डॉ.प्रदीप गोगेस्कर	गुरु ग्रहावर लेव्ही शुमेकर धूमकेतूचा आघात	वास्तवशास्त्र
डॉ.प्र.चि.शेजवलकर श्री.शामकांत गोखले अॅड.उल्हास बापट प्रा.विवेक साने डॉ.सुधीर अलुरकर श्री.एन्.व्ही.खरे	पब्लिक स्पिकिंग ग्राहक संरक्षण कायदा	वाणिज्य वाणिज्य

प्रा.व्ही.आर.हरिश्चंद्रकर	संख्याशास्त्र (अर्थशास्त्राच्या शिक्षकांससाठी प्रशिक्षणांतर्गत)	वाणिज्य
श्री.कडलासकर (संचालक, पुणे शेअर बाजार)	संख्याशास्त्रीय व गणितीय संकल्पना (एम.कॉम.नवीन अभ्यासक्रमांतर्गत मार्गदर्शन) शेअरबाजाराची कार्यपद्धती	वाणिज्य

परिसंवाद

महाराष्ट्र तत्त्वज्ञान परिषद-१०वे अधिवेशन. सहसंयोजक-
स.प.महाविद्यालय आणि पूना फिलाॅसॉफी युनियन उद्घा-
टक:डॉ.श्री.वा.सोहोनी

चर्चासत्र (राज्यशास्त्र विभाग) विषय:म.गांधी, बॅ.सावरकर,
डॉ.आंबेडकर यांचे अस्पृश्यतानिवारणासंबंधी विचार.

स्पर्धा

कै. विसुभाऊ साळवेकर निबंध स्पर्धा (तत्त्वज्ञान विभाग)
विषय:शिक्षण आणि सामाजिक परिवर्तन. पारितोषिक वितरण
हस्ते प्रा.सुहास पळशीकर.

निबंध स्पर्धा-(राज्यशास्त्र विभाग)-विषय:आदर्शवाद काल
आणि आज.

प्रश्नमंजुषा-(राज्यशास्त्र विभाग)-अकरावी व प्र.व.साहित्याचे
विद्यार्थी.

प्रश्नमंजुषा-(इलेक्ट्रॉनिक्स विभाग)-संबंधित विद्यार्थ्यांसाठी.

कै.बी.आर.जोशी क्रॉसकन्ट्री स्पर्धा (जिमखाना विभाग)

विशेष वर्ग

Pre Medical-entrance Test बाबत खास मार्गदर्शन.
व्यवस्थापक-डॉ.मा.अ.पेंडसे

Post-Graduate Diploma in Analytical chemis-
try. प्रथम बॅच उत्तीर्ण-सर्वाना नोकऱ्या मिळाल्या. पुढील वर्षा-
साठी जागा वाढवून ३५ केल्या. आयोजक-रसायनशास्त्र विभाग

Public Speaking-तीन दिवसीय मार्गदर्शन वर्ग. डॉ. प्र. चिं. शेजवलकर, श्री.शामकांत गोखले, अॅड. उत्तहास बापट, प्रा. विवेक साने, डॉ. अलूरकर यांनी मार्गदर्शन केले.

संस्कृत संभाषण वर्ग

११वी Book keeping and Accountancy च्या नवीन अभ्यासक्रमविषयी प्राशिक्षण वर्गात (शिक्षकांसाठी) प्रा.भोसले यांचे मार्गदर्शन.

अध्यास सहली

राज्यशास्त्र विद्यार्थ्यांची-तोरणा येथे.

भूगोल विभागातर्फे- १) द्वि.व.साहित्य विद्यार्थ्यांची बेंगलूर, म्हैसूर, उटी येथे २) तृ.व.साहित्य विद्यार्थ्यांची-दार्जिलिंग, शिलाँग,गोहाटी येथे ३) द्वि.व.शास्त्र विद्यार्थ्यांची कोईमतूर,उटी येथे ४) तृ.व.शास्त्र विद्यार्थ्यांची-हरिहेश्वर, श्रीवर्धन, मुरुड येथे ५) पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांची-भोर, इंदापूर, हवेली येथे.

वनस्पतीशास्त्र (तृ.व.) वर्गाची कोडाईकनाल, कन्याकुमारी येथे.

प्राणीशास्त्र विभागाची - रत्नागिरी, गणपतीपुळे, मालवण येथे.

विशेष दिन

तत्त्वज्ञान विभागातर्फे तिळगूळ समारंभ-निबंधवाचन व चर्चा-सहभाग- अंजली आठवले, केतकी कुलकर्णी, उज्ज्वला खळदकर, वर्षा पाटील.

राज्यशास्त्र विद्यार्थी मेळावा - मार्गदर्शक - प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने

जर्मन डे - जर्मन गाणी, नाट्यछटा सादर, मुख्य अतिथी श्रीमती डचोर्नर, श्री.स्कोर.

भूगोल दिवस - १४ जानेवारी - नकाशाची खाण माहितीची जाण याचे दर्शन घडविले ज्ञानप्रबोधिनी, युरेका सायन्स क्लब, पाठ्यपुस्तक मंडळ - महाराष्ट्र यांचा सहभाग.

संस्कृत दिन - राष्ट्रीय फिल्म संग्रहालयाच्या सहकार्याने आदि शंकराचार्य चित्रपट प्रदर्शन झाले.

अभिरूप शेअर बाजार

तृ. व. वाणिज्य शाखेच्या विद्यार्थ्यांनी सादर केला.

B.C.S. Students Association

The inaugural meeting cum get-together of the B.C.S. Students Association of the College was held on 16-2-95. At the meeting the students of the current and previous batches and members of the B.C.S. Faculty were present. Principal Dr. H.S.Sane addressed the meeting. An open forum was conducted on the occasion. Mr. Milind Joshi and Mr. Ashutosh Lokhande, who are past students of the 1993 batch, put forth the aims and objectives of the Association.

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता (३)

प्राध्यापकांनी केलेले विशेष कार्य

डॉ. कांचन मांडे (संस्कृत) - १) पूना फिलॉसफी युनि-यनच्या सभेत 'माया आणि ब्रम्ह:शंकराचार्यांच्या दृष्टीतून' हा शोधनिबंध सादर २) पुणे विद्यापीठ संस्कृत विभागातर्फे आयोजित 'Current Trends in Sanskrit and Prakrit Studies' या विषयावरील चर्चासभेत 'Maya in Sankara and Kasmira Salvism' हा निबंध सादर ३) महाराष्ट्र तत्त्वज्ञान परिषदेच्या अधिवेशनात 'सप्तविधान उपपत्ती:एक अभ्यास' हा निबंध सादर ४) वेदविज्ञानमंडळ, पुणे येथे 'उपनिषदातील शिवसंकल्पना' यावर व्याख्यान ५) पुणे आकाशवाणीवर गीर्वाणभारती मध्ये 'ज्ञानसंकल्पना' यावर भाषण आणि श्री ज.चिं.मोडक

यांची मुलाखत.

डॉ. शैलजा कात्रे (संस्कृत) - १) पुणे विद्यापीठ संस्कृत विभागामध्ये 'संस्कृत सर्टीफिकेट आणि डिप्लोमा कोर्ससाठी अध्यापन २) विश्वेश्वरानंद इंडॉलॉजिकल जर्नल, होशियारपूर मध्ये 'A Note on the form Erīpe' हा लेख प्रकाशित (Vol. XXVII)

श्री. ज्योत्स्ना खरे (संस्कृत) - पुणे विद्यापीठ संस्कृत विभाग आयोजित 'Current Trends in Sanskrit and Prakrit Studies' या विषयावरील चर्चासभेत 'Vidya and

AVidya in Isavasyopnishad' हा शोधनिबंध सादर.

डॉ. चंद्रशेखर बर्वे (मराठी) - १) पुणे विद्यापीठ निवड समिती सदस्य २) मॉडर्न कॉलेज मध्ये N.S.S. शिबिराचे उद्घाटन- 'जगण्यातील राम कसा जपावा' यावर व्याख्यान ३) शिक्षण प्रशिक्षण वर्गाचे उद्घाटन, आपटे प्रशाला, शिक्षण विषयक प्रश्नांवर प्रकट चिंतन ४) एस्.एन्.डी.टी. महाविद्यालय, वाडमय मंडळाचे उद्घाटन. कादंबरी या विषयावर भाषण ५) मॉडर्न कॉलेज आयोजित नाट्यविषयक चर्चासत्रात 'लोक-रंगभूमी' या सत्रसभेचे अध्यक्षपद व समारोपाचे भाषण ६) वसंत व्याख्यानमाला सातारा, 'प्रणयपंढरीचे वारकरी'-माधवजूलियन यावर व्याख्यान ७) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ - ना.सी.फडके जन्मशताब्दी परिसंवादात सहभाग ८) डॉ. व.दि.कुलकर्णी यांच्या सत्कार समारंभात सहभाग ९) शब्दवैभव, पुणे येथे 'आठवणीतले श्री. के. श्री' यावर भाषण १०) आकाशवाणी, पुणे, पुस्तक परिचय-दोन भाषणे ११) पुणे विद्यापीठ, मराठी विभाग, उद्बोधन वर्ग-प्रशिक्षणार्थी प्राध्यापकांसाठी 'रोमॉन्टिसिझम' या विषयावर पाच व्याख्याने १२) एस्.एन्.डी.टी. विद्यापीठ मुंबई, Ph.D परीक्षेसाठी परीक्षक १३) उत्कृष्ट अध्यापनासाठी पुणे महापालिकेतर्फे सत्कार.

प्रा. शशिकला कांबळे (मराठी) - पुणे विद्यापीठ आयोजित रिफ्रेशर कोर्स (यू.जी.सी.) पूर्ण.

डॉ. नीलिमा गुंडी (मराठी) - १) को. म. सा. प. मुंबई आयोजित विदा करंदीकरांवरील राष्ट्रीय चर्चासत्रात 'विदा करंदीकरांची बालकविता' हा निबंध सादर २) राज्य मराठी विकास संस्था आयोजित 'शालेय स्तरावरील मराठी विषयाची पाठ्यपुस्तके' या चर्चासत्रात एका सत्राचे समालोचन ३) महाराजा सयाजीराव विद्यापीठ (बडोदा) आयोजित चर्चासत्रात 'स्वातंत्र्योत्तर काळातील कवयित्रींचे अनुभवविश्व' यावर निबंध सादर ४) मराठी वाडमय कोश-नोंदी लेखन ५) कथा, कविता, लेख, पुस्तक परीक्षणे प्रसिद्ध ६) म.सा.परिषदेच्या साहित्य पुरस्कार समितीची सदस्य ७) म.सा.प. पुणे आयोजित का. र. मित्र व्याख्यानमालेत 'आनंदी गोपाळ' यावर व्याख्यान.

प्रा. डॉ. ह. श्री. साने (हिन्दी) - १) हिन्दी 'अभ्यासमंडल' पर नियुक्ति २) औरंगाबाद मे रिफ्रेशर कोर्स मे रिसोर्स पर्सन के रूप में व्याख्यान ३) बहादुरपूर में नासिक विभाग के हिन्दी प्रचारकोकी सभा का उद्घाटन ४) नू.म.वि. शिशुशाला बजेट चर्चासभा में उपस्थिति ५) पुणे आकाशवाणीसे वार्ता एवं

'बातचित' प्रसारित ६) केंद्रीय हिन्दी निदेशालय की ओरसे आयोजित पारंगत कक्षाओं के लिए व्याख्यान ७) अग्रेसरभवन स्कूल में १४ आगस्ट रात बारह बजे झंडा वंदन, विद्यावल्लभ हायस्कूल में पुरस्कार वितरण, एस.एम. जोशी हिन्दी हायस्कूल में वार्षिक स्नेह संमेलन के अध्यक्ष ८) 'सामाजिक प्रतिबद्धता बनाम कलात्मक प्रतिबद्धता' विषयपर निबंध पाठ, हिन्दी विभाग, पुणे विद्यापीठ.

डॉ. पद्मजा घोरपडे (हिन्दी) - व्याख्यान १) 'कविता कैसे लिखी जाती है'-हिन्दी निदेशालय द्वारा आयोजित नवलेखक शिबीर में २) 'हिन्दी दिवस'-टिळक कॉलेज ऑफ एज्युकेशन ३) 'भारतीय संस्कृती में नारीका स्थान'-शारदाबाई पवार महाविद्यालय, बारामती ४) 'मीराका सामाजिक प्रदेश', प्रपत्र पाठ, हिन्दी विभाग पुणे विद्यापीठ ५) 'किरण किरण सूर्य'-पुणे आकाशवाणी से संगीतरूपक प्रसारित.

प्रा. संतोष कालिया (हिन्दी) - १) नववीं तथा दसवीं की पाठ्यपुस्तक(नागरिक शास्त्र) का हिन्दी अनुवाद २) 'अनुवाद-विज्ञान' पर पाँच व्याख्यान, पदविका कक्षा, हिन्दी विभाग, पुणे विद्यापीठ ३) पुणे आकाशवाणी प्रसारित संगीतरूपक 'किरण किरण सूर्य' का निर्देशन.

प्रा. शशी निधोजकर (हिन्दी) - नई अध्ययन क्रम के अंतर्गत कक्षा तीसरी की भूगोल पुस्तकों का, कक्षा नववीं की एवं दसवीं की संस्कृत पुस्तकों का हिन्दी अनुवाद.

प्रा. सी. आर. अरगडे (इंग्रजी) - १) Participated in the workshops for the preparation of English texts for F.Y.B.A. and S.Y.B.Sc. 2) Participated in the Seminar on 'The 20th Century American Novel', T.C.College, Baramati.

प्रा. ए. ए. भागवत (इंग्रजी) - 1) Contributed an article on 'Parody' in Marathi to Vishwakosh 2) Participated in the discussion in the seminar on Education held in S.P.College.

प्रा. शोभा पवार (इंग्रजी) - 1) Delivered four lectures on 'American Poetry', Post-Graduate centre, New Arts, Science and Commerce College, Ahmadnagar 2) A Research Paper on 'Negative Capability: Anticipation and Implications' in the seminar on 'John Keats', Fergusson College 3) Participated in a workshop for preparation of En-

glish text for Science, Univ. of Pune 4) M.A. Teaching, Univ. of Pune.

प्रा. स्मिता पुंडे (इंग्रजी) - M.Phil, 'A' grade, M.Ed.

प्रा. दिलीप राजगुरु (जर्मन) - हैदराबाद येथे यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. डॉ. उत्तरा शास्त्री (समाजशास्त्र) - १) निबंध वाचन, अखिल भारतीय समाजशास्त्र परिषद, J.N.U. दिल्ली २) 'डॉ.आंबेडकरांचे नेतृत्व व दलित वर्ग' हा लेख प्रकाशित, समाज संशोधन पत्रिका.

प्रा. गौरी भागवत (तत्त्वज्ञान) - पुणे येथे यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. वैजयंती बेलसरे (तत्त्वज्ञान) - पुणे येथे यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

डॉ. माधवी सिन्हाराय (मानसशास्त्र) - १) गणित शिक्षकांच्या पद्धतीवर लेख प्रकाशित, मनोविज्ञान विविधा २) 'गणितातील समस्या परिहाराच्या कार्यक्षमतेतील सुधारणा: काही मार्गदर्शक तत्वे' हा निबंध सादर, मराठी मानसशास्त्र परिषद ३) इंडियन अकॅडमी ऑफ अप्लाइड सायकॉलॉजी आयोजित राष्ट्रीय परिषदेत 'Teacher's role in Student's Personality Development with special reference to Indian Education System' हा निबंध सादर ४) एस.एन.डी.टी. विद्यापीठाची एम.ए. इन म्युझिक ही परीक्षा प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण ५) मानसशास्त्र अभ्यास मंडळ, पुणे विद्यापीठ येथे सदस्य म्हणून निवड. तसेच पुणे विद्यापीठाच्या मानस नीती व समाज विज्ञान विद्याशाखेत पदव्युत्तर विभाग सदस्य म्हणून निवड.

प्रा. अलका देव (मानसशास्त्र) - मराठी मानसशास्त्र परिषदेच्या अधिवेशनात 'गिलफोर्डची प्रज्ञा-आकृती व इ. ७वी चा अभ्यासक्रम' हा निबंध सादर.

प्रा. पी. आर. मोहिते (मानसशास्त्र) - पुणे विद्यापीठ, मानसशास्त्र विभाग आयोजित कार्यशाळेत सहभाग.

प्रा. व्ही. पी. जडे (मानसशास्त्र) - मराठी मानसशास्त्र परिषदेच्या अधिवेशनात 'संगणक सहाय्यक मनोमापन प्रणाली: एक प्रयोग हा शोध निबंध सादर.

डॉ. विजय देव (राज्यशास्त्र) - व्याख्याने - १) 'आर्य चाणक्य: आधी सांगितले मग केले'-नगर वाचनालय, चोपडा २) 'आर्य चाणक्य: विचार आणि कृती' अहमदनगर माजी विद्यार्थी

संघ ३) 'समता समतिधिष्ठित समाज व मुक्त शिक्षण'-यावर १२ व्याख्याने-स्टाफ अकॅडमी कॉलेज, पुणे विद्यापीठ ४) 'महाराष्ट्रातील पंचायती राज्य व्यवस्थेचा प्रयोग'-भाषण, पुणे आकाशवाणी ५) 'स्पर्धापरीक्षेतील मुलाखतीची तयारी', अ.भा.वि.प. आयोजित विद्यार्थी मेळाव्यात.

चर्चासत्रे सहभाग - १) महात्मा गांधींचे राजकीय विचार, पुणे विद्यापीठ राज्यशास्त्र विभाग २) आचार्य जावडेकर जन्म-शताब्दी, पुणे विद्यापीठ.

परिसंवाद सहभाग-'आधुनिक महाराष्ट्राचे राजकारण' टि.म.वि. पुणे.

लेख प्रकाशित-'मानवी हक्क: तत्व आणि व्यवहार' किलो-स्कर मासिक. राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळावर निवड.

प्रा. मंजिरी पंडित (राज्यशास्त्र) - 'लोकशासन' या विषयावर दहा व्याख्याने, इंदिरा गांधी मुक्त विद्यापीठ, सिबिया-सिस पुणे.

प्रा. पु. श्री. घैसास (प्राणीशास्त्र) - १) अकरावीच्या सुधारित अभ्यासक्रमावरील जीवशास्त्राच्या पुस्तकाचे लेखन (प्रकाशित) २) पुणे विद्यापीठ अभ्यास मंडळावर सर्वाधिक मतांनी निवड ३) नवीन महाविद्यालयातील संबंधित प्रयोग शाळांची पाहणी.

डॉ. आशा कोलते (प्राणीशास्त्र) - पुणे विद्यापीठात यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. अ. र. फडके (प्राणीशास्त्र) - अकरावीच्या सुधारित अभ्यासक्रमावरील जीवशास्त्राच्या पुस्तकाचे लेखन (प्रकाशित).

डॉ. मा. अ. पेंडसे (वनस्पतीशास्त्र) - ई.अकरावीसाठी जीवशास्त्राच्या पुस्तकाचे लेखन, मान्यता प्राप्त.

प्रा. अविनाश चं. कांबळे (वनस्पतीशास्त्र)-C.S.I.R. उत्तीर्ण.

प्रा. लता वाडदेकर (वनस्पतीशास्त्र) - यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. एस्. एन्. जोशी (वास्तवशास्त्र) - पुणे येथे यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. एस्. एन्. सदाकळे (वास्तवशास्त्र) - पुणे येथे यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. डी. पी. मेहेंदळे (इलेक्ट्रॉनिक्स) - यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. डी. एस्. दिवटे (इलेक्ट्रॉनिक्स) - यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

प्रा. डॉ. कल्पना जोशी (इलेक्ट्रॉनिक्स) - 1) Received Ph.D. from University of Leeds, UK.

2) A Research paper on "Losses in Multilayer Microstrip with dielectric cover" accepted for the UK International Radio Science Union Conference. 3) Participated in the seminar on 'Physics and Technology of Sensors II Univ. of Pune'.

4) Published Research paper in IEE Proceedings Part II entitled "Microstrip with dielectric overlay variational analysis and validation."

प्रा. अ. श्री भावे (रसायनशास्त्र) - १) Lab-India तर्फे आयोजित Chromatography वरील प्रशिक्षण वर्गाचे उद्घाटन २) इ. ११वी साठी रसायन शास्त्रावरील पुस्तकाचे लेखन (मान्यताप्राप्त)

डॉ. ए. एस्. गिजरे (रसायन शास्त्र) - रसायन शास्त्र अभ्यास मंडळावर स्वीकृत सभासद म्हणून नेमणूक.

डॉ. एस्. जी. दाते (रसायन शास्त्र) - इयत्ता अकरा-वीच्या पाठ्यपुस्तकाचे लेखन (मान्यता प्राप्त)

डॉ. आर. जी. आपटे (रसायन शास्त्र) - १) जपान मध्ये टोकियो येथे झालेल्या International symposium मध्ये पेपर स्वीकृत. २) कल्पकम येथे BARC आयोजित International symposium मध्ये पेपर वाचणार आहे. ३) M.Phil साठी guide म्हणून विद्यापीठाची मान्यता.

डॉ. सौ. जे. पी. साळवेकर (रसायन शास्त्र) - जम्मू विद्यापीठ आयोजित Indian Council of Chemistry च्या परिषदेसाठी शोध निबंध पाठविला.

डॉ. श्री. गु. उडपीकर (गणित) - पुणे विद्यापीठात रिफ्रेशर कोर्ससाठी तीन व्याख्याने.

प्रा. दि. ना. शेट (गणित) - १) भारती विद्यापीठात इंजिनअरिंग कॉलेजमध्ये अध्यापन २) विवेकानंद केंद्र आयोजित

जित बारावी मार्गदर्शन वर्गात व्याख्यान (लोणावळा) ३) पुणे विद्यापीठात यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण ('O' ग्रेड) ४) पुणे जिल्हा हौशी जलतरण संघटनेवर शिक्षण प्रसारक मंडळाचे प्रतिनिधित्व ५) राज्यशास्त्रीय गणित ऑलिंपियाडसाठी मार्गदर्शन.

प्रा. वि. मा. सोलापूरकर (गणित) - १) आंतरराष्ट्रीय गणित ऑलिंपियाड संदर्भात हैदराबाद येथे भरलेल्या Problem-Co ordinator Camp मध्ये सहभाग. २) 'Exploratory', पुणे आयोजित १०वी च्या शिक्षक शिबिरात दोन व्याख्याने, Science Talent Examination च्या कामात सहभाग. ३) राज्यस्तरीय गणित ऑलिंपियाड व राष्ट्रीय गणित ऑलिंपियाड या परीक्षांसाठी मार्गदर्शन. ४) Indian Mathematical Society च्या पुणे येथील अधिवेशनात सहभाग. ५) रा.से.यो.च्या शिबिरात व्याख्यान.

डॉ. मा. रा. मोडक (गणित) - राज्यस्तरीय गणित ऑलिंपियाड साठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.

प्रा. ए. एम. देवकुळे, प्रा. डॉ. आर. बी. पागनीस (भूगोल)-सोमेश्वर महाविद्यालयात 'How to enter into job market' यावर व्याख्यान.

प्रा. स्वाती गोळे (भूगोल) - 'अरूणाचल प्रदेशातील लोकजीवन' या विषयावर N.S.S. शिबिरात व्याख्यान.

डॉ. प्रवीण सप्तर्षी (भूगोल) - १) 'विद्यार्थ्यांची सामाजिक जाणीव'—N.S.S. शिबिरात २) 'पर्यावरण शास्त्र व भूगोलाच्या कक्षा'-गरवारे कॉलेज, पुणे ३) कोल्हापूर व पुणे येथील रिफ्रेशर कोर्ससाठी सदिप व्याख्याने.

भूगोल विभागातील प्रा.स्वाती गोळे, प्रा.डॉ.वीणा जोशी, प्रा.वीणा विश्वनाथ, प्रा.जी.एस.मानकर, प्रा.बी.डी.घोडके, प्रा.एस्.डब्ल्यू. गायकवाड यांनी यू.जी.सी. रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण केला.

डॉ. ए. पी. घोष (वाणिज्य) - सायप्रस येथील फ्रेडरिक इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी येथे एक वर्षासाठी प्रोफेसर म्हणून नियुक्ती.

डॉ. छाया आबनावे (वाणिज्य) - १) स.प.महाविद्यालयाच्या एन्.एस्.एस्. विभागात प्रमुख कार्यक्रम अधिकारी म्हणून

नियुक्ती. २) अहमदनगर येथे एन्.एस्.एस्. संबंधित प्रशिक्षण अभ्यासक्रम पूर्ण. ३) पुणे विद्यापीठात यू.जी.सी.रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

डॉ. सुधीर अलुरकर (वाणिज्य) - १) मॉडर्न कॉलेज येथे 'Indian Capital Markets' या विषयावरील सेमिनार मध्ये सहभाग. २) बा.रा.घोलप ज्युनिअर कॉलेज, सांगवी येथे विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन. ३) मराठा चेंबर ऑफ कॉमर्स आयोजित 'Multimedia and impact on Education' या चर्चासत्रात सहभाग. 'व्यवस्थापन शास्त्र' यावर व्याख्याने, कोल्हापूर, इचलकरंजी, म्हाप्सा, पणजी, चिपळूण इ. ठिकाणी बँका आणि इंडस्ट्रीज मध्ये. ५) इ. ११वी कॉमर्स साठी 'Secretarial Practice' या विषयावरील पाठ्यपुस्तकाचे लेखन (प्रतिमा प्रकाशन, पुणे).

प्रा. रश्मी हेबाळकर (वाणिज्य) - 'व्यवस्थापन'-या विषयावर राष्ट्रीयकृत बँकांच्या 'स्टाफ डेव्हलपमेंट प्रोग्रॅम' मध्ये व्याख्याने.

श्रीमती रेवती नरगुंदे (ग्रंथपाल) - अहमदाबाद येथे रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण.

सौ. मीना आपटे (सहाय्यक ग्रंथपाल) - पुणे विद्यापीठाची एम्.लिब.आय.एस्सी. ही पदवी प्रथम वर्गात प्राप्त.

श्री. वसंत गाडगीळ (ग्रंथालय लेखनिक) - टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठाची 'बी.लिब.आय.एस्सी. ही पदवी प्रथम वर्गात प्राप्त.

रा. पं. अष्टेकर (जिमखाना) - १) एन्.आय्.एस्. स्पोर्ट्स ओरिएन्टेशन कोर्स इन् अथलेटिक्स पूर्ण केला. २) 'अथलेटिक्स' : खेळांचा राजा हा लेख प्रकाशित. ३) पुणे विद्यापीठ जलतरण, वॉटरपोलो, डायव्हिंग या संघांच्या व्यवस्थापक व मार्गदर्शक पदी नियुक्ती. ४) 'आंजनेय कक्ष' नू.म.वि. शिशु-शाळा क्रीडा संकुल येथे क्रीडा सल्लागार म्हणून नियुक्ती.

नी. अं. गुरव (जिमखाना) - १) पुणे जिल्हा हौसी अथलेटिक्स संघटना पंचमंडळ अध्यक्ष. २) पुणे आंतरराष्ट्रीय मेरेथॉन स्पर्धा सर्वोत्कृष्ट पंच पारितोषिक. ३) पुणे विद्यापीठ मैदानी स्पर्धा संघ निवड समिती सदस्य. ४) राष्ट्रीय मैदानी स्पर्धा-भोपाळ-महाराष्ट्र संघ-मुख्य व्यवस्थापक ५) रोटरी इंटर नॅशनल-जुन्नर, नारायणगांव-मेरेथॉन स्पर्धा-प्रमुख अतिथी.

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता (४)

विद्यार्थ्यांचे नैपुण्य

मार्च १४ च्या बारावीच्या परिक्षेत गुणवत्ताप्राप्त विद्यार्थी-विद्यार्थिनी		भाग्यश्री सदाशिव देशपांडे	
नाव	क्रमांक	रविभूषण रमेश गोडबोले	शास्त्र शाखेत १२
सलील सुधीर गाडगीळ	एकूणात १ व्या. गटात १	अभिजित यशवंत पाटील	शास्त्र शाखेत १२
अमोल सुरेश कुलकर्णी	एकूणात ८ व्या. गटात ७	पुष्कर अनिल फडके	शास्त्र शाखेत १३
गीतांजली अशोक वैद्य	एकूणात ९ शास्त्र शाखेत ५	वृषाली श्रीपाद दाबक	शास्त्र शाखेत १५
रविन्द्र सुरेश अगरवाल	एकूणात ११ व्या. गटात १०	निलेश शरद देशपांडे	शास्त्र शाखेत १५
प्रसाद अनिल देशपांडे	एकूणात ११ व्या. गटात १०	यशश्री गिरीष भागवत	साहित्य शाखेत ३
वंदना बिशनलाल गुप्ता	एकूणात १२ व्या. गटात ११	वैशाली पांडुरंग कुलकर्णी	साहित्य शाखेत ४
विवेन्द्र विश्वास गोडबोले	एकूणात १३ शास्त्र शाखेत ७	निरुपमा रविन्द्र नामजोशी	साहित्य शाखेत ६
मुकुल मधुसूदन लाटकर	एकूणात १४ व्याव. गटात १३	रश्मी मदनलाल मखिजा	साहित्य शाखेत ७
प्राची अजित सुखटणकर	एकूणात १६ शास्त्र शाखेत ८	मुक्ता सुरेश गरसोळे	साहित्य शाखेत ८
अमित रामचंद्र काळे	एकूणात १७ शास्त्र शाखेत ९	प्रतिमा सुभाष रास्ते	वाणिज्य शाखेत ३
मधुर मनोहर पुरोहित	एकूणात १७ व्या. गटात १५	युगंधरा एकनाथ पाटकर	वाणिज्य शाखेत ४
		गौरव अजित शुक्ल	वाणिज्य शाखेत ७

गीतांजली जनार्दन पंढरपुरे वाणिज्य शाखेत १२
 केतन दत्तत्रय परांजपे वाणिज्य शाखेत १२
 प्रिया निशिकान्त कुलकर्णी वाणिज्य शाखेत १४
 सोनाली किरण लागू वाणिज्य शाखेत १४

**मार्च १४च्या बारावीच्या परिक्षेत
 विषयवार प्रथम क्रमांक**

नाव	विषय
क्रान्ती दत्तगुरू प्रभूखानोलकर	मराठी
पूनम शशिकान्त गोडबोले	जर्मन
यशश्री गिरीष भागवत	संस्कृत
अमोल सुरेश कुलकर्णी	गणित
प्रसाद अनिल देशपांडे	गणित
मधुर मनोहर पुरोहित	गणित
मिहीर नरेन्द्र मोदी	गणित
अमित सतीश गोरे	गणित
अर्चना अविनाश मराठे	गणित
युगंधरा एकनाथ पाटकर	अर्थशास्त्र
वृशाली श्रीपाद दाबक	पदार्थविज्ञान
अनघा सुरेश हरीप	पदार्थविज्ञान
मिहीर नरेन्द्र मोदी	पदार्थविज्ञान
गीतांजली अशोक वैद्य	रसायनशास्त्र
मिहीर नरेन्द्र मोदी	रसायनशास्त्र

**राष्ट्रीय प्रज्ञाशोध शिष्यवृत्ती धारक -
 (कनिष्ठ महाविद्यालय) -**

१) ऋतुपर्ण ताम्हणकर २) अश्विनी क्षीरसागर ३) सचिन बापट ४) श्रीरंग ढमढेरे ५) सौरभ कुलकर्णी ६) शंतनु राणे ७) विनोद भट ८) नितीन चाफळकर ९) अमित गद्रे १०) मुकुल मोडक ११) निखिल जोशी १२) अमोल आपटे १३) अपर्णा भंडार १४) चेतन धामणे.

रिजनल पॅथेपॅटिक्स आलंपियाडमध्ये यशस्वी होऊन इंडियन नॅशनल ऑलिंपियाडसाठी १० विद्यार्थ्यांची निवड झाली. त्यापैकी पुढील पाच विद्यार्थी इंडियन नॅशनल ऑलिंपियाडमध्ये यशस्वी झाले व त्यांची आंतरराष्ट्रीय ऑलिंपियाड स्पर्धेच्या प्रशिक्षणासाठी निवड झाली.

(१) आदित्य उत्तरवार, (२) परमेश्वर खूर्द, (३) देवदत्त मराठे, (४) केदार ढमढेरे, (५) अजय देशपांडे.

**डॉ. दि. मु. वाघ सत्कार समितीतर्फे पारितोषिक प्राप्त-
 एम.ए. (भूगोल) विद्यार्थिनी**

१) रमा तुळशीबागवाले २) प्रतिभा शिंदे ३) स्वाती दरेकर

**विषयात विद्यापीठात सर्वप्रथम-
 निरंजन संभूस-भौतिकशास्त्र
 दीपाली म. पराडकर-संख्याशास्त्र**

पुणे विद्यापीठ शिष्यवृत्ती प्राप्त

दीपाली म. पराडकर, राजश्री ना. राजपाठक, तृप्ती सु. गाडगीळ (सर्व संख्याशास्त्र)

**इंडियन फिजिक्स असोसिएशनच्या -प्रथमंजुषेत तृतीय क्रमांक-
 दीपाली आगाशे-रसिक भावे (तु.व.शास्त्र), अभिजित राजेकर-
 विनया थिटे-तुषार संत (द्वि.व.शास्त्र)**

विज्ञान व्याख्यान स्पर्धेत दुसरा क्रमांक :

जान्हवी जोशी

**इलेक्ट्रॉनिक्स विभागातील प्रदर्शनात प्रतिकृती सादर करून,
 मिळालेले क्रमांक**

प्रथम - अनुपमा घाटीकर, दुसरा - एस.आर.देशपांडे तिसरा - हेमंत कोर्लेकर.

अपर्णा क्षीरसागर (तु.व.सा.)-शैलेन्द्र खरात (द्वि.व.सा.)- पॉलि-
 टिक्स ऑफ मॉडर्न महाराष्ट्र-या पुस्तकाचे परिक्षण सादर.

समीर अपराध (तु.व.सा.)-शैलेन्द्र खरात (द्वि.व.सा.)- पॉलि-
 टिक्स ऑफ मॉडर्न महाराष्ट्र-या पुस्तकाचे परिक्षण सादर.

गणेश दहल व शरद चौडम (एम.ए.राज्यशास्त्र)-म.गांधी
 यांचे राजकीय विचार-या विषयावर शोधनिबंध.

वर्षा दाभाडे (द्वि.व.साहित्य)-राष्ट्रभाषा सभाद्वारे आयोजित
 वक्तृत्व स्पर्धेत पुरस्कार.

अंशुमान खुर्जेकर प्रदीप कचरे, संगीता पेंडसे, रश्मी ओझा,
 मनोज हांडे, सीमा दाते, कल्याणी, शर्मिली सुराणा, किशोर
 शिंदे, नीता मोघे, केतकी उमराणी, अन्विता गुलंगुले, प्रज्ञा
 निकम-आकाशवाणी पुणे केंद्रावरून प्रसारित विविध हिन्दी
 रुपकामधून सहभाग.

गौरी वैद्य-टि.म.विद्यापीठ आयोजित संस्कृत वक्तृत्व स्पर्धेत
 प्रथम. प्रीति केळकर-संस्कृत संभाषण वर्गामध्ये अध्यापन.

माजी विद्यार्थ्यांचे यश

मंदार मनोहर काळे (संस्थाशास्त्र, ८९-९०)-युवा वैज्ञानिक पारितोषिक

स्वाती बसर्गेकर (जर्मन) फ्रायबुर्ग येथे जर्मन भाषेच्या अभ्यासक्रमासाठी मॅक्सम्यूलर भवन तर्फे शिष्यवृत्ती प्राप्त.

महाविद्यालयीन वार्ता - ५(अ)

कलामंडळ

सुमन करंडक-मराठी नाट्यवाचन स्पर्धा

'मंथन'-लेखन-अतुल पेठे	सांघिक प्रथम पारितोषिक
अभिजित गाडगीळ	सर्वोत्कृष्ट वाचिक अभिनय
मृणालिनी पेंडसे	सर्वोत्कृष्ट वाचिक अभिनय
सुजाता रानडे	दिग्दर्शन-द्वितीय पारितोषिक
	'यातना घर'-
मानसी पिंपळे-दिग्दर्शन	-प्रथम पारितोषिक
अमृता सुभाष	-वाचिक अभिनय उत्तेजनार्थ पारितोषिक

कल्याणी करंडक स्पर्धा-सर्वोत्कृष्ट संघ-

शास्त्रीय गायन

समीर कोटस्थाने	- द्वितीय क्रमांक
विनिता जोशी	- तृतीय क्रमांक
सूरश्री दातार	- उत्तेजनार्थ पारितोषिक
उपशास्त्रीय गायन	- सांघिक प्रथम पारितोषिक
सूरश्री दातार	- प्रथम पारितोषिक
मीनल फडके	- उत्तेजनार्थ पारितोषिक
गायत्री गोडबोले	- उत्तेजनार्थ पारितोषिक

शास्त्रीय नृत्य (कथ्यक)-

ऋजुजा पाध्ये	- प्रथम क्रमांक
--------------	-----------------

शास्त्रीय वादन (तबला) -

समीर पुणताबेकर	- प्रथम क्रमांक
----------------	-----------------

काव्यवाचन -

आनंद चाषुकस्वार	- द्वितीय पारितोषिक
वैशाली अत्रे	- तृतीय पारितोषिक

उपशास्त्रीय संगीत स्पर्धा, अहमदनगर

सूरश्री दातार	- प्रथम पारितोषिक
---------------	-------------------

पुरुषोत्तम करंडक एकांकिका स्पर्धा

	- 'पार्टनर्स' सांघिक प्रथम पारितोषिक
अमृता सुभाष	- गणपतराव बोडस पारितोषिक (दिग्दर्शन)
मानसी पिंपळे	- गिरिजा माधव पारितोषिक (स्त्री अभिनय प्रथम)
मृणालिनी पेंडसे, अमृता सुभाष, बापुसाहेब ओक	- अभिनय पारितोषिक (विभागून)

पार्टनर्स-सहभाग-लेखक: संदेश कुलकर्णी-

दिग्दर्शिका: अमृता सुभाष

इतर सहभाग-अमृता सुभाष, मानसी पिंपळे, मृणालिनी पेंडसे, अभिजित गाडगीळ, सचिन पंडित, सुजाता रानडे, सुजाता कुल्ली, मंगेश सातारकर, अभिजित बापट, अभिजित अरण-कल्ले, भूषण देशपांडे, प्रांजली देशपांडे.

ह्याच एकांकिकेला इतरत्र मिळालेली पारितोषिके

आर. सी. पी. चेंबूर आयोजित एकांकिका स्पर्धा-

आर.सी.पी.करंडक	- सांघिक प्रथम पारितोषिक
अमृता सुभाष-स्त्री अभिनय	- प्रथम पारितोषिक
मृणालिनी पेंडसे, मानसी पिंपळे,	
अमृता सुभाष-दिग्दर्शन	- प्रथम पारितोषिक

'सायक्लो' सातारा आयोजित एकांकिका स्पर्धा

सायक्लो करंडक	- सांघिक प्रथम पारितोषिक
अमृता सुभाष	- दिग्दर्शन प्रथम पारितोषिक
मृणालिनी पेंडसे	- स्त्री अभिनय प्रथम पारितोषिक

अमृता सुभाष, मानसी पिंपळे - अभिनय उत्तेजनार्थ
पारितोषिक

सुजाता रानडे - नेपथ्य प्रथम पारितोषिक

'सवाई' एकांकिका स्पर्धा, पुंढई

सवाई करंडक - सांघिक प्रथम पारितोषिक

सर्वोत्कृष्ट लोकप्रिय एकांकिका

मूड इंडिगो - आय.आय.टी. पवई

शास्त्रीय वादन (तबला)

समीर पुणतांबेकर - प्रथम पारितोषिक

उपशास्त्रीय गायन

सूरश्री दातार - उत्तेजनार्थ पारितोषिक

पथनाट्य-तृतीय क्रमांक

लेखक, दिग्दर्शक : आनंद चाबुकस्वार.

सहभाग-रघुनाथ काळे, समीर होनवाड, शीतल कवडीकर, सुप्रिया गोटे, मृणालिनी पेडसे, आनंद चाबुकस्वार, अमोघ सोमण, राकेश गांगुली.

जागतिक एड्स दिनानिमित्त आयोजित पथनाट्यस्पर्धा

- सांघिक द्वितीय पारितोषिक (विभागून)

शिरीष शितोळे - उत्कृष्ट लेखन, दिग्दर्शन

मनीषा पिंगळे - उत्कृष्ट अभिनेत्री

सहभाग-शिरीष शितोळे, मनीषा पिंगळे, मेघना गौतमे, अर्चना दीक्षित, शैलेन्द्र खरात, महेश निलगेकर, भूषण करंदीकर, स्वरूपा जोशी, वंदन साठे, प्रफुल्ल केतकर, महेश शहापुरकर, कौशिक तन्ना, कल्पेश.

केवळ स. प. म.च्या विद्यार्थ्यांसाठी आयोजित पथनाट्य स्पर्धा

वरिष्ठ महाविद्यालय

सांघिक प्रथम क्रमांक - राष्ट्रीय सेवायोजनेचे विद्यार्थी (दिग्दर्शक-रघुनाथ काळे)

कनिष्ठ महाविद्यालय

सांघिक प्रथम क्रमांक - कु. देवकर आणि इतर

अ.भा.वि.प. करंडक प्रसंगनाट्यदर्शन स्पर्धा

कनिष्ठ महाविद्यालय

अ.भा.वि.प. करंडक - सांघिक प्रथम पारितोषिक

समीर इनामदार - अभिनय-तृतीय पारितोषिक

गटप्रमुख - सिद्धार्थ केळकर, स्वानंदी कुटे

सहभाग-आशीष चितळे, मनीष गाजरे, चेतन जोशी

सुशीला फाटक (एफ.वाय.बी.कॉम.) - शास्त्रीय गायनासाठी राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती-पाच वर्षांसाठी

फिरोदिया करंडक विविध गुणदर्शन स्पर्धा (दिग्दर्शक शैलेश देशमुख)

सांघिक प्रथम : करंडक प्राप्त

वैयक्तिक

नृत्य (कथ्यक) - ऋजुता पाध्ये-सर्व प्रथम

वादन (तबला) - समीर पुणतांबेकर-सर्व प्रथम

गायन (स्त्री कलाकार) - सूरश्री दातार-सर्व प्रथम

विशेष नैपुण्य

प्रथम : सचिन पंडित

द्वितीय : अमोघ सोमण

सहभाग - अमृता सुभाष, शैलेश देशमुख, सुजाता कुल्ली, प्रीती भालवणकर, समीर होनवाड

महाविद्यालयीन वार्ता - ५(ब)

वादसभा

नाव	वर्ग	पारितोषिक	गंधाली पानसे	प्र.व.सा.	१)न्या.रानडे आंतरमहाविद्यालयीन वादस्पर्धा-तृतीय २) मॉडर्न महाविद्यालय, पुणे वाद स्पर्धा-द्वितीय
उर्मिला जोशी	तृ.व.सा.	कै.वामन मल्हार वक्तृत्व SNTD पुणे-प्रथम पारितोषिक वैयक्तिक ढाल			
मंगेश कोळपकर	प्र.व.सा.	शेठ तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालय, बारामती - वक्तृत्व प्रथम.	योगेश देसाई	प्र.व.सा.	१) प्रज्ञाभारती वाग्भट उत्तेजनार्थ २) सावरकर वक्तृत्व-उत्तेजनार्थ

सुजाता कुल्ली प्र.व.सा. १) रोटरी, पुणे-प्रथम
 अपर्णा नेने प्र.व.सा. टि.म.वि. पुणे वक्तृत्व-प्रथम
 आनंद चाबुकस्वार तृ.व.सा. मराठवाडा कॉलेज आणि
 IHPAD (इंग्रजी माध्यम)
 वैयक्तिक प्रथम-सांघिक प्रथम

समीर होनवार द्वि.व.सा. मराठवाडा कॉलेज आणि
 IHPAD (इंग्रजी) वैयक्तिक-
 तृतीय
 अमोघ सोमण तृ.व.सा. १) न्या. रानडे वादस्पर्धा-
 उत्तेजनार्थ २) हुंडा विरोधी
 आंदोलन, मुंबई आणि
 मराठवाडा मित्र मंडळ
 वक्तृत्व-प्रथम

महाविद्यालयीन वार्ता - ५(क)

मराठी वाङ्मय मंडळ

उद्घाटन हस्ते - मा. श्री शंकर सारडा
 साप्ताहिक बैठक

२३ जुलै 'वंशवृक्ष' वैशाली अत्रे
 ६ ऑगस्ट 'अन्धेम' आनंद चाबुकस्वार
 २४ सप्टें. 'साथ' आरती वैद्य
 २४ डिसें. 'सखी' गंधाली पानसे
 १० डिसें. 'शोरुम व लाल दिव्याची गाडी'
 अमोघ सोमण

विशेष कार्यक्रम

पावसाच्या कविता - ३० जुलै १९९४
 संचालन सादरकर्ता - गंधाली पानसे व सुजाता कुल्ली
 सादरकर्ते आनंद चाबुकस्वार, अमोघ सोमण, वैशाली अत्रे,
 जास्वंदी वांबूरकर, वरदा बापट, सोनिया गोखले, अभिजीत
 गाडगीळ, मुक्ता गरसोळे, क्रांती प्रभुखानोलकर, आरती वैद्य,
 सूरश्री दातार, ललीता, गौरी हिंगणे
 विशेष उपस्थिती - संदीप खरे
 'कलारंग' - कलामंडळ, वाङ्मय मंडळ व वादसभेच्या सहयो-
 गाने आयोजित - १६ सप्टें. १९४

'पार्टनर्स' ही एकांकिका व २. 'कल्याणी' करंडक
 विजेत्या स्पर्धांचे सादरीकरण

चिटणीस - सुजाता कुल्ली, वैशाली अत्रे.
 अध्यक्ष - डॉ. चंद्रशेखर बर्वे
 कनिष्ठ महाविद्यालय वाङ्मय मंडळातर्फे खालील कार्यक्रम
 सादर करण्यात आले.
 निबंध वाचन - प्राची सोमण - 'मी माझा' या चंद्रशेखर गोखले
 यांच्या काव्यसंग्रहावर निबंध
 कवितांवर आधारित 'इंद्रधनु' हा कार्यक्रम सादर
 पुरुषोत्तम करंडक विजेत्या 'पार्टनर्स' या एकांकिकेवर स्वानंदी
 कुटे व आदिती कानडे यांचे निबंध वाचन
 रेणुका महाजन 'एक होता कार्कर' या पुस्तकावर निबंध सादर
 "साहित्य एक मूलभूत गरज - पण कितवी ?" या विषयावर
 खुली चर्चा
 'कवितेचे आकलन-एक स्वानुभव' या कार्यक्रमात उत्स्फूर्त रस-
 ग्रहण
 विद्यार्थिनींचे कविसंमेलन

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता - ५(ड)

राष्ट्रीय सेवा योजना

उद्घाटन समारंभ - १४-१५

प्रमुख पाहुणे - मा. श्री. गोपाळराव मोडक,
 ज्येष्ठ समाजसेवक
 अध्यक्ष - प्राचार्य डॉ. ह. श्री. साने

एक दिवसीय प्रशिक्षण शिबिर
 व्याख्याते माजी प्राचार्य श्री. मा. शं. सोमण, प्रा. प्रविण सप्तर्षी,
 प्रा. गंगाधर शिरुडे, प्रा. प्रकाश सोमण
 सामूहिक कृती कार्यक्रम

अंधश्रद्धा व अंधश्रद्धा निर्मूलन - प्रमुख पाहुणे श्री. मुकुंदराव थोरात यांचे व्याख्यान

इतर कार्यक्रम

वृक्षारोपण - स. प. मैदान

रौप्यमहोत्सवी वर्ष - सांगता समारंभ - व्याख्यान

प्रमुख पाहुणे - ज्येष्ठ समाजसेवक मा. श्री. आण्णासाहेब हजारे

अध्यक्ष - डॉ. श्रीधर गुप्ते, कुलगुरू पुणे विद्यापीठ, श्री. दादासाहेब गुजर

विद्यार्थी सहभाग

श्री. मिलींद गोडे - कृतिसत्र - जुन्नर

कु. नीलिमा जाधव - राष्ट्रीय एकात्मता शिबिर - अहमदाबाद

श्री. उमाजी भोसले - विश्वकोशाची तोंडओळख - मॉडर्न महाविद्यालय, पुणे

श्री. तुकाराम जाधव - वक्तृत्व सपर्धा - श्री शाहू मंदिर महाविद्यालय, पुणे

कु. उषा लहुरीकर

यावर्षी खालील प्राध्यापकांनी रा. से. योजना पथकाचे काम पाहिले.

प्रोग्रॅम ऑफिसर

प्रा. मोहिते पी. आर., प्रा. डॉ. छाया आबनावे.

असिस्टंट प्रोग्रॅम ऑफिसर

प्रा. शेडे एस. आर., प्रा. तांबे वाय. एम., प्रा. विनय र. र., प्रा. गोसावी एस. डब्ल्यू., प्रा. दुसाने एस. व्ही., प्रा. मोरे हेमलता.

विशेष हिवाळी शिबिर

हातवे बुद्रुक, ता. भोर, जि. पुणे येथे ५ डिसेंबर ते १४ डिसेंबर १९९४

कार्यशाळा उद्घाटन (प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे), भारतीय गणितज्ञ (प्रा. वि. मा. सोलापूरकर), साप. : समज/गैरसमज (श्री. संदीप वाटवे), अनुभव (प्रा. विजय कारेकर), ध्येय व प्रेरणा (प्रा. जयप्रकाश बोरामणीकर), अपारंपारिक ऊर्जा साधनांचे महत्त्व (श्री. आर. एम. सुपेकर), शैक्षणिक अनुभव व मुलाखती (डेप्युटी कलेक्टर, श्री. श्याम देशपांडे), ऊस शेती (प्रा. व्ही. एम. पाटील, शेतकी विभाग), महिला विषयक धोरण (श्रीमती लता भिसे), स्त्रीरोग निदान शिबिर (डॉ. सुमेधा कुलकर्णी व सहकारी) इत्यादी विषयांवर गटचर्चा मा. प्राचार्य, उप-प्राचार्य, तसेच मा. काशिनाथराव खुटवड, सदस्य जिल्हा परिषद, पुणे, प्रा. एल. एम. पवार, नसरापूर कॉलेज इ. मान्यवरांनी शिबिरास भेट देऊन मार्गदर्शन केले.

प्राध्यापकांचा सहभाग -

१) प्रा. पी. आर. मोहिते - ओरिएन्टेशन कोर्स - अहमदनगर कॉलेज, अहमदनगर.

२) प्रा. डॉ. छाया आबनावे - रिक्रेशर कोर्स - अहमदनगर कॉलेज, अहमदनगर.

पुणे विद्यापीठ आयोजित कार्यशाळा - आगाखान पॅलेस, येरवडा, पुणे.

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता - ५(इ)

राष्ट्रीय छात्र सेना

पायदळ

विशेष वार्ता

* रोझ सोसायटी आयोजित गुलाब पुष्प प्रदर्शन, पुणे इंटर नॅशनल मेरिथॉन, गणेशोत्सव विसर्जन मिरवणूक, ३६ वा महाराष्ट्र बटालियन आयोजित रवंतदान शिबिर, चांडोली येथे बांधारे बांधणे इत्यादी कार्यक्रमात छात्रसैनिकांचा सहभाग.

* पुणे पोलिस आयोजित ट्रॅफिक ट्रेनिंग कोर्समध्ये सहभाग.

* मंचर येथील प्रशिक्षण शिबिरात सहभाग.

* बी प्रमाणपत्र परीक्षेत १४ छात्र उत्तीर्ण.

* सी. प्रमाणपत्र परीक्षेत ७ छात्र उत्तीर्ण.

वैयक्तिक नैपुण्य

* कॅप्टन प्रा. श्री. गो. हुल्याळकर पारितोषिक - अंडर ऑफिसर करंदीकर केतन अशोक.

* मेजर दबडगाव पारितोषिक - सिनियर अंडर ऑफिसर

शिंदे अनंत साहेबराव.

* हुतात्मा वसंत दाते पारितोषिक (नेमबाजी) - कार्पोरल देशपांडे मुकुंदराज यशवंत.

* हुतात्मा वसंत दाते पारितोषिक (मुष्टीयुद्ध) - कार्पोरल शिंदे महेश पांडुरंग.

* कॅप्टन प्र. ल. करमरकर पारितोषिक (उपस्थिती) - सार्जेंट कोल्हे विकास रामदास.

* मेजर रं. ना. गायधनी गौरव पारितोषिक - कंपनी सार्जेंट मेजर पासलकर अनंत सखाराम.

* मेजर द. वि. कुलकर्णी पारितोषिक - कॅडेट कांबळे अरुण सुभाष.

* कै. वा. मा. दबडगाव स्मृती पारितोषिक - सिनिअर अंडर ऑफिसर भांगले प्रकाश पारबत.

* कॅ. र. ना. चाफेकर पारितोषिक - अंडर ऑफिसर गद्रे विनोद दत्तात्रय.

* आर्मी अटॅचमेन्ट कॅम्प, अहमदनगर यात सहभाग - अंडर ऑफिसर गद्रे विनोद दत्तात्रय, लान्स कार्पोरल गवळी, संतोष यल्लाप्पा गवळी.

* फिजिकल ट्रेनिंग स्पर्धा - दुसरे पारितोषिक - अंडर ऑफिसर गद्रे विनोद दत्तात्रय.

* राष्ट्रीय एकात्मता शिबिर, मलकापूरमध्ये सिनियर अंडर ऑफिसर प्रकाश भांगले याचा समावेश.

* बेसिक लीडरशीप कॅम्प, दिल्लीमध्ये महाराष्ट्राच्या संघाने नेतृत्व सिनियर अंडर ऑफिसर कु. मधुरा जोशी.

नौसेना दल

यावर्षी ५० विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला. छात्रांनी बोट पुलिंग,

सेलींग, शिप मॉडेलिंग, सामाजिक सेवा, रक्तदान इत्यादी उपक्रमात भाग घेतला.

वैयक्तिक नैपुण्य

अखिल भारतीय एकात्मता शिबिर, दिल्लीमध्ये सुवर्ण-पदक - पी. ओ. कॅडेट योगेश कुलकर्णी.

फुरसुंगी येथील वार्षिक शिबिरात शिप मॉडेलिंग सीमाफेरी मध्ये द्वितीय क्रमांकाचे पारितोषिक, तसेच अखिल भारतीय एकात्मता शिबिर, मुंबईमध्ये सहभाग - अंडर ऑफिसर शशि-कांत शाळिग्राम.

अखिल भारतीय एकात्मता शिबिर, वर्धामध्ये सहभाग - कॅडेट खडके.

विशेष कार्य

फुरसुंगी येथील वार्षिक शिबिरात २२ छात्रांपैकी १८ छात्रांनी रक्तदान केले. याच शिबिरात कल्चरलमध्ये महाविद्यालयाच्या संघाला द्वितीय क्रमांकाचे पारितोषिक.

गणेशोत्सव, आंतरराष्ट्रीय मरेथॉन स्पर्धा व सायकल रेस-मध्ये छात्रसैनिकांचा सहभाग.

N.C.C.

Senior Under Officer

Madhura Joshi M.Sc. Part I (Geography)

Leaded Maharashtra contingent in basic Leadership Camp (BLC-RD) at Delhi (1994).

Bronze medalist in NIAP (National Integration Awareness Programme)

☆☆☆

महाविद्यालयीन वार्ता (६)

जिमखाना विभाग

जिमखाना कार्यकारी समिती १९९४-९५

नाव	खेळ	६. प्रा. राघव अष्टेकर	हॅन्डबॉल, वॉटरपोलो
१. प्रा. डॉ. सुधीर अलुरकर	बॅडमिंटन	७. प्रा. बी. एस. वारे	जलतरण
२. प्रा. अशोक फडके	बुद्धीबळ, टेबल-टेनिस	८. प्रा. राजन सुपेकर	सॉफ्टबॉल
३. प्रा. अनुराधा मोहिते	हॉकी, हॅन्डबॉल	९. प्रा. टी. डी. धर्मावत	ज्युडो, कुस्ती
४. प्रा. सौ. अल्पना वैद्य	टेबल-टेनिस	१०. प्रा. एस. एम. जगताप	बास्केटबॉल
५. प्रा. अशोक गडदरे	कबड्डी, खो-खो	११. प्रा. हेमंत पाकणीकर	अथलेटिक्स

१२. प्रा. डॉ. रविंद्र पागनीस क्रिकेट, बॉक्सिंग
 १३. प्रा. निलकंठ गुरव व्हॉलिबॉल, क्रिकेट
 १४. प्रा. दिलिप राजगुरु टेनिस

स्पर्धा : वरिष्ठ महाविद्यालय

दि. १०-७-९४ रोजी आयोजित करण्यात आलेल्या कै. बी. आर. जोशी क्रॉसकंट्री स्पर्धेत ७०० स्पर्धकांनी भाग घेतला. कै. बी. व्ही. भिडे जलतरण राज्यस्तरीय स्पर्धा मुंबई, नाशिक, कोल्हापूर, सोलापूर व नगर येथील स्पर्धकांचा मोठा सहभाग.

आंतर विभागीय हॅन्डबॉल (मुले) स्पर्धा (२-९-९४).

— आंतर विभागीय बॉक्सिंग स्पर्धा (८-११-९४, ते ९-११-९४).

श्री. अजित जराडे (तृ. व. साहित्य) या जिम्नॅस्टिक खेळाडूची १९९९३-९४ या वर्षीच्या "श्री शिव छत्रपती" पुरस्काराकरिता महाराष्ट्र शासनातर्फे निवड.

कुचबिहार करंडक क्रिकेट स्पर्धा (१९ वर्षाखालील): महाविद्यालयाच्या क्रिकेट संघातील पुढील खेळाडूंची महाराष्ट्र संघात निवड श्री. अविनाश जाधव (कर्णधार), श्री. मंदार क्षीरसागर, श्री. राहुल जोशी, श्री. पराग शहाणे, श्री. अभिजीत फरादे.

महर्षी दयानंद कॉलेज (मुंबई) यांनी आयोजित केलेली २३वी आंतरमहाविद्यालयीन राज्यस्तरीय कबड्डी (मुले) स्पर्धा महाविद्यालयाच्या संघाने जिंकली व सुवर्णचपक पटकावला.

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेतील यश

अ) विजयी संघ:

१. बॅडमिंटन मुली - १० वर्षांनंतर
२. व्हॉलिबॉल मुली - सलग ५ वर्षे
३. कबड्डी मुली - सलग ५ वर्षे
४. मैदानी स्पर्धा मुली - सलग ५ वर्षे
५. बॉक्सिंग मुले
६. खो-खो मुले-मुली
- ब) उपविजयी संघ:
१. हॅन्डबॉल मुले
२. मैदानी स्पर्धा मुले
३. क्रिकेट मुले

विद्यापीठ खेळाडू (मुले)

शरीर सौष्ठव - संजय गायकवाड

खो-खो - अशुतोष गायकैवारी, समीर कुलकर्णी, नरेश आगरवाल; सचीन गोडबोले, राकेश आगरवाल, ओंकार वाकणकर, अभिजीत बोरकर

क्रिकेट - नितीन फडतरे, सय्यद झोएल, मंदार दळवी
 राखीव : हिमांशु घोडके, मंदार क्षीरसागर

बॉक्सिंग - चारुदत्त कदम, शैलेश परदेशी, आशिष बुन्हाडे

जलतरण - सोनल दीक्षित, सचीन चोपडा

वॉटरपोलो - मंदार दामले, सोनल दीक्षित, सचीन चोपडा

जिम्नॅस्टिक्स - अजित जराडे, कुमार शिरवाडकर

कबड्डी - राकेश जाधव

राखीव : सुनील जाधव

व्हॉलिबॉल राखीव : जगदीश ठाकूर

टेबल टेनीस - केदार मोघे

विद्यापीठ खेळाडू (मुली)

खो-खो - प्रिया पाटकर, वैशाली भागवत, सुचेता गोडबोले, गिरीजा शिंदे, सुस्मिता देशपांडे, तृप्ती गाडगीळ, शमाली जाजू, चित्रा इंगळीकर, सुप्रिया भट

टेनिस - मेघना वाकणकर

पोहणे - स्मिता सोमण

जिम्नॅस्टिक्स - प्रितम चौथाई

अथलेटिक्स - मंजीरी हरीप, स्मिता जोशी, सप्रिया भट

व्हॉलीबॉल - कालिंदी कुमठेकर, सुजल बसाळे, सुचेता देशपांडे, अश्विनी खामकर, जयश्री भोसले, रुमाली पानसे, वृषाली कुलकर्णी, सोनाली लागू

राखीव : पल्लवी शाळीग्राम

कबड्डी - स्वाती सणस, राखी ठाकूर, अनुराधा उरसळ, योगीनी जाधव

राखीव : अश्विनी मेहंदळे

बॅडमिंटन - दिपाली फडके, मोनिका महाजन

हॅण्डबॉल - राजश्री कोर्लहळ्ळी, मयुरी मलकापुरे

क्रिकेट - रोहिणी देशपांडे, अनुराधा कुलकर्णी, आरती सावंत

सॉफ्टबॉल - रोहिणी देशपांडे, विद्या खुटवड, मंजुश्री गोळे

बास्केट बॉल - सोनाली शहा, लीनाभामे

राज्य पातळीवर निवड

खोखो - केदार जोशी, दिपक गायकवाड, सिद्धार्थ पटवर्धन, सागर भिरगे, मंदार साठे, अमित घिया, हर्षल कडू, आशिष कुलकर्णी, सारिका दातार, मिनल आगाशे, अमृता थत्ते, योगिता मारणे, राखी जोशी, अर्चना देवल, अंजली बोधे, श्वेता शिंदे

कबड्डी - स्वाती ठकार, नीलम देशमाने, योगिनी जाधव, तृप्ती बापट, विनया केतकर, मनिषा गवस, गीता मुणगेकर, आरती पेटकर

वैयक्तिक नैपुण्य

क्रिकेट - पराग चितळे

महाराष्ट्र रणजी ट्रॉफीमध्ये प्रतिनिधीत्व

मल्लखांब - चिन्मय पाटणकर

१८ वर्षाखालील राष्ट्रीय स्पर्धेत सुवर्ण पदक

मैदानी स्पर्धा - प्रणिता कुलकर्णी

स्कूल नॅशनल (रोहटक)

१००मी. तृतीय क्रमांक

४x१००मी. द्वितीय क्रमांक

अमेच्युअर अथलेटिक्स नॅशनल (भोपाळ)

१००मी. द्वितीय क्रमांक

आय.टी.सी.ऑल इंडिया (दिल्ली)

१००मी. चौथा क्रमांक

२००मी. सहावा क्रमांक

राष्ट्रीय पातळीवर निवड

खो-खो - रोहीत जातेगावकर, शिरीन गोडबोले, पुष्कर बर्वे, अशुतोष नाडगौडा, आरती ताडे, दिपा साने, मृण्मयी पटवर्धन, दिपाली दांडेकर.

कबड्डी - रमा सोमण, अर्चना लिमण, उर्मिला हांडे, पल्लवी कोंडे

मैदानी स्पर्धा - प्रणिता कुलकर्णी

जलतरण - जलजा देशपांडे

राज्य पातळीवर निवड

व्हॉलिबॉल - सपना कस्तुरे

जिम्नॅस्टिक्स - अश्विनी बेंद्रे

ज्युदो - रेश्मा तिकोने

जलतरण - वैदेही बोपडोकर, मोनिका दाते, कल्याणी

दिघे

मैदानी स्पर्धा - मिनल आहेरराव, पल्लवी निकम, दिप्ती कुलकर्णी

मल्लखांब - चिन्मय पाटणकर, श्रीनिवास हवालदार, समीर नखाते

जलतरण - अजय फडके

अ) राज्य पातळीवर विजयी संघ

१. खो-खो - मुले, मुली

२. कबड्डी - मुली

३. मैदानी स्पर्धा (रिले) मुली

४. जलतरण - मुली

ब) जिल्हा पातळीवर विजयी संघ : १. व्हॉलिबॉल - मुली

क) आंतर महाविद्यालय पातळीवर उपविजयी संघ

१. क्रिकेट-मुले

२. कबड्डी - मुले

३. बास्केटबॉल - मुली

४. व्हॉलिबॉल - मुली

ड) महाविद्यालयाने आयोजित केलेल्या स्पर्धा

१. हॅन्डबॉल - मुले, मुली

२. बास्केटबॉल - मुली

आंतर महाविद्यालय स्पर्धा आयोजन : पोहणे, डार्यव्हिंग, व्हॉलिबॉल

☆☆☆

राष्ट्रीय सेवा योजना, रौप्य महोत्सव सांगता समारंभप्रसंगी स्मरणिका प्रकाशन करताना मा. अण्णा हजारे

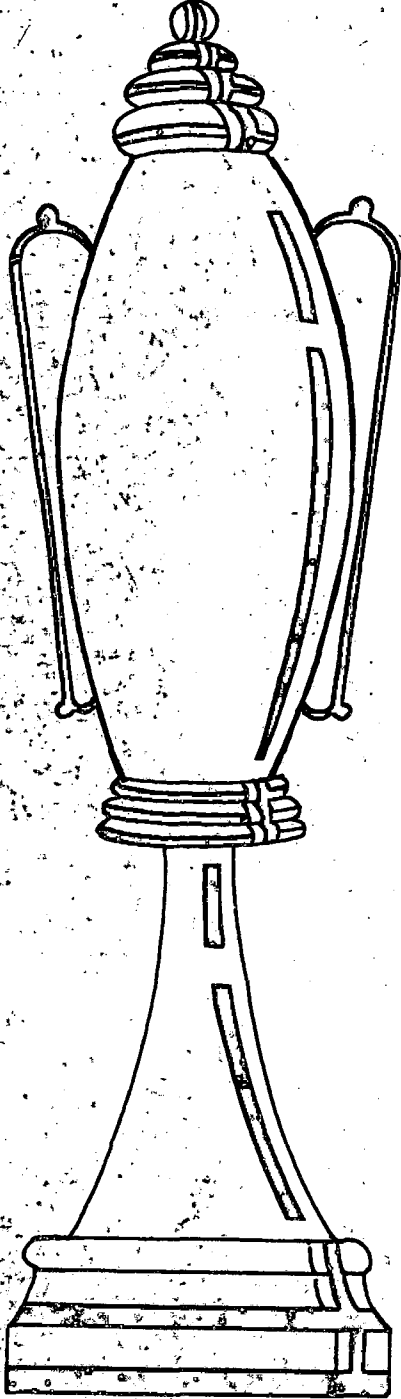
वाणिज्य विभाग आयोजित 'पब्लिक स्पिकींग' वरील कार्यक्रमांतर्गत व्याख्यान देताना डॉ. प्र. निं. शेजवलकर

मराठी वाङ्मय मंडळाचे उद्घाटनप्रसंगी भाषण करताना मा. श्री. शंकर सारडा

अभिरुप न्यायालय

स. प. म. कलामंडळ, सर्वत्र सर्वप्रथम

- पुरुषोत्तम करंडक, एकांकिका - 'पार्टनर्स' अमृता सुभाष आणि इतर.
- चतुरंग प्रतिष्ठान (मुंबई) एकांकिका - 'पार्टनर्स' सवाई करंडक, अमृता सुभाष आणि इतर.
- फिरोदिया करंडक, आंतरमहाविद्यालयीन विविध गुणदर्शन स्पर्धा शैलेश देशमुख आणि इतर.
- कल्याणी करंडक, आंतरमहाविद्यालयीन काव्य, गायन, वादन, नृत्य स्पर्धा समीर पुणतांबेकर, सूरश्री दातार आणि इतर.
- सुमन करंडक, आंतरमहाविद्यालयीन मराठी नाट्यवाचन स्पर्धा मानसी पिंपळे, सुजाता रानडे आणि इतर.
- अ. भा. वि. प. करंडक, आंतरमहाविद्यालयीन (कनिष्ठ) प्रसंग नाट्यदर्शन स्पर्धा सिद्धार्थ केळकर, स्वानंदी कुटे आणि इतर.
- संजीवनी करंडक, काव्यवाचन स्पर्धा वैशाली अत्रे आणि आरती वैद्य.